

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**VAN/GEVAŞ ÇEVRESİ ERMENİ OLAYLARI (1895-
1918)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail BAYRAM

DANIŞMAN

Prof. Dr. M. Salih Mercan

HAZİRAN-2021

BİTLİS

Bilimsel Etiğe Uygunluk Beyan Formu

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “**Van/Gevaş Çevresi Ermeni Olayları (1895-1918)**” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 08/06/2021

İmza

İsmail BAYRAM

İLETİŞİM BİLGİLERİ:

Adres:

E-posta:

Telefon:

Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna Uygunluk Beyan Formu

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

“Van/Gevaş Çevresi Ermeni Olayları (1895-1918)” başlıklı yüksek lisans tezi
Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun
olarak hazırlanmıştır. 08/06/2021

Tezi Hazırlayan:

Danışman:

İmza

İmza

İsmail BAYRAM

Prof. Dr. M. Salih MERCAN

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

İmza

Doç. Dr. Fatih GENCER

Tez Kabul/Onay Sayfası

**T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**

TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı öğrencisi İsmail Bayram tarafından hazırlanan “**Van/Gevaş Çevresi Ermeni Olayları (1895-1918)**” adlı Yüksek Lisans/~~Doktora~~-Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 08/06/ 2021 tarihinde, saat 10:30’da yapılmış ve tezin oy birliği/oy çokluğu ile kabul/~~rededilmesine~~ karar verilmiştir.

JÜRİ: İMZA Danışman: Prof Dr. Mehmet Salih MERCAN

Bitlis Eren Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı,.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Başkan: Prof Dr. Mehmet Salih MERCAN.....

Bitlis Eren Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı,

Üye: Dr.Öğr. Üyesi Pakize ÇOBAN KARABULUT.....

Bitlis Eren Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı,

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Dr.Öğr. Üyesi Erkan AFŞAR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Siyasi Tarih Anabilim Dalı,

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Unvanı Adı SOYADI

Üniversite Adı, Anabilim Dalı,.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun 08/06/2021 tarih ve 28/1 sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans / doktora tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

...../...../ 20...

Prof. Dr. ZEKİ ARGUNHAN

Enstitü Müdürü

VAN/GEVAŞ ÇEVRESİ ERMENİ OLAYLARI (1895-1918)

İsmail Bayram

Bitlis Eren Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2021

Danışman: Prof. Dr. M. Salih Mercan

ÖZET

Van İli gerek stratejik konumu bakımından gerekse beşerî ve kültürel değerleri bakımından tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetlerden biri de Ermeniler olmuştur.

Doğu Anadolu, Kilikya ve Kafkasya bölgelerinde Krallık ve beylikler halinde yaşayan Ermeniler bazı devletlere de tabi bir durumda yaşamaktaydılar. Osmanlı İmparatorluğuyla da ilk defa Osman Bey zamanında karşılaşmışlardır. Ermeniler daha sonraki padişahlar döneminde Osmanlının egemenliği altına girerek Milleti Sadıka ismiyle uzun süre yaşamışlardır. Ermeniler uzun bir süre boyunca Osmanlı egemenliğinde yaşadıkdan sonra, Emperyalist Devletlerden etkilenecek Osmanlıya karşı isyanlara kalkışmışlardır. Bunları en çok etkileyen ve destekleyen Emperyalist Güç ise Rusya olmuştur. Rusya sıcak denizlere inmek için Ermenileri kullanmak istemiştir, bundan dolayı da Ermenilerin bütün iddialarını sürekli desteklemiştir.

Ermeni sorunu 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ve sonrasında Ayestefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla da ortaya çıkmıştır. Emperyalist Devletler 19. Yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarını sömürmek istemişlerdir. Fransız İhtilalinden sonra da gelişen Milliyetçilik Akımıyla da Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim topluluklardan yararlanmışlardır. Bu gayrimüslim toplulukların arasında Ermeniler de vardır. Emperyalist Devletler Ermenilerin milli duygularını kullanarak onları Osmanlıya karşı isyana teşvik etmişlerdir. Bu isyanlarla Ermeni milliyetçiliğini canlandırmak için birçok vasıta kullanmışlardır. Bunlar; Ermeniler için açtıkları okullar, Ermeni gençlere milliyetçilik duygularını aşılama için onlara verdikleri eğitim ve kurdukları Ermeni komiteler de bu vasıtalarından bazıları olmuştur.

Milliyetçilik duygularıyla yetişen Ermeni gençleri Anadolu'ya döndükten sonra kurmak istedikleri bağımsız Ermeni Devleti için çalışmalar başlatmışlardır. Bu doğrultuda matbaalar açarak buralarda bastıkları gazetelerle Anadolu'da yaşayan Ermeni halkına milliyetçilik fikrini benimsetmeye çalışmışlardır. Ermeni gençleri başta Van olmak üzere Doğu Anadolu'da komiteler kurarak ve bunların bünyesinde Çeteler oluşturarak Rusya'dan aldıkları destekle isyana kalkışmışlardır.

Ermeniler özellikle isyanlarını Van ve çevresinde yoğunlaştırmışlardır. Sebebi ise kuracakları bağımsız Ermeni Devleti için burayı başkent yapmak istemeleridir. Ermeni çeteleri Van'dan hareket geçerek isyanlar çıkarmışlardır. Kısa sürede bu isyanlar Van'ın ilçelerine ve köyelerine de sıçramıştır. Gevaş ve köyleri de Ermeni çetelerinin saldırılarından nasibini almıştır. Gevaş ve köyleri Ermeni çetelerini saldırısı sonucu yakılıp yıkılmış ve Müslüman halkta türlü türlü işkencelerle katledilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Osmanlı, Emperyalist Devletler, Rusya, Milliyetçilik, Van, Gevaş.

ARMENIAN EVENTS AROUND VAN / GEVAŞ (1895-1918)

İsmail Bayram

Bitlis Eren University

Graduate Education Institute

History Department

Master Thesis, June 2021

Supervisor: Prof. Dr. M. Salih Coral

ABSTRACT

The Province of Van has hosted many civilizations throughout history in terms of its strategic location as well as its human and cultural values. Armenians were one of these civilizations.

Armenians living as kingdoms and principalities in Eastern Anatolia, Cilicia and the Caucasus regions were also subject to some states. They met the Ottoman Imperial for the first time during the time of Osman Bey. During the later sultans period, the Armenians came under the rule of the Ottoman Empire during the later sultans and lived for a long time under the name Nation Sadika. After living under Ottoman rule for a long time, Armenians, influenced by the Imperialist States, attempted to revolt against the Ottoman Empire. The Imperialist Power that most affected and supported them was Russia. Russia wanted to take care of the Armenians in order to reach the warm seas, so it constantly supported all the claims of the Armenians.

The Armenian problem emerged with the 1877-1878 Ottoman-Russian War and after the Ayestefanos and Berlin Treaties. Imperialist States wanted to exploit the Ottoman lands since the 19th century. Had the Nationalism Movement that developed after the French Revolution, they also benefited from non-Muslim communities living in the Ottoman lands. There Were Armenians among these non-Muslim communities. The imperialist states supported the national feelings of the Armenians and encouraged them to revolt against the Ottoman Empire. With these rebellions, many means were seized in order to revive Armenian nationalism. The schools they opened for the Armenians, the education they gave them to instill a

sense of nationalism, and the Armenian committees they established were some of these tools.

Upon returning to Anatolia, Armenian youth, who grew up with feelings of nationalism, started work for the independent Armenian State they wanted to establish. In this direction, they opened printing houses and tried to make the Armenian people living in Anatolia adopt the idea of nationalism with the newspapers they printed there. Armenian youth attempted to revolt with the support they received from Russia by establishing committees in Eastern Anatolia, especially Van, and forming gangs within them.

Armenians especially concentrated their revolts in and around Van. The reason was that they wanted to make it the capital for the independent Armenian State they were going to establish. Armenian gangs took action from Van and started riots. In a short time, these rebellions spread to the districts and villages of Van. Gevaş and its villages also suffered from the attacks of the Armenian gangs. Gevaş and its villages were destroyed as a result of the attack of Armenian gangs and the Muslim people were massacred by various tortures.

Keywords: Armenian, Ottoman, Imperialist States, Russia, Nationalism, Van, Gevaş.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	III
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Van'ın Tarihi ve Coğrafya Konumu.....	3
1.2. Ermeni Sorununda Van ve Çevresi	6
1.3. Van ve Çevresinde Ermeni Hareketinin Gelişmesindeki Faktörler	10
1.4. Ermeni Olaylarını Hazırlayan ve Geliştiren Olaylar	14

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Van ve Çevresinde Ermeni Olaylarının Başlaması ve Gelişmesi	17
2.2. Van ve Çevresinde İsyanların Teşviki Konusunda Raporlar:	29
2.3. Van ve Çevresinde Çıkan Ermeni Olaylarıyla İlgili Diğer Raporlar	30
2.4. Van Merkezde Çıkarılan Olaylar	37
2.5. Van'da Ermeniler Tarafında Uygulanan Planlı İsyan Hareketi	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Van'ın Gevaş İlçesinde Meydana Gel Ermeni Olayları.....	42
3.2. Gevaş Kaymakam Muavini Ermenak Efendi'nin Ermeni Mahallesinde Katledildiğine Dair Raporu:	50
3.3. Gevaş'taki Ermeni Çetelerine ait Mühimmat Konusundaki Raporlar:	52
3.4. Van/Gevaş ve Çevresindeki diğer Ermeni Olaylarını Anlatan Raporlar:	55
3.5. Gevaş'ın Köylerinde Ermeni'lerin Yaptığı Mezalim.....	63
3.5.1. Pelli (Bölüh/Alacabük) Köyü:	66
3.5.2. Atalan Köyü:	69
3.5.3. Aktak köyü:.....	70
3.5.4. Müküs (Bahçesaray) köyü:	72
3.5.5. Kasir Köyü:	73
3.5.6. Zivane ve Kalkar Köyü:	73
3.5.7. Müküs Köyü:	73
3.5.8. Küm köyü:	73

3.5.9. Engel Köyü:	73
3.5.10. Üzümlü Köyü ‘nde Müslüman ve Ermeni Çatışması	76
3.5.11. Karkar Cinayeti:.....	85
3.6. Gevaş'ın Köyleriyle ilgili Olaylar ve Raporlar:.....	89
3.7. Van ve Çevresi İllerdeki Müslümanlara Yapılacak Baskınlara Karşı Alınan Tedbirler (Raporlar):	92
3.8. Ermeni Patrikliğinin Gevaş ve Çevresinde Vergi Toplayan Memur ve Ahaliye Yaptığı Baskıya Dair Rapor:	96
3.10. Yaşayanların Dilinden Gevaş ve Çevresi Ermeni Mezalimini.....	98
SONUÇ	101
KAYNAKLAR	103
EKLER	109

KISALTMALAR

A.}. MKT. MHM: Mühime Kalemi Evrakı

A.}: Sadaret

A.g.e.: Adı Geçen Eser

A.g.m.: Adı geçen Makale

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B.E.O: Bab-ı Ali Evrak Odası

Bkz.: Bakınız.

COA: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

DH. MKT: Dâhiliye Mektubi Kalemi

DH. SYS: Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım

DH. ŞFR: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi

Gös. Yer: Gösterilen Yer

Haz.: Hazırlayan

HR. TH: Hariciye Nezareti Tahrirat

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

T.C: Türkiye Cumhuriyeti

TMIK. M: Muamelat

D: Doğu

K: Kuzey

Km: Kilometre

M.Ö: Milattan Önce

M: Muharrem

m: Metre

s: Sayfa

S: Sayı

vd: Ve Diğerleri

Y: Yıldız

Y.PRK. BŞK: Başkitabet Dairesi Maruzat

Y.PRK.UM: Umumi

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğuna uzun yıllar boyunca bağlı kalan ve Millet-i Sadıka olarak da bilinen Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğunun zayıfladığını fırsat bilerek kendi bağımsızlıkları için Anadolu da dış güçlerinde desteğiyle harekete geçerek isyanlar çıkardılar. Bu isyanların temel sebebi; Rusya'nın kendi emelleri için Ermenilere bağımsızlık sözü vermesi ve Ermenilere silah yardımıyla bulunmaları ile Ermeniler Osmanlı İmparatorluğuna karşı isyan etmeye başladılar. Ermeniler öncelikli olarak Doğu Anadolu da bulunan kilise ve kendilerine ait okullara Rusların göndermiş oldukları, Ermenilerinde Osmanlı kışlalarında çalmış oldukları silahları depolayarak ileride çıkaracakları isyanlara ve yapacakları katliamlara zemin hazırladılar.

Ermenilerin Doğu da bağımsız bir Ermeni devleti kurmaları için bölgede nüfus çoğunluğuna ulaşmaları gerekiyordu. Bu yüzden de Ermeniler bölgedeki nüfus çoğunluğuna ulaşmak için Ruslardan aldıkları silahlarla bölgede Müslüman halka karşı katliama başladılar. Bunun da sebebi Müslümanları korkutup bölgeden çıkmalarını sağlayarak nüfus çoğunluğuna sahip olmaktır. Ermeni çeteleri bu katliamlar sırasında akla gelmez işkencelerle Müslümanları katlettiler. Bu katliamlar karşısında Müslümanlar bölgeyi terk ederek Gevaş ve Bitlis üzerinden İç Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldılar. Göç esnasında da yüzlercesi ya hastalıktan ya da açlıktan yollarda ölüp kaldılar.

Ermenilerin faaliyetlerini Van ve çevresinde yoğunlaştırmalarının sebebi ise kuracakları bağımsız Ermenistan'ın başkenti olarak da Van şehrini düşünüyorlardı. Bu yüzden Ermeniler çalışmalarını Van çevresinde yoğunlaştırarak, Van ve ilçelerindeki Müslüman halkı bölgede çıkarmak için çıkardıkları isyanlarla Müslümanları katlettiler. Bu katliamlardan Gevaş'ta nasibini aldı, Ermeni çeteleri tarafından yakılıp yıkıldı. Van ve çevresi 1915'ten 1918'e kadar Ermeni ve Rus işgaline maruz kaldı. Rusya'nın bölgeden çekilmesiyle tek kalan Ermeniler Avrupa'dan yeteri desteği alamayınca 1920'de Gümrü antlaşmasını imzalayarak Doğu Anadolu'da kuracakları bağımsız Ermenistan devletinden vazgeçtiler.

Bu tezi hazırlamamdaki amaç yıllardır yalan yanlış olarak bilinen ve kamuoyunu yalan yanlış bilgilerle meşgul edip Müslümanlara karşı haksız bir cephe daha açmaktır. Bu tezde bir nebze olsa kamuoyundaki yalan yanlış bilgilerini

çürütmek için Dünya'da Müslüman Türklere karşı yürütölen düşmanlıklara karşı hazırlanmıştır. Eskiden olduğu gibi günümüzde de Ermeni iddialarının arkasında yabancı devletler olmuştur. Dış güçler Bölge üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için Ermeni meselesini kullanmışlardır. Fakat hiçbir şey'in gerçekleri inkaar edemeyeceği için batılı göçler ne yaparlarsa yapsınlar Sadece kendi Arşivlerini bile inceleseler destekledikleri tezin ne kadar yalan olduğunu görürler.

Öncelikle tez konusunu seçerken isteklerimi göz önünde bulundurup bana yardımcı olan tez danışmanım Prof. Dr. M. Salih Mercan'a teşekkürlerimi sunarım. Bu zorlu tez sürecinde benden desteğini bir an için bile esirgemeyen değerli arkadaşlarıma ve tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen her zaman yanımda olan kıymetli aileme ve sevgili eşime teşekkürlerimi bir borç bilirim.

İsmail Bayram

Bitlis-2021

GİRİŞ

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Ayastefanos (Yeşilköy) İstanbul ve sonuçta Berlin Antlaşmasıyla ilk başta İngiltere olmak üzere, diğer Avrupa Devletlerinin ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun ezeli düşmanı olan Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun varolma esasını teşkil eden Anadolu topraklarına ve bu topraklarda dağınık ve hiçbir yerinde çoğunluk teşkil etmeyerek yaşayan Ermeni azınlıklarını bahane ederek müdahale sistemi uygulamaları 1880'li yıllar da başladığı görülmektedir. Ermeni gizli örgütlerinin kuruluş yılları da bu döneme rastlaması bir gerçektir. 1890'lara başlarken bu gizli örgütlerin ve bu örgütleri özendiren, destekleyen devletlerin tarihe "Ermeni İsyanları-Ermeni faaliyetleri" olarak geçen uygulamaları başlamıştır.

Ayastefanos Antlaşmasıyla başlayan bu yeni dönemde Ermeni konusuyla ilgili bütün temaların siyasi bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Bu tarihe kadar, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bulunan Ermeni azınlık topluluklarının iç mesele olarak ele alınarak işlenen ve özellikle dini temalara dayanan propaganda ve psikolojik hareket uygulamaları da bu kez "siyasi temalar" üzerine inşa edilmiştir.

1856 Paris kongresiyle bir Avrupa Devleti sayılan ve topraklarının tamamı Avrupa Devletleri tarafından korunan Osmanlı İmparatorluğu, Ermeni problemi Rusya ile karşı karşıya kalmış ve çözecek kuvvete sahip olmadığından, Ermeni konusuyla bu aşamaya gelinceye kadar dolaylı özendirmeler ve desteklemelerle ilgili Avrupa Devletleri'ni de devreye sokmak suretiyle çözümler aramaya ve çözümler üretmeye veya öngördükleri çözümlemeleri ertelemeye çalışmışlardır. Bu suretle, Ermeni azınlıklar konusu bir yönüyle devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde egemenlik alanları ve jeopolitik beklentilerinin çatıştığı ve uluslararası anlaşmazlıklara malzeme teşkil eden, diğer bir yönüyle de Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı ile doğrudan doğruya bir problem haline gelmiştir.

Doğu Anadolu'da ve Van'da geniş ölçüde Ermeni hareketinin alevlenerek başlaması, büyük devletlerin Ermeni işini siyaset gündemi haline getirmeleriyle gelişti ve Ermeni sorunu büyük buyutlar kazandı.

Bütün kışkırtmalar sonunda ilk silahlı Ermeni komiteleri Van'da kuruldu. Kanlı eylemlerinin hazırlıklarını ve çalışmalarını Van ve çevresinde yaptılar Silahlı Ermeni komiteleri burada her türlü hareketi yürüttüler Van ve çevresi Ermenilerin en

çok kan döktükleri yörelerimizden biri oldu. Van ve çevre halkı, Ermenilerin kanlı eylemlerinden çok çile çektiler ve çok şehit verdiler.

Birçok çile çeken, azgın işgal ve kanlı hareketlere sahne olan **Van**, tarihi, siyasi, ekonomik ve iklimsel özelliklerinden dolayı birçok devlet tarafından hâkimiyet altına alınmak istenmiştir. Bu yüzden eskiçağlardan günümüze kadar birçok devletin saldırısına uğramıştır.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında idari yapıdan ve siyasi nedenlerden dolayı Van dönem dönem Erzurum, Kürdistan ve Hakkâri Eyaletlerine bağlanmıştır. 1878 yılındaki devlet salnamesinde ise Van'dan artık bir Vilayet olarak bahsedilmektedir.

Eski adı Vestan olan Gevaş'ın adının nereden geldiği kesin olarak bilinmemekle beraber üç farklı rivayet bulunmaktadır, bu konuyla ilgili. Gevaş'ta Van gibi sürekli hâkimiyet değiştiren bir toprak parçasıdır. Bunun en önemli nedeni Gevaş'ın Mezopotamya yolu üzerinde bir yerleşim yeri olmasıdır¹.

Bu çalışma Van-Gevaş'ta yaşanan Ermeni mezalimini göstermek için yapılmıştır. Öncelik olarak Van'ın coğrafyası, tarihi ve Van şehrinin kuruluşu hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ise Ermenilerin tarihi ve Ermenileri Van da kıyıma hazırlayan etkenlerden bahsedilmiştir.

Gevaş'ta çıkan Ermeni olaylarına, burada yaşanan mezalimden, Gevaş'a bağlı kazalar, belde ve köylerde cereyan eden olaylardan bahsedilmiştir. Olaylara tanık olanların ve olaylara tanıklık eden büyüklerinin anlattıklarını dile getirenler, yaşanan olayları Arşiv belgeleriyle gözler önüne sermiştir. Tarihte birçok işgallere, isyanlara ve kanlı olaylara sahne olan Van ve çevresinin (bilhassa Gevaş'ın), tarihi ve coğrafyasına kısaca bi bakacak olursak, konunun değerlendirilmesi açısından faydalı olacağı kanaatindeyim. Üç bölüm halinde ele aldığım bu konunun birinci bölümünde Van ve çevresinde olayların hazırlık safhalarını, ikinci bölümde ise, birinci bölümün ayrılmaz bir parçası olan **Gevaş** olaylarını vermeye çalıştım.

¹ Hatice Kübra Tuncer, *Geçmişten Günümüze Tarihi Kayıtlarda (Gevaş)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018, (Yüksek Lisans Tezi), s. 1.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Van'ın Tarihi ve Coğrafya Konumu

Van ili dünya üzerinde $42^{\circ} 40'$ ve $44^{\circ} 30'$ D (Doğu) boylamlarıyla $37^{\circ} 43'$ ve $39^{\circ} 26'$ K (Kuzey) enlemleri arasında bulunur.

Türkiye üzerinde de Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Murat- Van bölümündeki Van Gölü Kapalı Havzasındadır. Kuzeyden Ağrı ili Doğubayazıt, Diyadin ve Hamur ilçeleri; Batıda Van Gölü ile Ağrı'nın Patnos, Bitlis'in Adilcevaz, Tatvan ve Hizan ilçeleri; güneyden Siirt'in Pervari, Hakkâri'nin Beytüşşebap, merkez ve Yüksekova ilçeleriyle çevrilidir. Doğusunda ise İran devlet sınırı yer alır.

İl toprakları 19.069 km^2 olan yüzölçümüyle Türkiye topraklarının %2,5 ini oluşturur. Van merkez ilçesinin yüzölçümü 2.289 km^2 dir.

İl Doğu Anadolu Bölgesi'nin volkanik dağlarla kaplı çukur kesiminde bulunan Van Gölü'nün doğu kıyısına 5 km. uzaklıkta hafif eğimli bir alan üzerine kurulmuştur. Ortalama yükseltisi 1725 m. dir. Buradan başlayarak doğuya doğru yükselen yere, daha ötede Erek (bazı kaynaklarda Erk veya Herek) dağının piramidal doruğuna doğru yükselir. Yerleşme bu dağın batı yamacına doğru yayılmaktadır. Bu yüzden Van'dan doğuya gidecek yollar bu dağın kuzeyinden (Özalp yolu ve İstanbul-Tahran demir yolu) ve güneyinden (Hakkâri- İran yolu) geçer. Türkiye'nin en büyük gölü olan ve bir bölümü Van İlinde kalan Van Gölü, bu dağlık bölümün ortasında yüksek dağlarla çevrelenmiş bir çöküntü durumundadır. Çevredeki yüksek dağlar Van İli'ni komşu illerden ayırır. Ortalama yüksekliği 1646 m. olan Van Gölü'nün hemen hemen doğu yarısı Van İl sınırları içinde yer alır. Bu gölün doğusunda merkez, Özalp, Saray, Gürpınar, Edremit ve Başkale ilçeleri; kuzey ve kuzey doğusunda Erciş, Muradiye ve Çaldıran ilçeleri; güney ve güney doğusunda Gevaş, Çatak ve Bahçesaray ilçeleri yerleşmiştir. Van Gölü içinde bulunan Akdamar (güneydoğu), Kuş (güneydoğu), Çarpanak (kuzeybatı) ve Gadir (Adir) (güney) adaları da il sınırları içindedir.²

Van ismi: Van adının kaynağı konusunda ileri sürülen birkaç görüş bulunmaktadır. Buna göre:

1. Evliya Çelebi kentin adını Büyük İskender'in verdiğini yazmaktadır. Ona göre Büyük İskender Van Kalesi'ndeki Vank adlı bir mabedin adını kente vermiştir.

² Abdulkerim Abdulkadiroğlu, *Van Kütüğü*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara 1992, s. 1.

2. Kente başlangıçta Asur Kraliçesi Meşhur Şah Meryem'in adına atfen Şahmerimekerd diye adlandırılmıştır. Daha sonra buraya atanan Van adlı bir vali büyük hizmetlerde bulunmuş ve kent onun adıyla anılmaya başlanmıştır.

3. Van adı Urartu'ca Biane adından gelmektedir. Tarihsel kaynaklar Urartuların kendilerine Bianili dediğini göstermektedir. Van Urartu Krallığı'nın başkenti olarak bilinmektedir.³

Van ve çevresi coğrafya ve savunma bakımında önemli bir yer olduğu için çok eski dönemlerden beri buraya yerleşilmiştir. Van Havaalanı sahasındaki Tilkitepe Höyüğünde yapılan araştırmalar ve Edremit ile Kalecikteki mezar kalıntıları, Yenitaş Çağında, Kalkolitik Çağda ve Tunç Çağının başlarında bu yöreye yerleşilmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Bu bölgeye Urartular zamanında (M.Ö.900-600) önem kazandı. O zamanki adı Tuşba olan Van şehri, Urartuların başkenti oldu. Diğer taraftan bugünkü Van ve Van Gölü Urartuların Biaini (Wiaina) isminde gelir. Urartular devrinde Tuşba şehrinin akropolünü Van kalesi; bugün harabe halinde olan Eski Van ise aşağı şehri oluşturmaktaydı. Ayrıca Vana yakın çevrelerde birtakım tek tek yerleşim birimleri kullanıldığı gibi, ikinci bir yerleşim kompleksi oluşturan yerlerde vardır (Toprak kale). Asur kaynaklarında Van, bahçelerle süslü, ağaçlıklı bir yer olarak tasvir edilmiştir. Kuzeyden, Erzurum ve Çaldıran'dan gelen ana yollar üzerinde kurulduğu için Van siyasi bir merkez olmuş ve çok çabuk gelişmiştir. Ayrıca bu yollar üzerinde dağ, yamaç ve geçitlerde çeşitli kalelerin bulunması, Van'ın bir devlet merkezi olmasının kolaylaşmasının sağlamıştır.

Gevaş

Gevaş, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Van Bölümü içinde yer alan, Van İli'ne bağlı aynı isimli ilçenin yönetim merkezidir. Van Gölü'nün güneyinde kendi adını taşıyan derenin açmış olduğu vadinin iç kesiminde, Çadır Dağı'nın kuzey eteklerinde kurulmuş olan ve göl kıyısına doğru gelişme gösteren Gevaş, birçok bakımdan Doğu Anadolu Bölgesinin karakteristik yerleşme özelliklerini yansıtmaktadır⁴.

Gevaş ilçesinin tarihi geçmişi M.Ö. 5 bin yıllarına dayanmaktadır. 1071 yılında Malazgirt Zaferi sonrası bir Türk şehri olmuştur. Van Sancağı'na bağlı nahiye olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetine giren Gevaş, 1914 yılında Doğu Anadolu'da başlayan Rus ve Ermeni işgaline uğramış, 31 Mart

³ Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler, İstanbul 2006, s. 13.

⁴Faruk Alaeddinoğlu, vd., "Gevaş Kasabası Ve Fonksiyonları", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 15, İstanbul, Ocak 2007, s. 86.

1918 tarihinde Rus işgalinden kurtarılmıştır. 1927 yılında şimdiki yerinde geniş bir araziye kurulmuştur. Urartular zamanında yapılan Hişet kalesi zamanın önemli bir tarihi eseri olarak çoğu yıkılmış bugün içinde sadece bir duvarı ve kalıntıları mevcuttur. Kalenin doğusunda inşa edilen ve halen varlığını devam ettiren İzzettin Şir camii ve külliyesi Selçuklu zamanının önemli bir eğitim ve kültür merkezi olmuştur. Cami çevresinde Selçuklulara ait çoğu şehit ve âlimlerden oluşan binlerce mezar, Celme Hatun (Halime Hatun) kümbeti devrin önemli eserlerindendir.⁵ Selçuklu İmparatorluğunun yıkılışından sonra, beyliklerin daha sonra Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyetine giren Gevaş Osmanlı şehirleri ansiklopedisinde hak ettiği yeri almıştır. 1308 yılından itibaren Osmanlıların eline geçen Gevaş 1914 yılında Doğu Anadolu’da başlayan Rus işgaliyle birlikte Ermeniler de bölgeyi işgal etmişler (fakat bölgede hiçbir zaman müstakil bir Ermeni krallığı olmamıştır.) 31 Mart 1918 tarihinde Rus işgalinden kurtarılacak gerçek sahibi olan Türklerin eline geçmiştir.⁶

Gevaş, sınırlı ve dar kırsal alanın tarım ve hayvan ürünlerini bu faaliyetlerle uğraşanların birbirine ve az da olsa dışarıdan gelenlere pazarladığı, ticaret, idare ve genel kamu hizmetlerin yoğunlaştığı bir yerleşme özelliğini geçmişten beri sürdürmektedir. 1970’lere kadar eski Van-Tatvan karayolu boyunca gelişme kaydetmiştir. Özellikle bu eski yolun batısında, başta iş ve ticaret sahaları olmak üzere resmi kurumlar, kamu hizmeti veren binalar ile ikamet alanları gelişme imkânı bulmuştur. Ancak 1970’lerde Van-Tatvan karayolunun göl kıyısından geçirilmesi ile gelişimi bir süre yavaşlamıştır. Gevaş’ın 2 km’lik bir cadde ile göl kıyısından geçirilen yola bağlanması ile yerleşmenin gelişimi bu yöne kaymış, 1975’ten sonra bu gelişim hızlanmıştır. Bütün bunların sonucunda eski Van-Tatvan karayolunun batısında yoğunlaşmış iş ve ticaret sahaları zamanla güneydoğu istikametine doğru gelişme imkânı bulmuş ve bu alanda yeni çarşı oluşmuştur.⁷

1896 yılı isyanının başarısızlığı sonucu bir müddet Ermeni ihtilal hareketi sükût edecek ama derinden derine çalışarak zaman ve zemin arayışı içerisine girecektir. Taki 1914 Birinci Dünya Savaşının çıkışına kadar.

⁵M. Taner Tarhan vd., *Van-Gevaş mezarlığı Kurtarma kazısı Onarım ve Çevre Düzenlemesi çalışmaları*, 1989, XII. Kazı Çalışmaları Sonuçları Toplantısı, C II, Ankara 28 Mayıs – 1 Haziran 1990, s. 411.

⁶A.g.m., s. 88.

⁷A.g.m., s. 89.

1915 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan doğruya varlığına yönelmiş ve Osmanlı topraklarını çepre çevre sarmış iki büyük tehlike içerisine girmişti. Batıda İngiliz ve Fransızlar Gelibolu seferi ve deniz ablukası, doğu ve güney doğuda Rusların çevirme hareketi. Bu durumda olan bir devletin içerisinde "iç hatlar" olarak gösterilen yerlerde de Ermeni isyanları ile karşı karşıya kalmıştı.

Nisan 1915 başlarında Van-Bitlis-Muş bölgelerinde başlayan isyan hareketleri ve çeşitli yerlerde başkaldırmalar 3/4 Nisan gecesi Van ilinin **Çatak** ilçesinde büyük ölçüde bir ayaklanma meydana gelmiştir. Bu ayaklanma bütün Van ilini sarmaya başladı. 15 Nisan'da Van merkezini de içerisine alacak şekilde gelişti. Van Ermeniler tarafından bir nevi işgal edildi. Binlerce Müslüman şehit edildi. Otuz bin'e yakın Türk Van şehrini ve bölgeyi terk ederek başka yerlere göç etmeye başladılar. İsyen 18 Nisan'da Bitlis'e de sıçradı. Bölge adeta isyan çemberi içerisine alınmış oldu.⁸

Ermenilerin Van İsyanı ve Van'ı bir düşman toprağı gibi ele geçirip katliamlar, tahriplerle işgali sürdürmeleri üzerine, Rus kuvvetleri bu durumdan faydalanarak, Saray, Başkale ve Muradiye üzerinden üç koldan hareketle, önce Van'ı işgal ettiler ve işgale devam ederek Malazgirt daha sonra da Bitlis'i işgal ettiler Bütün bunlar bir aylık süre içerisinde gelişti. Ve Rusların her askeri hareketi, Ermeni isyanlarının sonunda başarı kazandı ve hedefine ulaştı. Rus ilerleyişi Ermeni çeteleri tarafından desteklendi. Kısaca, Ermeni-Rus iş birliği ile önemli bir kısmı Rus işgali altına düştü⁹.

⁸Cengiz Kürşat, "Ermeni terörü", *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi*, C. I, İstanbul 1989, s. 20.

⁹A.g.m., s. 21.

1.2. Ermeni Sorununda Van ve Çevresi

Van yöresi Ermenilerinin Ruslar tarafından kışkırtmalarının 1881 yılında yoğunlaştığı görülmektedir. İngiltere'nin Van Konsolosu Clayton'un 15 Şubat 1881 tarihli raporunda, bu kışkırtmaların arttığını belirtiyor. "Rus Ermenilerinin faaliyetleri hakkında yeni bilgiler edindim." Diyor ve devamla Tiflis'teki Ermeni komitesi iki ajanını Van'a göndermiş. Amaçları Van yöresi Ermenilerini isyana teşvik etmekmiş. Bu Rus ajanı Ermeniler, Van yöresindeki Ermenileri üzerinde çalışmışlar. Ayaklandıkları takdirde Rusya'dan kendilerine yardım geleceğini anlatmışlar. 150.00 kadar Rus Ermenisinin sınırı geçip Van yöresi Ermenilerine yardıma koşacaklarını ileri sürmüşler. Rus Hükümeti kendilerini desteklediğini, dörtte bir fiyatında kendilerine silah sattığını söylemişler. Ermeni köylüleri ayaklanmaya daha yatkın görünüyormuş. Ama Van'da oturan ve genellikle kasabalarda yaşayan Ermeniler ayaklanmaya pek taraftar olmadıkları, Van'daki Rus Konsolosu Kamsaragan da Ermenilerin ayaklanma planlarını gönülden destekliyormuş¹⁰. Ermeniler arasında Rus ajanlarının dolaştığı, ayaklanma hazırlıkları konuşulup tartışıldığı sırada, Van'daki Türk makamları bazı önlemler almışlar ve Ermeni hareketlerini kontrol etmeye, bazı önlemler almaya başlamışlardır. Ayrıca geceleri Van sokaklarında devriye gezdirilmeye başlanmıştır. Bu durum 1881 yılında Van yöresinde görülen ayaklanma hazırlıkları, Türk makamlarınca zamanında haber alınması nedeniyle Ermeni planları suya düşmüştür¹¹. Ancak Ayaklanma konusunu devam ettirmeye kararlı Ermeni komiteleri, Van'da 1895 yılında yeni bir denemeye girecek Ermeni isyan komiteleri, özellikle Van ve çevresinde, diğer yerlerden daha fazla kuvvetliydi. Van'a İran ve Kafkasya yolları ile önemli miktarda silah ve cephane getirilmiş ve Ermeni halkı arasında düzenli bir örgüt kurmuştur. Van ve çevresinde Hınçakların, 1895'te Taşnaksutyun örgütüne katılmış olan Portakalyan'ın adamlarından olan Armenakan'ların özellikle Taşnaksutyun mensuplarının teşkilatı mevcuttu.

İsyan için, bir yıldan beri hazırlıklar yapılmış durumdaydı. Ermeni halktan toplanan "silah vergisi" ile önemli miktarda silah ve cephane yığılmış, isyanı

¹⁰Bilal N. Şimşir, "Ermeni Sorunu ve Van", *Ermeni Olayları Sempozyumu (Van, Bitlis, Muş 2-3-4 Nisan 1985)*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını, 1986, s. 58.

¹¹A.g.e. s. 59.

yönetecek olan lider durumundaki kişiler de İran ve Rusya yoluyla gelerek isyanın yönetimini ele almışlardı¹².

“General Mayevski Van ’da başlayan olaylar hakkında şöyle demektedir”.

1895’te Van ihtilacıları, Avrupa Devletleri’nin Ermeni sorununa eğilmelerini sağlamak amacıyla her yönden çalıştılar. Ermeni zenginlerinde para talep ettiler ve onları ölümle korkuttular. Bu süre içerisinde Van Ermeni komitesinin emriyle çeşitli siyasi cinayetler işlendi. Bu cinayetlerin en önemlisi, 6 Ocak’ta olan Ermenilerin en büyük bayramlarında kiliseye giden ruhani reis Bogos’un öldürülmesidir. Zavallı ihtiyar, komite üyelerinin hareketlerine karşı çıkmış olması nedeniyle öldürülmüştür¹³.

1895-1896 kışında genç Ermeniler, Rus elçiliği yakınında büyük bir oda da toplanarak orada askeri eğitim ve bazen de heyecana gelerek ateş tecrübeleri yapıyorlardı. Gerek gizli toplantı ve gerekse İngiliz konsolosu aracılığı ile Londra’dan gelen paralar, bunlara geliyor ve hayır cemiyetlerine yardım adı altında, gönderilenlere dağıtılıyordu. 1895 yılı sonundan önce bir sürü Ermeni yardım alma bahanesiyle Van’da toplanıyorlardı. Bunun yanında İngilizler bu yardımla Ermeni taraftarlığı yaparken, bunlarda açıktan açığa İngilizlerin, Ermeni kanını, Van’ın samanı kadar ucaza satın aldıklarını ilan ediyorlardı¹⁴.

İlkbaharda ihtilal hareketleri oldukça önem kazandı. Hatta şehrin yakınlarında bazı aşiret bireylerinin öldürüldüğünden söz edilmeye başlandı. İhtilalciler takip edilmekten kolayca kurtuldukları için hergün biraz daha cesaretlendiler. Müslümanların sabrı taşı, Ermenilerin saldırılarını arttırdıkları oranında sabırları tükenmekteydi.

Ermeni komiteciler, Van Merkezinde büyük bir olay çıkarmak Sason ve Zeytun’da olduğu gibi yabancı devletlerin müdahalesini sağlamak için her çareye başvurmuşlardı. Hükümet Van İsyanı dolayısıyla dışarıdan gelen Müslümanların şehre girmesini yasaklarken, diğer taraftan Ermenilere yardım kuvvetleri gelmekteydi. Sonunda, burada yine Hükümet tarafından yabancı hakimliğine müracaat ediliyor ve konsoloslara şu bildiri veriliyordu:

¹²Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi, C. I, İstanbul 1989, s. 82.

¹³Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1987, s. 499.

¹⁴Rus General Mayewski, *Doğu Anadolu Raporu*, Van ve Bitlis Vilayetleri, Haz. Hamit Pehlivan Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayın no:4, Van 1997, 80-81.

“Ermeni ihtilacileri ellerindeki silahlarla teslim olursa bunların Van kalesi içerisinde muhafazalarını, Van şehrindeki Osmanlı Hükümeti temsilcileri kabul eder. Bu Ermenilerin durumları hakkında bir karar verilinceye kadar yabancı mümesillerin kontrolüne izin verilir. Bu Ermenilerin affedilmeleri için aracı olmalarını teklif eder.”¹⁵

Van isyanından sonra Taşnaksutyun komitesi, Londra uluslararası sosyalist kongresine uzun bir muhtıra gönderirler. İsyanın bu şekilde sona ermesi sonucu, Ermeniler boş durmaz yeni ihtilal hazırlıklarına vargüçleriyle devam ederler. Destekçilerin bu dönemde en büyüğü Rusya’dır. Ve nihayet Ermeniler için beklenen gün gelmiştir. 22/23 Nisan 1915 tarihinde Van Valisi Cevdet Bey’in merkeze gönderdiği acil telgrafta şu ifadeler yer almaktaydı:

“İvedidir”

Bugün çarpışma şiddetle devam etti. Arz edildiği gibi Ermeniler kaleye hücum için harekete geçtiler. Hücum için komite şehrin ve köylülerin en savaşçı kişilerini seçtikleri, anlaşılan ve 700 kadar tahmin edilen iç şehir ihtilalcileriyle uğraşmak üzere kaleye gittim. Venezüellalı Nokalis Efendi de o sıra geldi ve yanımda çalıştı. Birkaç günde bu asilerle uğraşmak üzere burada kalacaktır. Bütün gayretlere rağmen haneler dâhilinde siper yapan ve pek ziyade faaliyet göstererek kasabanın önemli bir kısmına ateş veren asiler işgal ettikleri mahallelerin umudundan çıkararak tepelemek mümkün olmadı. Bununla birlikte etraftan kuvvetler gelmeye başladı. Daha şiddetle taarruz ediyoruz.”¹⁶

¹⁵Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi, C. I, İstanbul 1989, s. 84.

¹⁶Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 85, Yıl 34, Ekim 1985, s. 41.

1.3. Van ve Çevresinde Ermeni Hareketinin Gelişmesindeki Faktörler

Van Vilayeti'nin özelliği ve önemi, sınır vilayeti olmasıydı. Bitlis dışı açık olmasına rağmen, Van Vilayeti tamamen açıktı. Doğu Anadolu Ermenileri, genellikle Van üzerinden dışarıya açılmaktaydılar. Dış dünya ile bağlantılarını genellikle Van üzerinden kurmaktaydılar. Aşağıda belirtildiği gibi, İran'da da Ermeniler yaşamaktaydı. Burada yaşayan Ermenilerle Anadolu Ermenileri arasında sıkı ilişkiler mevcuttu. İşte bu ilişkiler Van üzerinden yürütülmekteydi. Van Vilayeti ve çevresi Ermeniler için bir köprüydü. Anadolu Ermenileri özellikle bu köprüden geçerek İran'a ve Rusya'ya veya Kafkasya Ermenileri ile ilişki kurmaktaydılar. Anadolu Ermenilerinin dış ülkelerle temasa geçmeleri ve Van'ın coğrafi konumu daha da önem kazandı. Silahlı Ermeni çeteleri, bilhassa yurt dışından hazırlanıp Van üzerinden Anadolu'ya sızılmaktaydılar Anadolu'da sıkıştırılınca, yine Van üzerinden dışarıya savuşmaktaydılar.¹⁷

Van Vilayeti ve Van şehri coğrafi konumu nedeniyle gerek 1895–1896 isyanında gerek birinci dünya savaşında (1915 senesinde) Ermenilerce en önemli ihtilal ve isyan merkezi sayılmıştır.

İmparatorluk döneminde Van şehri, yüksek ve sarp mağaralarla dolu Erek Dağı ile Van gölü arasındaki düzlüktedir. Asıl şehir Van gölüne yakın kalenin çevresinde kurulmuş bulunuyordu. Buradan Erek dağına doğru uzanan düzlükte Van bağları bulunurdu. Birinci dünya savaşından önce Van bağlarının hemen hemen hepsi Ermenilerindi. Van bağlarındaki Ermeni evleri etrafı kerpiç duvarlarla çevrili bahçelerin içindedir. Bağların sık ağaçlı ve biri birinden oldukça uzak kerpiç duvarlı bahçeler içersinde bulunması, aynı zamanda sarp, yüksek mağaralarla dolu Erek dağına yakın olmasından ötürü Ermeni çetelerinin barınmalarına elverişli bulunuyordu. Ancak bu durum, güvenliği sağlamak zorunda olan güvenlik güçlerinin dağılmalarını gerektirdiğinden askerî harekât için zorluk çıkarıyordu.

Van, İran'daki Ermenilerin iskân yeri olan Selmas kazasına on altı saat uzaklıktadır. Selmas kazasının Heftvan, Hassova, Dilman, Kalehisar Ermeni köyleri sınırın hemen yanı başındadır. Bu sebeple Eçmiyazin katoğikosu Hırımyan'ın komitelerle yaptığı iş birliği sonucu hazırladıkları Ermeni çeteleri, İran hükümetinin göz yumması sonucu, silah ve diğer askeri araç ve gereçlerini hazırladıktan sonra,

¹⁷Bilal N. Şimşir, "Ermeni Sorunu ve Van", *Ermeni Olayları Sempozyumu (Van, Bitlis, Muş 2-3-4 Nisan 1985)*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını 1986, s. 41.

hudutta nöbet kuleleri ve yeteri kadar askeri birlik bulunmamasından yararlanarak, hududu geçip Van'a girmekte zorluk çekmezlerdi. Bu nedenle İran'ın Selmas kazası Ermeni ihtilalcilerinin hareket üssü olmuştur. İhtilalciler burada toplanıp kendilerine çeki düzen verdikten sonra, köylü kılığına girerek Ermeni köylerine geçerler; oradan da şehre zahire getiriyormuş süsü vererek Van Bağlarına gelir, Ermeni evlerine yerleşir, isyana hazır duruma geçerlerdi¹⁸.

Van'ın Ermenilere coğrafi konumundan başka isyan ve ihtilale elverişli daha başka özellikleri de vardır. Nüfusun %20'sine yakın bir Ermeni azınlığı vardı. Ermeniler Van'ın geniş ve verimli topraklarının sahibidirler. Türklerden daha zengindirler, şehirdeki ticaret ellerindedir. Türklerin bir bölümü verimsiz topraklarda ziraat yaptıklarından, Ermeni köylülerine göre yoksul durumdadırlar. Van çevresini dolaşanlar, en ufak köylere varıncaya kadar bütün ticaretin Ermenilerin elinde olduğunu ve Türk Müslüman ahalinin umumiyetle Ermenileri hesabına çalıştıklarını, Müslümanlara göre iktisadi ve ticari duruma onların hâkim olduklarını, mağdur ve hakları gasp edilmiş olanların Ermeniler değil İslâm ahalinin olduğunu görmüşlerdir¹⁹.

Ekonomik ve ticari bakımından Ermenilerin hayat şartları Müslüman ahalinin hayat şartlarından çok iyidi. Ermeni komiteleri, bu duruma rağmen bölgede daima asayişsizlik bulunduğunu yaymayı kendileri için yararlı görüyorlardı. Çünkü böylece maksatlarına ulaşacaklarını, yıllardan beri arkasından koştukları yabancı müdahalesini sağlayarak muhtariyete kavuşacaklarını umuyorlardı. Komiteciler köyleri dolaşarak Ermeni köylerinin silah ihtiyacını inceliyorlar, her köye nüfusuna ve servetine göre silah dağıtıyorlardı. Komite, köylere okul, silah ve diğer ihtiyaçlar için vergi koyuyor; silah almaktan, bu vergiyi vermekten kaçınanları nikâh, miras, seçme ve diğer haklardan mahrum etmek gibi cezalar da veriyordu. Çok zaman bunlara dayak attırıyor, hatta idam cezası dahi veriyorlardı. Bu şartlar altında hiçbir Ermeni'nin komitenin verdiği emirlere karşı gelmesine imkân ve ihtimal yoktu²⁰. Ancak Van Ermenileri ihtilal ve isyan çıkarmaktan çekinmektedir. Ermeni komiteleri ve onun fesat ortakları, yerli Ermenileri cesaretlendirmek maksadıyla İran yoluyla Van'a silahlı Ermeni çetelerinin gelmekte olduğunu haber veriyorlar. Böylece yerli

¹⁸BOA. Y.PRK. ZB. Dosya: 34/65.

¹⁹Mehmet Hocaoglu, *Arşiv Vesikalarıyla tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Anda Dağıtım, İstanbul 1976, s. 611.

²⁰BOA. İ.HUS. Dosya: 44/1313/B-67; Hocaoglu, a.g.e. s. 613.

Ermenileri aşiretlere tecavüz ettirerek ihtilal ve isyanın rengini değiştirip genişletmek istiyorlardı. Vanlı Ermeniler bu propagandanın tesiriyle durumlarını değiştirdikleri serkeş ve tecavüzkâr bir davranış gösterdikleri görülür²¹.

Ermeniler bir taraftan yerli Ermenileri cesaretlendirip aşiretlere tecavüze hazırlarken diğer yandan aşiretlerin Ermenilere saldırma sebeplerini hazırlamak için tenhalarda ellerine geçirdikleri aşiret mensuplarını vahşice öldürüyorlardı. Hükümet kuvvetleriyle aşiretleri çarpıştırmak maksadıyla “köyümüzü aşiretler bastı. Şu kadar adam öldürdü. Mallarımızı yağmaladı” gibi yalan aslı faslı olmayan şamatalar çıkarıp şikâyetlerde bulunuyorlardı. Ermenilerin bu gibi şikâyetlerinin maksatlı olduğu ihtiyatla karşılanması gerektiği; Sadettin Paşa’nın 6 Nisan 1896 aşağıdaki uyarıcı şifreli telgrafında belirtmektedir.

“Bu ayın üçüncü gecesı saat dört buçuk sularında Hayasf’a bağı Norgah köyünden kırk elli kadar silah sesi alınması üzerine Havasor’daki bölük komutanı bütün kuvvetiyle derhal adı geçen köye gitmiştir. Dışarıdan köye hiçbir taarruz olmadığı, güya aşiretler tarafından köye tecavüz yapıldığı yalan şayialar çıkarmak maksadıyla köylü Ermenilerin silah attıkları. Bu arada yanlışlıkla Bağıos oğı Minas adında bir Ermeni’nin yaralanarak öldüğü yüzbaşının verdiği bilgiden anlaşılmıştır”²².

"Van’da Ermeni olayları başlamadan öncesine bakılacak olursa, her yönden tam bir huzur ortamı mevcuttu. Ne Türklerden ve ne de Ermenilerden toplum huzurunu bozucu önemli bir olay meydana gelmemiştir."

Van’da zaman zaman küçük çaplı anlaşmazlıklar dışında Türklerle Ermeniler arasında büyük boyutlu milliyet çatışmaları görülmezdi. Herkes, işinde gücünde çalışırdı. İyi komşuluk ilişkileri vardı. Bu durum yabancı güçlerin karışmasıyla bozulmaya başladı. Van’da Ruslar konsolosluk açtıktan sonra her meseleye karışmaya başladılar. Normal adı vakaları büyüterek devletlerarası olaylar haline getiriyorlardı. Amerikalıların açtığı misyoner okulları da Ermenileri sürekli olarak kışkırtıyor, onları isyana ve öldürmeye teşvik ediyorlardı. Bu arada yabancı ülkelere gönderilen Ermeni gençleri Van’a dönmeye başladı. Onların gelişinden sonra olayların boyutu büyüdü. Rus, Amerikan, İngiliz ve Fransız misyoner ve diplomatları söz konusu Ermeni gençlerin öncülüğünde Ermeni çeteleri oluşturdular. Hatta

²¹BOA. Y.MTV. Dosya: 141/40.

²² Hocaoglu, a.g.e. s. 316-317.

Rusya'dan komitacılar Van'a gelmeye başladı. Valilik bunlarla mücadelede yetersiz kalıyordu. Çünkü valiliğin her işine yabancılar müdahale ediyordu, devletleri nezdinde protestoların ardı arkası kesilmiyordu.

İlk silahlı çatışma, Ermenilerin kendi arasında başladı. Yıllarca Türklerle beraber yaşamış, komşuluk ilişkileriyle Türklerle bütünleşmiş ve onlardan kopmak istemeyen, yaşlı, genç, kadın, çocuk demeden işbirlikçi olarak adlandırılan Ermeni vatandaşlar katledildiler. Çünkü Ermeni komitacıları bu insanları davaları için büyük bir engel görüyorlardı. Gerçekten de onlar kavga istemiyorlar ve Türk devletine bağlıydılar. Fakat savunmasız oldukları için fazla direniş gösteremediler. Güvenlik kuvvetleri de onları korumakta güçlük çekiyordu. Çünkü bir iç mesele olduğu için failer yakalanamıyordu. Siyasi cinayetler devlet güçlerine fatura ediliyordu.²³

²³Van'lı Celal Şahbenderzade Hatıratı, (Haz. Hüseyin Akyüz), Erzurum 1992, s.12.

1.4. Ermeni Olaylarını Hazırlayan ve Geliştiren Olaylar

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermeni sorunundan bahsedilmeye başlanır. Yine Ermeni sorununa başlangıç arayanlar bunu 1856 Islahat Fermanı ya da 1877 – 1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve bunu izleyen Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Konferansı'na taşırlar. Aslında bu yaklaşımlar yanlış değildir. Ancak, meselenin 1856'ya veya 1877 – 1878'e taşınmasının alt yapısını incelemeden, buna neden olan faktörleri açıklamadan doğrudan Islahat Fermanı'na veya Berlin Konferansı'na bağlamak meseleyi oldukça kısır bırakır. Ermeni sorununun ortaya çıkışında dünya siyasetindeki gelişmelerin önemli etkisi ve katkısı olmuştur. Bunlardan birisi, Sanayi Devrimi'nin çok tabi paraleli olan sömürgeciliktir. Bir diğer olay hemen bütün dünyayı etkisi altına alan Fransız İhtilâli ve paralelinde gelişen milliyetçilik olgusudur. Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu içindeki azınlıkların birer birer isyan ettiklerini, bunların muhtariyet veya bağımsızlıklarını elde ettiklerini görmüşlerdir. Bu olaylar neticesinde kendilerinin de böyle bir harekete girişebilecekleri düşüncesi ortaya çıkmıştır. Etkenlerden birisi de dinsel ideoloji bağlamında çıkmıştır. Osmanlı toplumu içerisinde ilk başta sadece mezhep olarak Gregoryen Ermenileri mevcut iken Fransa'nın çalışmaları sonucu Katolik bir Ermeni topluluğu ve akabinde Ermeni Katolik Kilisesi, İngiliz ve Amerikalı misyonerlerin çalışmaları ve İngiliz Hükümetinin baskısı ile Ermeni Protestan Kilisesi ve Rusya'nın etkisi ile Ermeni Ortodoks Kilisesi ortaya çıkmıştır²⁴.

Ermeni Kilisesi, Ermenilerin uzun tarihî süreç içerisinde hâkimiyeti altında yaşadıkları Osmanlı yönetimi altında topluluk içi münasebetlerde yegâne karar organı olduğu kadar cemaatin devletle ilişkilerinde de güçlü bir bağ oluşturmaktaydı. Bu bağı koparıp Ermenileri yeni bir arayışa sokma misyonunu da yine Kilise üstlendi. Tanzimat sonrası Balkanlarda başlayan milliyetçilik hareketleri, Batılı Ermeni Meselesinin Uluslararası Gündeme Taşınması devletlerin bunlara arka çıkıp teşvik eden uygulamaları, kendi coğrafyalarının dibinde Lübnan'da özerk bir yönetim kurulması, temsil ettikleri cemaatten fazla Ermeni ruhanîlerinin devletle ilişkileri etkiledi. 1863 yılında kabul ettirdikleri yeni Millet Nizamnamesiyle kilise kendi cemaatiyle bağlarını güçlendirdiği oranda Ermeniler için yeni bir statü elde etme konusunda yol arayışına girdi. Başlangıç olarak düşünülen tamamen müstakil

²⁴Şenol Kantarcı, "Tarihte Türkler ve Ermeniler", *Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorunu'nun Ortaya Çıkışı*, C. IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 199-200.

bir devlet değil, “muhtar” bir idareydi. Buna rağmen Ermeni Kilisesi bir “diplomasi merkezi”, dinî liderlerde birer “diplomat” gibi çalışmaya başladılar. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı süreci projelerini tanıtip kabul ettirmek açısından uygun ortam sağlıyordu. Ermeni liderleri çabaları sonucunda umdukları neticeyi alamasalar bile uluslararası Berlin Kongresinde kendi meselelerinin gündeme alınıp müzakere edilmesini ve antlaşma metnine bir hüküm koyulmasını temin etmekle iyi bir başlangıç yaptılar. Patrikhanenin muhtariyet konusundaki yoğun mesaisi, Osmanlı yönetimindeki Gayrimüslimlerle ilgili uluslararası gündeme Ermeni sorununu da eklemiş oldu²⁵.

Doğu Anadolu’da yaratılan Ermeni Meselesi her şeyden önce İngiltere’nin ve Rusya’nın meselesi olmuştur. Bu iki devlet, Ermenileri veya Ermenistan’ı siyasî, stratejik, emperyalizm çerçevesi içinde ve kendi menfaatleri için mesele edinmişlerdir. Almanya’nın-Japonya’nın büyük iki güç olarak ortaya çıkmasıyla Ruslar ve İngiltere Ermenileri arka plana atmakta tereddüt göstermemişlerdi. Ermenistan Meselesi bizzat Ermeniler için bir meseleden ziyade denenmeye değer çok cazip bir macera niteliğinde olmuştur. Nitekim macera boyutları içinde de kalmıştır. Zira coğrafya, nüfus, tarih Ermenilerden yana değildi. Ermenilerin sosyal, askeri, psikolojik yapılan da kendilerinden taraf değildi. Ermenilerin siyasi hayalleri onları maceraya itecek kadar cazipti. Fakat tarihin ve siyasetin maceraya tahammülü yoktur. Ermeni Meselesi, Osmanlı İmparatorluğu için sadece isyandır. Zira devletler hukukuna göre meşru devlete karşı baş kaldıran ve o devleti bölmeye kalkan her hareketin adı isyandır. Osmanlı da bu isyanı kendi imkânlarıyla bastırmıştır. Üç taraf (Osmanlı-Ermeniler-Avrupa) için üç ayrı özellik taşıyan Ermeni Meselesinde (Bunun özü doğrudan doğruya Doğu Anadolu bölgesinde müstakil bir Ermeni devleti yaratmaktı) Ermenilerin ve Büyük devletlerin metodu, Balkanlardaki Hristiyan milletleri istiklâline kavuşturmak için uyguladıkları metodun aynısıdır²⁶.

Rusya, 1917 Bolşevik İhtilali ile I. Dünya Savaşında çekilmesinin ardından Osmanlı İmparatorluğu ile Brest-Litovsk Antlaşması’nı imzalayarak savaş öncesi sınırlarına çekilmişti. Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı İmparatorluğunda kalacak ayrıca Türk ve Rus uyuğuındaki Ermeni çetelerinin silahları toplatılacaktı. Tüm bu

²⁵Osman Köksal, "Tarihte Türkler ve Ermeniler", *Ermeni Meselesinin Uluslararası Gündeme Taşınmasında Kilisenin Misyonu*, C. IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 10-11.

²⁶Bayram Kodaman, "Tarihte Türkler ve Ermeniler", *Türk-Ermeni İhtilâfının Başlangıcı (1878-1897)*, C. IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 254.

açık hükümlere rağmen Rus subayları geri çekilirken silah ve mühimmatlarını Ermenilere bırakmışlardı. Ellerindeki silahlarla Ermeni birlikleri Türklere karşı saldırıya yeniden başladılar. Esasen Ermeni mezalimi, I. Dünya Savaşı başlarında ve sonlarında yoğun olarak görülmüştü. Osmanlı İmparatorluğunun savaştan yenik çıkmasıyla ihtilalciler bir Ermenistan Devleti kurma hayaline kapılmışlardır. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı İmparatorluğuna ciddi anlamda sıkıntı çıkaran Ermeniler, Batılı devletlerinde desteğini almışlardı. Kurulacak olan Ermeni Devleti'nin Amerikan mandası altına alınması tasarlanmaktaydı. Durumu yerinde incelemek amacıyla General Harbord başkanlığındaki bir Amerikan heyeti 1919 yılında Anadolu'ya geldi. Yapılan incelemeler neticesinde Doğu Anadolu'da Ermenilerin çoğunluğu oluşturmadığı ve bir Ermenistan Devleti'nin kurulmasının mümkün olamayacağı belirtildi. Batılı devletlerin desteğini kaybeden Ermeniler, çetecilik faaliyetleri ile amaçlarına ulaşamayacaklarını anlamışlar ve nihayetinde Ermenilerle 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması yapılarak karşılıklı mücadele dönemi kapanmıştır²⁷.

Erzurum, Van ve Bitlis gibi şehirlerde Fransızların, Amerikalıların veya İngilizlerin konsolosluk açmalarının sebebi nedir? Bu bölgelerden Amerika ve Avrupa'ya ithalat ve ihracat mı yapılmaktadır ki iki ülke ticaretinin yapılmasında resmi yazışmalarda konsoloslar yardımcı olsun. Yoksa Osmanlı İmparatorluğunun bu bölgelerinde, bizim bilemediğimiz Amerikan, İngiliz, Fransız vatandaşları mı yaşamaktadır? Buralarda konsolosluk açılmasının mantığı nedir? Yoksa İstanbul'daki konsoloslar iş yoğunluğundan dolayı mı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya ek konsolosluklar açma ihtiyacı hissetmişlerdir? Bilinmelidir ki bu konsolosların büyük bir kısmı, Avrupa kamuoyunu Osmanlı İmparatorluğunun aleyhine çevirmekte çok önemli roller oynamışlardır²⁸.

²⁷Mustafa Turan, "Tarihte Türkler ve Ermeniler", *Yakınçağda Osmanlı Devleti'ni Parçalama Politikaları ve Ermeni Meselesi*, C X, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 14.

²⁸İsmail Mangaltepe, "Tarihte Türkler ve Ermeniler", *Avrupalı Seyyahların ve Bazı Batılı Devletlerin Osmanlı Coğrafyası'ndaki Ermenilere Yönelik Destek Faaliyetleri*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 44.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Van ve Çevresinde Ermeni Olaylarının Başlaması ve Gelişmesi

İtilaf Devletlerinin Gelibolu yarımadası'na çıkarma yapacakları günlerde, Doğu Anadolu'da Ermenilerin ayaklanması acaba ne anlam taşır? Bu bir rastlantı mıdır? Yoksa İngiltere ve Rusya'nın ustaca tezgâhlanmış bir oyunudur?

Bilindiği gibi, Ermeni sorunu, Şark Meselesi'nin bir bölümüdür. Çeşitli aşamaları vardır. Birinci Dünya Savaşında bu durum yeni bir boyut ve karakter kazanmıştır²⁹. Ermeniler için Osmanlı egemenliğinden kurtulma anlamını taşır İtilaf Devletleri için Ermenileri kullanarak bir iç savaş meydana getirmek ve Türkleri arkadan vurmak anlamı taşımaktadır. Türklere göre de Ermeni ayaklanmaları, devletin varlığını tehlikeye düşüren ve bastırılması zorunlu olan bir savunma niteliğidir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması sırasında Rus Çarı Rus Ermenilerine hitaben bir beyanname yayınladı. Bu beyannamede harekete geçme zamanının gelmiş olduğu zamanını ifade eden Çar, şöyle demektedir: “Geleneksel bağlılıklar bu önemli günlerde de üzerine düşen görevi yerine getireceğinizin garantisidir.”³⁰ Bu sırada Ermeni İhtilal Komiteleri de savaş amaçlarını açığa vurarak, Taşnak Sütyun Komitesi, Rus Ermenilerinin Osmanlı Ermenileri için savaş açacağını ilan ediyordu.³¹ Hınçak Komitesinin Paris Merkezi, Osmanlı Ermenileri ile ilgili karar suretini Yaşasın Ermenistan diye bitiriyordu³².

1915 İlkbaharında Ruslar Artvin'den Van'a kadar geniş bir cephede Osmanlı İmparatorluğunu baskı altına almakla birlikte en büyük başarılarını Ermenilerle iş birliği yaptıkları Van Bölgesinde elde edeceklerdir. Van Valisi Cevdet Bey daha 15 Mart başlarında Van'da ayaklanma başlamak üzere olduğunu Birinci Kuvve-i Seferiye Komutanı Kazım Bey'le Başkomutanlığa bildirmiştir³³. Telgraf metni aşağıdadır:

²⁹Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi IX Cilt İkinci Meşrutiyet Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1999, s. 452.

³⁰Karal, ag.e. s. 452.

³¹Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1987, s. 611.

³²Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi 1914-1918 Genel Savaşı*, C. III, s.7.

³³Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 82, Yıl 31, Aralık 1982, Belge no: 1812, s.50.

“Düşman bugün deyr’e saldırdı. Top ve mitralyözleri vardır. Karşısındaki kuvvetlerimiz pek az olduğundan Hoşşap (Güzelsu) yönünde çekilmek zorunda kalacağımızı zandederim.

Tutuklanan iki casusun ifadesinden bu günlerde Van’da ve vilayet içerisinde ayaklanma olacağı anlaşılmıştır. Durum da bunu göstermektedir. Saray’daki askeri birliklerin bir kısmı ile Güzelsu yönünde hareket edeceğim. Ancak kuvvetli ve önemli olduğu için vilayet içinde de bir ayaklanma olursa, zor durumda kalınacağı ve Revandiz’de toplanan kuvvetin hareket etmediği anlaşılmaktadır. Bilgilerinize sunulur”. 29.11.1914

Ermenilerin Van’da çıkarabilecekleri olaylarla ilgili Ermeni ileri gelenleriyle yapılan toplantı ve Rusların ilerlemesi nedeniyle halkın Bitlis’e gönderileceğine dair Van Vali Vekili Cevdet Bey’in İçişleri Bakanlığı’na gönderdiği raporda, Van’daki durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Van Vilayeti Vekâletinden Alınan Şifre Çözümü

Ermeni ileri gelenleriyle görüştüm. Münasip vesilelerle durumdan bahsettim. Ermeni ve İslam arasında vuku bulacak bir hadisenin Osmanlı ülkesindeki bütün Ermenileri etkileyeceğini bildirdim. Burası gibi muharebelerin kesin sonucuna tesir olmayacak bölgelerde meydana gelecek çarpışmalardan doğacak durumların pek çabuk değişeceğini anlattım. İslam Ahalinin son durumu hakkında aşiretlerin abartarak anlatmalarından ürktüklerinden iyi sonuç almanın mümkün olmayacağını anladım. Ermenilerin bir hadise çıkarmamalarına gayret ediyorum. Düşman (Ruslar) Kotor’dan ilerlemiş bir kısım aşiretler boyun eğerek alay sancaklarını düşmana teslim etmiş olduklarından, Jandarma Tümeni’nin uzun müddet müdafaa edemeyeceğini tahmin ediyorum. Aileleri Bitlis’e göndermeye başlayacağım.³⁴

1 Aralık 1914

Vali Vekili

Cevdet

Van Valisi Cevdet Bey’in; Ruslar’ın Van’ı işgal için yapacakları taarruzu kolaylaştırmak amacıyla Ermenilerin her tarafta isyan edeceklerini, genel bir isyana

³⁴Askeri Tarih Belheleri Dergisi, Sayı 3, Belge no: 1996

hazırladıklarını ve meydana gelen gelişmelerle ilgili raporu da ürkütücü bir durum arz etmektedir.

Hakkari’de Van Valisi Cevdet Bey’den Gelen 25 Mart 1915 tarihli Telgraf

“Ruslar Abağa ve Saray üzerinden Van’ı işgal için vukubulacak taarruzlarını kolaylaştırmak üzere Ermenilerin genel bir ihtilal hazırlıklarında oldukları ve bunun için yolların açılmasını bekledikleri bilinmekte idi. Ancak o vakte kadar yeterli kuvvet yetişerek ümit ve intizarımız veçhiyle bu cihetteki durum tamamen ıslah edilmiş olacağından, ara sıra yaptıkları taşkınlıklarında tek bir hadise şeklinde def ve giderilmesine çalışılmakta idi. Sonradan Van’a civar İrelmir köyünde mal sayımında memur ve jandarmalara vuku bulan taarruza yeltenmeleri hakkında şiddetlice davranılmaksızın gücenmiş olan civar köylüleri toplanarak yakınlarındaki İslam köylerine tecavüze başladılar. Tertiplenen isyan zamanını beklemeyerek, maksat ve hareketlerini gösterdiler. İslam ahalisini muhafaza için sevk edilen askeri birliklerin gelmesiyle dağılmışlardır. Düşmanın Kotur deresinden Saray’a doğru ilerleyeceği muhakkaktır. Saray’a varışlarıyla beraber her taraftan Ermenilerin isyan edeceklerinden şüphe yoktur. Bu da Rusların mutlaka Van’a dahil olacağını ve muhakkak olan bir hale karşı fazla gayret gösterip ve kan dökmek gereksiz bulunduğu ve Rusların şehre dahil olduktan ve İslam ahalisinin silahlarını tamamen topladıktan sonra istediklerini yapacakları yolunda başkanlarının telkinatından doğmuş idi. Casuslardan edinilen bilgiye göre, Rus subaylarıyla beraber bulunanlardan öğrendiklerini ifade etmektedirler.”³⁵

15 Nisan günü Van bölgesinde kendini gösteren ilkbaharın parlak güneşi bir günün gök gürültüsünü andıran silah sesleriyle uyandılar. Sokakların ve evlerin arasında yansıyarak geçen mermiler acı bir ilerleyiş gibi vızıldıyorlardı. Her taraf toz ve duman içinde ve her yerden ağır bir barut kokusu geliyordu. Herkes heyecan ve endişe içinde idi. Bütün Vanlılarda adeta derin bir ölüm sessizliği vardı.³⁶ İşte Van ve çevresinde isyan başlamış, yıllarca bir arada dostça yaşayan insanlar şimdi birbirlerini boğazlamayı, Müslümanlar var olmak için çarpışacaklardır, Ermeniler ise Rusların güdümünde bir Ermeni Devleti kurma hayaline kavuşmayı amaçlamaktaydılar. Ermenilere göre hayal gerçekleşiyordu:

³⁵Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 86, Yıl 36, Nisan 1987, Belge no: 2052, s. 21.

³⁶Ahmet Hulki Saral, *Ermeni Meselesi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1970, s. 135.

Piskopos Nerses: “On bin silahlı Ermeni dışarıdan yardımcı kuvvetler gelmesini bekleyerek, kahramanca savunuyorlar. Nisan’ın onuncu günü Van Kuşatıldı” diye beyanat vermektedir.

Nisan’ın 15’inde Van dışında, 17’sinde Çatak’ta, 18’inde Bitlis’te Ermeniler ayaklanır. Çatak’ta memur ve Jandarmalar öldürülür³⁷. 20 Nisan’da Van içinde büyük bir Ermeni ayaklanması başlar; Ermeniler karakollara ve Türk evlerine saldırırlar, banka, düyun-u umumiye dairesi, postahane gibi yerleri yakarlar. Van seyyar Jandarma Tümen’inin bir kısmı ile birtakım aşiretler Ermenilerin kendi mahallelerinde kuşatırlar, çarpışırlar³⁸. Ve ayaklanma bastırılamaz. Rusların Ermenilerle bağlantı kurarak beraber hareket etmeleri, Gelibolu’ya çıkarma yapılması, Türklerin durumunu çok güçleştirmiş olmaktadır. İtilaf Devletlerinin de zaten Ermenilerden beklediği buydu. 16/17 Nisan gecesi Van Rusların eline geçti. Van bundan sonra birkaç kez Türklerle Ermeniler ve onları destekleyen Ruslar arasında el değişti.³⁹

Konuyla ilgili gelişmeleri şöyle özetlemek mümkündür:

Van Vilayeti Ermenilerin Anadolu’daki faaliyetlerinin en açık şekilde görüldüğü yerdir. Buradaki komitelerin çalışmaları Türkiye’ye yönelik Ermeni faaliyetlerini bütün çıplaklığıyla ortaya koymuştur. Zira diğer vilayetlerde gizli kalan Ermeni tertipleri, burada aleni bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁴⁰

Tarihi Ermenistan’ın merkez bölgesinde bulunan bu önemli kent, uzun süre Ermeni milliyetçi hareketinin merkezi olmuş, güçlü bir devrimci gelenek kazanmıştı ve dahası Taşnakların en güçlü kalesi olarak görülüyordu.⁴¹

Berlin Antlaşması’nın 61. maddesinde ıslahat yapılması öngörülen Ermenilerle meskûn vilayetlerden biri de Van Vilayetidir. Ermenilerin ve onları destekleyen Batılıların en çok üzerinde durdukları, propaganda ve teşkilatlanmalarını yoğunlaştırdıkları yer yine burası olmuştur. Komite reislerinin, Osmanlı Ermeni mebuslarının ve Batılı konsolosların en çok ziyaret ettiği ve Ermeni çeteleriyle bilâhare gelecek olan gönüllü alaylarının faaliyetlerini ve sayılarını giderek

³⁷Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 86, Yıl 36, Nisan 1987, Belge no: 2054, s. 29.

³⁸Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 85, Yıl 34, Ekim 1985, Belge no: 2003, s.41.

³⁹Karal, a.g.e. s. 453.

⁴⁰Şenol Kantarcı, *Tarih ve Uluslararası Boyutuyla Ermeni Dosyası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2011, s. 109.

⁴¹ Guenter Lewy, *Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?*, (Haz. Ceren Elitez), Timaş Yayınları, 4. Baskı, s.156.

arttırdıkları bölgede Ermenilerin ellerinden işlerinin alındığı kendilerine zûlüm edildiği, katledildiği, hürriyetlerine kastedildiği imajı verilmeye çalışılmış ve bilhassa Ermeni nüfusunun Müslümanlarınkinden fazla olduğu iddia edilmiştir.⁴²

Ermeniler özellikle 1856 da ilân edilen Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere tanınan imtiyazlardan istifade ederek, Ermeniler bazı cemiyetler ve komiteler kurmaya başlamışlardır. Bu beyanda, Van'da 1870 de Araratlı, 1872 de ittihat ve Halas, 1872 de Kara Haç cemiyetleri kurulmuş, 1877 de Hınçak Komitesinin şubesi açılmıştır (Hınçak komitesinin merkezi Londra'dadır). Aynı yıllarda Van'da Armenaglar Cemiyeti de faaliyet halindedir. Bu cemiyet ve komiteler Van'daki Rus ve Fransız Konsolosluklarından maddi ve manevi destek görmektedir⁴³.

Van'da Ruslar konsolosluk açmışlardır. Bu konsolosluk her meseleye karışıyor, normal adi vakaları büyütür devletlerarası olaylar haline getiriyordu. Amerikalıların açtığı misyoner okulları da Ermenileri sürekli olarak kışkırtıyor, onları isyana ve kıtale teşvik ediyordu. Bu arada yabancı ülkelere gönderilen Ermeni gençleri Van'a dönmeye başladı. Onların gelişinde sonra olayların boyutları büyüdü. Rus, Amerikan, İngiliz ve Fransız misyoner ve diplomatlar söz konusu Ermeni gençlerin öncülüğünde Ermeni çeteleri oluşturdular. Hatta Rusya'dan komitacılar Van'a gelmeye başladı. Valilik bunlarla mücadelede yetersiz kalıyordu. Çünkü valiliğin her işine yabancılar müdahale ediyor, devletleri nezdinde protestoların ardı arkası kesilmiyordu⁴⁴.

Osmanlı Ermenilerinin ayaklanması, tabii ki Rusya'nın koruması altında gerçekleşti. Ruslar, onlara hem insan yönünden hem de silah yönünden takviyede bulundular. Müslümanlar biliyorlardı, Ruslar Ermenilerin koruyucu meleği idi. Buna karşılık, onlar, Müslümanlar için Moskof olarak, iblis olarak görülüyorlardı ve Ermeniler, görüyorlardı ki, mutlaka Rusların galip gelmesi gerekliydi. İşte bütün bu olaylar sonucunda, 800 yıllık barışçıl birlikte yaşam sona ermiş oldu.⁴⁵

⁴² Azmi Süslü, Gülay Ögün, M. Törrehan Serdar, *Van, Bitlis, Muş ve Kars'taki Ermeni Katliamları-Gazilerle Mülakat*, Van Yüzüncü Yıl Rektörlüğü Yayınları, No:8, 1. Baskı, Ankara 1994, s. 12.

⁴³Hakkı Atun, "Van'da Ermeni Olayları", *Ermeni Olayları Sempozyumu*, T.C. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van 1985, s. 18-19.

⁴⁴Van'lı Şahbenderzade Celal Şener Hatıratı, (Haz. Hüseyin Akyüz), Erzurum-1992, s.12.

⁴⁵Justin McCarthy, *Ermeni Sorunu Gerçeği Konulu Konferans*, TBMM Basımevi, 1. baskı, Mayıs 2005, s.12.

Türkiye'deki Ermeniler, Rusya'daki Ermenilere kıyasla, Ermenilerin dini ve kültürü bakımından çok ileri ve bağımsız olmuşlardır. XIX. yüzyıl başlarında Ermenilere, devletin en üst katlarında görevler verilmiş ve onlarda bu görevleri büyük bir içtenlikle ve başarıyla yapmışlardır. Bu yıllarda bankerler, tüccarlar ve büyük devlet memurlarından oluşan kimseler, Ermenilerin sosyal yaşamlarının üstün bir düzeye çıkarılmasında büyük katkıda bulunmuşlardır. Eşraf (Amira) denilen bu şahısların yardımlarıyla okullar açılmış, basımevleri kurulmuş ve Ermeni cemaatinin hizmetine kitaplıklar sunulmuştur.

Ermeni cemaatine birçok Ermeni genci, öğrenim görmek ve sanat öğrenmek için Avrupa'ya gönderilmiştir. 1717 yılında Sivaslı papaz Mihıtar, Venedik de St. Lazare'da bir Ermeni örgütü kurmuş ve bu örgüt aracılığıyla Katolik Ermeniler, Gregorien Ermeniler üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Bu arada Paris'te Mihıtyan (Muratyan) isminde bir okul açılmış ve ileride Ermeni ilkelerini uygulayacak gençler, burada yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu okulda yetişen kimseler, Ermeni kültürünü geliştirmekten çok, batıdaki ihtilallerden alınan derslerle ileride Ermeniler için düşünülen girişimlerin öncülüğünü yapmışlardır. Ayrıca Fransa da öğrenim yapan Ermeniler, 21 Ekim 1853 tarihinde "Maarif Derneğini" kurdular. Ermeni Milleti Tüzüğünü de (Ermeni Milleti Nizamnamesi) bu dernekten yetişenler hazırlamıştır.

Daha sonra Patrik ve Katogikos olan Mıgırdıç Hırimyan, 1857 yılında Van da Varak Manastırı içinde bir matbaa kurdu. Van Kartalı (Vaspugran -Arziyo) adındaki gazeteyi çıkarmaya başladı.⁴⁶ Ermeni çetelerinin yaptıklarını saklamak üzere vilayetlerde sözde Ermenilere yapılan zulüm ve baskılardan dem vuran raporlar yayınlamaya başlamıştır. Diğer taraftan etrafına topladığı ateşli Ermeni papazları ve gençlerine Ermeni kültürüyle ilgili dersler vermiştir.

1869'da Ermeni Patrikliğine seçilince, dinî görevlerini bir tarafa bırakarak siyasi işlerle uğraşmaya başlamıştır. Patrikliği sırasında Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin hükümlerini genişletip Doğu Anadolu'daki Ermeniler lehinde yeni imtiyazlar koparmak üzere 1872 başlarında hazırlattığı bir muhtırayı Osmanlı

⁴⁶İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Genel Kurmay Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1984, s. 30-31.

Hükümeti'ne vermiş ve bu görevden ayrılınca da yerine seçilen Patrik Narses Varjabetyan (Narces Varjabetian)'ı etkilemekten geri durmamıştır.⁴⁷

1877-1878 Osmanlı- Rus savaşında Osmanlının mağlup olduğu ve Rus ordularının İstanbul kapılarına kadar ilerlediği bir sırada, Osmanlı vatandaşı olan Ermeni Patriği Nerses Varjabedyan Rus karargâhına gidip Grandük Nikola'ya şu tekliflerde bulunmuştur:

1- Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından işgali.

2- Bu olmazsa Ermenilere muhtariyet verilmesi,

3- Bu iki teklif de olmazsa Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine reform yapılması ve reformlar bitinceye kadar Rus işgalinin devam etmesi.

Türk-Ermeni dostluğunu bozan ilk önemli resmi ve diplomatik adım bu olmuştur. Hangi gerekçe ile olursa olsun hiçbir devlet, hiçbir kanun Nerses'in kendi devleti aleyhine düşmandan talepte bulunmasını hoş karşılamaz. Bu hareketin adına en hafif ifade ile “ihânet” denir. İlk iki teklifi Grandük Nikola bile ağır bularak reddetmiş ve sadece sonuncu maddeyi, 1878 Ayestefanos Antlaşmasının 16. maddesini koydurmuştur. Düşman generalinin bile Osmanlı'ya reva görmediği bu iki teklifi, Osmanlı tebaası ve Ermeni Cemaatinin dini lideri Patrik Nerses'in yapmış olması, Ermeni Meselesinin iç yüzünü açıklamaya yetmektedir.⁴⁸

Zira yıllarca bir arada yaşayan ve İslâm'ın geniş müsamaha ve sevgi halkası için de hayat garantisi bulan Ermenilere ne olmuştu? Fıtrat itibariyle atak, çalışkan ve çabuk harekete geçen bu insanlar niçin rahat durmuyordu? Komiteciler Müslümanlarla bir arda iskân olanlar dışında isyanları tertip ve organize eden komiteciler genelde hadise mahalline dışarıdan gelmiş, yetiştirilmiş gençlerdir.⁴⁹

Diyarbakır Valisi Arif Bey'in Dâhiliye Nezaret-i Celilesine yazmış olduğu bu telgrafta Bitlis, Muş, Van, Harput ve Diyarbakır'ın bazı kazalarında, Rusya'nın Şuşa Kalesinde bulunan Nihlis isminde bir vatandaşın Ermeni papaz ve kesişler ile tebdil-i kıyafet etmiş bazı adamlara vermiş olduğu emirlerle Ermeni milliyetçiliği

⁴⁷Azmi Süslü, Fahrettin Kırzioğlu, Refet Yinanç, Yusuf Halaçoğlu, *Türk Tarihinde Ermeniler*, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara 2001, s. 152.

⁴⁸Bayram Kodaman, *Ermeni Macerası*, SDÜ Yayın Evi, No: 12, 1. Baskı, Isparta 2001, s. 3-4.

⁴⁹ Aydın Talay, *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, No:2, 1996, s. 86.

propagandası yaptırdığı ve Ermenileri devlet aleyhine kışkırttıklarına dair raporlarda ayrıca şu hususlar belirtilmekteydi:

Dâhiliye Nezaret-i Celilesine

Şemsi Hac Ermenistan istiklalin istihsal maksad-ı muzırıyla keşd-i gûzar ettirilen papazlar ve daha sair ifsadat hakkında şifreli telgrafla şeref sani olan irade-i fehimanelerine tevfikeyn vilayetin her tarafınca müttefikane her türlü tedkikata mübaşeret olunmuştu. Ahval-i muamelatından hasıl olan şüphe üzerine derdest olunan Keşiş Agob Ligor Kayan isminde ve edgiyan şöhretinde bir şahıs evvelce setr hareketına ise de devam eden istimtak sırasında inkardan feragat ve bazı hakayık-ı beyana mübaşeret edip hülasa-i ifadesine bakılınca kendisi Ermeni milletinden Rusya tebaasından komriyal? olub efkâr-ı millet hadimelerinden Bitlis⁵⁰, Van, Muş, Harput, Diyarbakir'in bazı kazalarında komiteler bulunup bir müddetten beri tüfenk rovelver barut imaliyle kiliselerde ahz etmekte oldukları ismini beyan eylediği bir zabid? Adamlar tebdil-i kıyafetle buralarda dolaşib ifsada memur bulundukları yanlarında kumpanyalar tarafından bazı evrak-ı hazıra olub en büyük reisleride Rusya'da şuşa kalesinde Nihlis isminde bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Şu ifadesinden kendisince girizgâh bulmak fikri dahi müstebid değilse de gerek şu ihbaratında ve gerek henüz devam eyleyen istimtakında bazı hakayık istifadeside melhuzdur bunun üzerine tesi'i-tahkikat ile kendisi zabıta dairesinde nezaret tahtında ise de buraca Ermenilerin istihsali malumatça vuku bulacak müracaatları üzerine asker/aşair? Firarisi namıyla yahud başka bir vesile ile Rusya sefaretinden istenilmiş varid-i mülahaza olmakla hakkında icab edecek muamelenin ferman buyrulması maruzdur.⁵¹

6 Şubat 302

Vali Diyarbakır Arif

Komitecilerin girmediği yerlerde Ermeniler rahat etmişlerdir. Komiteler bugün de faaliyete geçseler, Ermeniler yeniden eski kötü duruma düşerler. Hınçak (Veragazmiyal Hınçak) yani Reforme Hınçak, (Taşnak Sütyun) gibi büyük, teşkilatlı, siyasi programlı komitelerin kurulmasında daha önce, Türkiye'de çeşitli komiteler faaliyete başlamışlardır. 1872'de Van'da (Birlik ve Kuruluş) cemiyeti kuruldu. Bu

⁵⁰BCA. DH. ŞFR. 00132. 00123. 001.

⁵¹BCA. DH. ŞFR. 00132. 00123. 001. 002.

dernek Van bölgesinde önemli siyasi bir kuruluş oldu. Cemiyet, Ruslara dayanarak, onun himaye ve müdahalesi altında kuvvetlenmek istiyordu.

1882'de yine Van'da (Ermenileri, hukuklarına sahip etmek, gereken yerlerde isyanlar çıkarmak, gençleri silahlandırmak amacıyla) Kara Haç Cemiyeti kuruldu. Kara Haç adı, üyeleri arasında sır saklamayanları, ihanet edenlerin adları üzerine bir kara haç işareti çekerek, idama mahkûm etmesinden geliyordu. Bu cemiyete üye olanlar, çok ağır taahhütlere giriyorlardı.

Bu cemiyetlerin faaliyetleri sonucu olarak Van'da bazı hareketler baş gösterdi. Çete faaliyeti görünmeye başlandı. Hükümet taraftarı olan Ermenilerden birçoğuna suikastler yapıldı.⁵²

İlk silahlı çatışma Ermenilerin kendi arasında başladı. Yıllarca Türklerle beraber yaşamış, komşuluk ilişkileriyle Türklerle bütünleşmiş ve onlardan kopmak istemeyen Ermeniler hunharca katledildi. Yaşlı, Genç, Kadın çocuk demeden işbirlikçi olarak adlandırılan Ermeni vatandaşları katledildiler. Çünkü Ermeni komitacılar bu insanları davaları için büyük bir engel olarak görüyorlardı. Ermeni komitacıları kendi aralarındaki iç meselelerini bu şekilde çözümledikten sonra saldırılarını devlet güçlerine karşı yöneltmeye başladılar⁵³.

Ahtamar Manastırı Katagikos vekilinin Vana gelip Van da Taşnak Komitesiyle beraber Van da yaşayan Hristiyan halkı silahlandırıp Müslümanlara karşı eylem faaliyetlerini içerisinde olduklarına Ahtamar Manastırı Katagikos vekilinin Van'a gelip Kürtlerin tavırlarından emin olmadıkları ve Bitlis de iki Ermeni köyündeki vukuat sebebi ile manastır mektebini kapatıp Van'a geldiğini bildirdiği. Van Ermeni murahhasasının vilayete gelerek Katagikos vekilinin beyanatının Taşnak Komitesi'nce ihzar edildiğini bildirdiği. Taşnak Komitesi'nin Van'da yaptığı içtimada ihtilal faaliyetinin programı ve Hristiyan ahalinin silahlandırılıp muharebe için cesaretlendirilmesini istedikleri rapor:

Dâhiliye nezaret-i celilesine

11 Mayıs 1325 telgrafname-i acziyeye lahikadır. Gevaş Kaymakamlığında 11 Mayıs 1325 telgrafname-i suret-i zîrde arz olundu. Vana gelen Ahtamar manastırı

⁵²Esat Uras, *Tarihte Ermeni ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1987, s. 429-430-431.

⁵³Van'lı Celal Şahbenderzade Hatıratı, (Haz. Hüseyin Akyüz), Erzurum 1992, s.12.

kategigosu vekili bugün takrir vererek Kürtlerin etvarının emin olamadıkları bu babdaki şikayetlerine kaymakamlıktan ehemmiyet verilmediği kasibinin? kazaca taht-ı tevkîfe alınması Bitlis dahilinde iki Ermeni köyünde vukuat zuhuru ve Ermenilerin heyecanda bulunması hasebiyle manastırı mektebi kapayarak Van'a geldiğini beyan etmiştir. Vilayetin her tarafında sükûn ber devam olup heyecana sebep yoktur. Binaenaleyh⁵⁴

Van Ermeni murahhasası dün nezd-i çakeriye gelerek kategigosu ve kilisenin vaki olacak beyanat ve ifadatı arzu ve ihtiyarıyla olmayıp Taşnak komitesi mensubeyn tarafından cidden söylendirileceğini ifade etmişti. Komite mensuplarından hususunda Ermeni rüesası ruhaniyesi de erbab-ı namusu ticaretide razı olmadıklarına nazaran kariben daha ziyade ehemmiyetten sakıt olacakları me'mul-u kavidir. Ferman 12 Mayıs 1325

Vali vekili kumandan mirliva Bayer

Suret

5 ve 11 Mayıs 1325 iki kıt'a telgrafnameye zeyldir. Taşnak fırkasının Van merkez komitesi bir nisandan dört⁵⁵.

Şubatı kadar vuku bulan içtimada hal-i faaliyet-i ihtilaliyeye lüzum görerek o maddeyi hususi programına idhal etmiş ve dermiyan ettiği bir takım esbab neticesinde bilumum ahali-i Hristiyanienin silahlandırılmasını Muhabere için cesaret hasıl etmek üzere bir propaganda yapılmasını ahalinin fırkanın taht-ı müzaheretinde cereyan eden silah ahz ve itasına istifade etmesini ve icrâsını ve kendilerince müretteb dairelerde hususi adamlar tedarik edilmesini taht-ı karara alarak bilumum Şubatına tebliğ eylediği manasız kasibi üzerinde zuhur eden talimatın tercümesinde anlaşılmıştır. Milli karakollar mütalebatı işbu talimatın cümle-i ahkamındandır.⁵⁶

Esbab-ı maruzaya temin işbu komitenin hal ve hareketinin hükümetçe taht-ı nezarete tutulmasına lazım gelenlere emr-u işar buyurulması ve enise-i rey vilayet

⁵⁴BCA. DH. ŞFR. 00413. 00102. 001.

⁵⁵BCA. DH. ŞFR. 00413. 00102. 001. 002.

⁵⁶BCA. DH. ŞFR. 00413. 00102. 001. 003.

penahileridir dört büyük sahifeden ibaret talimatın muzır görülen maddeleri hakkında takibat-ı kanuniye icrası zımında mahkemeye tevdi edileceği maruzdur ferman.⁵⁷

Bölgede'ki komitacıların 1895 yılında Hınçak ve Taşnaksutyun'a katılmaları sonucu aralarındaki anlaşmazlık sona erince, "Ermeni Komiteleri", Van bölgesinde İran ve Kafkasya'dan pek çok silah ve cephane getirerek güçlü bir örgüt kurdular. "Ermeni sorunu" na Avrupa Devletleri'nin dikkatini çekmek ve onların ilgilerini sağlamak için çalıştılar. Rus Konsolosluğu'nun yakınında çete elemanlarına silahlı eğitim verdiler. Kendilerine karşı çıkan "Ruhani liderler" ini dahi öldürmekten kaçınmadılar.⁵⁸

Rusya'nın Bitlis ve Van Başkonsolosluğunu yapan General Mayewski, 1912 tarihli raporunda şunları kaydetmiştir:

1895 ve 1896 yıllarında Ermeni komiteleri Ermenilerle mahallî halk arasında öyle bir kuşku yaydılar ki, bu bölgelerde herhangi bir reformun yürütülmesi imkânsız hâle gelmişti. Ermeni din adamları hiçbir dinî eğitim gayreti içinde değillerdi. Buna karşılık, milliyetçilik fikirlerini yaymak için çok çalıştılar. Bu tür düşünceler esrareniz manastırların duvarları içinde gelişti ve dinî görevlerin yerini Hristiyanların Müslümanlara olan düşmanlığı aldı. 1895 ve 1896 yıllarında Asya Türkiye'sinin pek çok vilâyetinde çıkan ayaklanmaların sebebi ne Ermeni köylerinin sefaleti ne de mâruz bulundukları baskıydı. Zira bu köylüler komşularından çok daha zengin ve müreffehler. Ermenilerin ayaklanması şu üç sebepten ileri geliyordu:

- 1- Bunların siyasî konularda bilinen tekâmülleri.
- 2- Ermeni kamuoyunda milliyetçilik, kurtuluş ve bağımsızlık fikirlerinin gelişmesi
- 3- Bu fikirlerin Batı hükümetlerince desteklenmesi ve Ermeni din adamlarının telkin ve çabalarıyla yayılması⁵⁹.

Rus Generali Mayewski'nin bildirdiğine göre, Ermeni komiteleri, Ermenileri ayaklanmaya teşvik etmiş, hatta anarşi ve teröre karşı çıkan bazı Ermenileri şiddetle cezalandırmışlardır. Bunların en tipik olanı 6 Ocak 1895' de kilisede ayin icra etmeye giden papaz Boghos'un (Bogos) öldürülmesidir. Van'daki olaylarda Van

⁵⁷BCA. DH. ŞFR. 00413. 00102. 001. 004.

⁵⁸Ln. Can Canver, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Eos Yayıncılık, Şubat 2008, s. 28.

⁵⁹İsmet Binark, *Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 123, Ankara 2007, s. 13.

Ermenilerinden çok, dışarıdan, özellikle Rusya'dan gelen Ermeniler ön ayak olmuşlardır.⁶⁰

⁶⁰Türkaya Ataöv, *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 94, Ankara 2002, s. 86.

2.2. Van ve Çevresinde İsyancıların Teşviki Konusunda Raporlar:

Mısır'daki Ermeni komitesi tarafından Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde isyana teşvik için gönderilen tüccar kıyafetindeki şahıslara dair raporlar:

Erzurum, Van, Bitlis, vilayetlerine şifre

17 Ağustos 1323

İfsad için Mısır'daki komite tarafına tacir sıfatıyla oralara üç şahsın gönderildiği istihbar olunmakla gelecekleri hakkında takyidat-ı lazıminin ifası.⁶¹

Mısır'daki komiteye dair

Van, Erzurum, Bitlis Mutasarrıfa

22660-79 Van-85 Erzurum -69 Bitlis

*Mısır fevkalade komiserliğinden gelen şifreli telgrafname 18 Ağustos 1323*⁶²

Bab-ı Ali Daire-i Sadrazam Mektubi Kalemi

Mısır fevkalade komiserliği kitabetlerine mevrud şifre telgrafnamedir.

Mısır'da komite tarafına Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri ahalisini isyana teşvik için tacir kıyafetleriyle üç şahsın gönderilmiş olduğu maruzdur ol babda

Komiser Kâtibi Nuri⁶³

⁶¹BCA. A.} MKT. MHM. 00551. 00020. 001.

⁶²BCA. A.} MKT.MHM. 1325.B.22. 00551. 00020. 001.002

⁶³BCA. A.} MKT. MHM. 00551. 00020. 002.

2.3. Van ve Çevresinde Çıkan Ermeni Olaylarıyla İlgili Diğer Raporlar

Bitlis Valisi Ömer Bey'in Dâhiliye Nezareti Celilesine yazmış olduğu telgrafta Van'dan Bitlis tarafına gelen yolcu ve katırcıların Van ve çevre kasabalarına bağlı olan köylerde çok sayıda Ermeni fedaisi olduğunu ve bu fedailerin çıkarmış olduğu olaylardan ötürü göz altına alınmışlardır. Gözaltına alınan bu Ermeni fedailerinin üzerinde misyonerlerin zararlı faaliyetlerine ait evraklar bulunduğunu haber vermiştir. Aynı zamanda Van' daki olaylar devam ederken Bitlis murahhasa vekilinin de fesatlıklarına devam etmekte olduğunu haberini verdiği dair rapor:

Bitlis Vilayetinden Dâhiliye Nezaret Celilesine Mevrud Telgrafnamenin Hali

Bu günlerde Van'dan buraya gelen yolcu ve katırcılar Van kasabasıyla köylerinde askeri libasla milis Ermeni fedailerinin feci bir surette kıtale tasaddi eylediklerine ve bu hal oralarca heyecanı istilzam eylediğini ve bu fedailerden mahalli hükümetçe derdest edilenlerin üzerinde misyonerler tarafından verilmiş bir takım evrak zuhur eylediğine rivayet ederek bu misillü şayiati muzırranın adem-i devranına ait icabat-ı müsaraten icra olunup şu kadarki Van'ın hikaye olunan bu ahvali eseri olmak üzere şu sırada bura Ermenilerince de bazı edvar görülmekte ve hükümetçe her zamandan ziyade itina olunmakla ise de Ermenilerin eser-i iğfalatı olarak her tarafça ağıuş-ı mefsededlerine atılmış olan ve iğtişaatı mevkianın ifaatça ne derecelere kadar methal oldukları evvel ahir arz edilen misyonerlerin bunları yine bir hadise çıkarmak ve yahut devlet-i aliye idaresinden hoşnut olmamak gibi tahrikattan hali kalmamakta oldukları Van'ın merdi olan haileden müebbet bulunmak ve Van'da külliyetli fedai mevcuttur. Mukteza olduğu istitlaat-ı vakıadan anlaşılmış olmasına ve Bitlis murahhas vekilide ifsadat-ı mütemadiyeye de saiden geri durmamakta olduğuna nazaran suret-i hal maruzdur ferman⁶⁴ Fî 30 Mayıs 312

Ömer Sarı

Vali Vekili Defterdar Asım Bey'in Dâhiliye Nezareti Celilesine yazmış olduğu telgrafta Hizanın bir köyünde Manuk namında Ermeni vatandaşının Ermeni çeteleri tarafında öldürülmesinden sonra bu olay Ahkis nahiye müdürüne söylenilmiş ve bölgede kuvvetli bir Ermeni çetesinin bulunduğu da teyit edilmiştir. Bu çeteye karşı Gevaş Kaymakamlığından da yardım istenmiştir. Konuyla ilgili raporlar aşağıda belirtilmiştir:

⁶⁴ BCA. DH. TMIK. M. 00007. 00009. 001.

Dâhiliye Nezareti Celilesine

1 Haziran 1323 zeylidir. Hizan kazasının Verisi karyeli Manuk namında bir zatın da? Ermeni Hazelesi tarafından katledildiği Ahkis nahiyesi müdür muavinliğine bildirildiği ve oralarda kuvvetli bir çetenin bulunduğu bunun ile teyit edildiği cihet ile tekrür-i vukuata mahal kalmamak ve asayiş-i kuvva-yı muhavaza edilmek üzere Hizandaki kuvvete ilaveten kuvvetli müfreze-i askeriyenin hemen ağramı mahalli kaymakamlığından uhuvvetle iş'ar ve keyfiyette Bitlis Kumandanlığına tebliğ olunmakla beraber Gevaş cihetince de takyidat ve takibat icrası Van Vilayetine izbar kılındığı maruzdur ferman.⁶⁵ 18 Haziran 1323 Gündüz

Vali Vekili Defterdar Asım

Nizamettin Ömer Bey tarafından Sadrazam Ferit Bey'e Van ve çevresinde çıkan Ermeni olayları hakkında yazılan telgrafnamelerdir. Van'da bulunan Ermeni çetelerinin silahlanarak ve aynı zamanda Kilise ve Camilere'de mühimmat depolamaları üzerine Van'da bulunan kuvvetlerin bu cephaneleri bulmak ve şehirdeki güvenliğini sağlamak için devriyeye çıkmışlardır. Daha sonra şehirde çıkan olaylar karşısında halkın telaşa kapılmaması ve kendi can güvenlikleri için olaylara müdahale etmemelerini sağlamak ve kolluk kuvvetlerinin olaylara anında müdahale edebilmek için Kasabanın ve çevresindeki bağ yolların güvenliğinin sağlanması gerektiğini, bunun içinde yeni karakollar yapıp ve destek amaçlı kuvvet istenilmiştir. Konuyla ilgili rapor aşağıda verilmiştir:

Teksire-i Resmiye Sadaret Suretidir.

Resmiye Numarası: 2071 Defter Numarası: 1586

Devletli Efendi Hazretleri

Van'da Ermeni fesadesi tarafından icra edilen hadise hakkında mahalliden küşide olunan telgrafname manzırı Ali buyrularak ol babda şerefsudur olan madatı seniye-i cenabı hilafetten penahiye mebleği tezkireyi resmiye-i devletleri meclisi mahsusu vükelada ledel mutalaa cereyan eden müzekeratı tevfikeyn kaleme alınan mazbata arz ve takdim kılınmış olmakla ol babda her ne vecihle iradei seniye-i cenabı

⁶⁵BCA. DH. ŞFR. 00383. 00053. 001.

hilafet penahi şeref mutalık buyrulur ise mantuki munisi infaz edileceği beyanıyla tezkire-i senaderi terkim kılındı. Efendim.⁶⁶ 16 Mart 324

Sadrı Azam Ferit

Mukabele edilmiştir.

Van'da Ermeni fesadesi tarafından ceva ve iddidag edilen esliha'nın zahire-i ihracı zımnında tahiriyatı icra olunduğu sırada fesadı merkumenin istihalisi silah ile ika cinayete fesadı etmekle beraber meydana çıkarılan cephanenin haylisi istirdaad eylemiş oldukları ve fesadı merkuma vilayetin her tarafını keserek kıtale curatın başladıklarının beyanıyla ve tehlike içinde kalan ahaliyi İslâmiyenin muhafazası lüzumuna dair Van Müfettişi ile rufekası imzalarıyla gelen telgrafname menzuri Alisi buyrularak mahallinde kuvve-i kifaye bulundurularak asayişi umumiye ihlale ve kıtala cürat eden ekşiye hakkında hükümetçe bir sureti musaraatkarana da faaliyet gösterilmesi ve binaenaleyh ellerinde bulunan esliha ve mühimmat ve muradı müştealanın hemen teslimi ve olmadığı madde haklarında muamele-i kanune-i icra edileceğinin ilanı ile esliha tamamıyla ele geçirilmek ve mütecasirlerinin derdest ile pençe-i kanuna tevdi olunup İslâm'ın ve ahali sairei mutiamın tecavüzden vikayeleri maddesi katiyen temin olunmak ve bu vecihle ateşi mursedef olduğu yerde bastırılmak lazım geleceğinden ve Ermeni meryedelerinin vilayeti sairede ve bu husus dersaadete dahi ikai mevsedat ve şekavet etmeleri emsaline nazaran ihtimalden baid olmadığından vilayeti saire ifayı vesayayı mukteziye ile beraber dersaadete vazifedarananın ol babda takrirata pek ziyade bina eylemesi vaktiyle bir takım serserilerin vasıta-ı mevsedat ve şekavet oldukları gibi kiliselere varıncaya kadar esliha ve dinamit ithal ettikleri cihetle hiç bir⁶⁷.

Vecihle fesedeye meydan verilmemesi tedabirinin dahi ittihaz olunması ehem ve elzem olduğundan ona göre bil etraf icrai müzakerat ili itithaz olunacak kararın arzı şerefsudur olan irade-i seniyei cenabı hilafet penahiden bulunduğu mebleği tezkirei resmiye icabında vilayetten gelen telgrafname ile beraber meyanei ağabeydanemizde kıraat ve mutalaa olundu mezkur telgrafnamenin hulasai mealinde vakıanın hudusunda devriye kolları çıkarılarak mahalli vakadan sükun iade polis ve jandarmalar asakiri şahane devriye kollarıyla takviye edilerek kasabanın ve bağ

⁶⁶BCA. Y. PRK. BŞK. Dosya. 15/64. 001.

⁶⁷BCA. Y. PRK. BŞK. Dosya. 15/64. 002.

güzergahlarının emniyet ve inzibatı esbabı bu suretle istikbal ve jandarmanın tensiki tensik komisyonanın ve rududuna talik e- bazı nikası mühimme ve münasebede haneler tahliye ve yeniden karakollar teşkil-e mülhekata vesayai lafime ifa kılındığı emr ve asayişin istikrarı zımmında kumandan paşa ve lazım gelenlerle bil müzakere ona icabı icra olunduğu gösterilmiştir. Vilayetin işaretine göre tedaviri mukfeziyeye tevessül edilerek asayiş iade edilmiştir ve kumandan paşa ile bil müzakere takriri emniyetle bu misullu vukuatı gayrı marziyanın azmi tekerrürü esbabın istikbali derdest bulunmuş ise de ki anlaşılmış olup meahaza Van Ermeni fesat komitelerinin merkezi icraatı olduğu bir çok esliha ve mevadı mariyenin bu kere meydana çıkarılmasıyla sebat olarak her hal ve ihtimale karşı fedar biri ihtiyatiye ve riayetle hemişe mütafikane davranılması lüzümü bedihi ise ve kendin ve zaten Van bir kuvvei asker tertip⁶⁸ ve sevki hususuna evvelce iradei seniyeyi cenabı padişahı şeref muallak buyrularak icabı derdest icra bulunduğ u izahatı vakaadan müsteban olduğundan tedaviri acilei iptidaiyeden olmak üzere kuvvi cunudiyei mezkurenin bir an evvel oraya sevki ve kuvvei askeriyenin derdedine kadar ciheti mülkiye ve askeriyece ihtiyat ve basirete ve icabı mazlahaza muvafık her türlü tedbir ve tekriratı temeniyenin müttehiden ittihaz ve icrasıyla ahvali gayrı mariffiyenin tekerürüne mehal bırakılmamakla beraber faili cürüm olanlar hükmü kanuna tevfi ken tedibi ve istikrarı asayışe mutalık tedabirn istikbali devletçe mukarrer ve tabii olduğ u cihetle ehli İslâm'ın tabii havi ve telaş olmayıp mutmeine ve müsterih bulunmaları ve daire-i sadakat ve mütarekeden ayrılmayarak icabeyi serişştei şikayet olabilecek her türlü hareketten tevekki ve mücanebet eylemeleri için icap edenleri nasayihi lazime bil icra bu yüzden bir uygunsuzluk tahadüsüne katiyen meydan verilmemesi ve asakiri şahanenin dersedile emre ve asayiş tamamıyla tekerrür ettikten sonra bil müzakee vilayetçe esliha ve icrai müstecelenin müdeher ve mahfuz bulunduğ u haber alınacak mahallerde sureti münasebede taharriyata devam edilerek bunların dahasızca elde edilmesi esbabın teminini müktezi olduğ u gibi harekatı vakıayı cihet karenin mütecasırlerin olan fesedenin bazısı tevkif ve ciheti adliyeye teslim olunmuş ise de vilayetin cümlei işarına ahaliyi müslümeden bir kaç şahsın dahi bu işte mudahadar olduğ u münfehim olup kuvvei kafiye ile temin⁶⁹.

⁶⁸BCA. Y. PRK. BŞK. Dosya. 15/64. 003.

⁶⁹BCA. Y. PRK. BŞK. Dosya. 15/64. 004.

Temin asayiş edilmedikçe ne bunların tevki ne Ermeniler haleindiler talcibetin tevsii muvafıka kaidei ihtiyat olmadığından sevki mukaner olan kuvvei cunudiye'nin fusuli ile asayişin tekrar muhtel olabilmesi ihtimali zayıf olduktan sonra vakai asayiş şikinane de zimethal oldukları tahakkuk olan o misuolli kesianın dahi bitevkif ciheti adliyye tevdii münasip görülmüş ve vilayete jandarma alayı bir hali faaliyete olmayıp zabitanın ekseri yerli ve gayri muktesir ve alayca intizamı inzibat ve vaneku olduğu ve tensikatı mukarenaye henüz mübaşeret edilmediği cihetle icap eden ıslahat ve tensikatın bir an evvel mevkisi tatbiki vazile alayın vilayette sükun ve emniyeti sureti daimede muhafaza edebilecek bir hali faaliyete ifradı zımmında icabının sureti iffası müktezi görünmüş olmakla ifai müktezasını tarafı serasker ile Dahiliye Nezaretine havalesi ve şu aralık diğer vilayeti şahanece Ermeni erbabı fesadı tarafında ikai şureş edebileceği mülahafatına göre kaidei hazm ve ihtiyata riayetden her tarafca tezyidi tekyidad edilerek hilafı marziyi Ali ahvala tahadüsüne imkan bırakılmaması ve ihlali asayişe sebep olabilecek bir hal ve hareket tahaddüs ederse tevessüüne ve evrat tarafından müdahale vukuna meydan verilmeyerek olduğu yerde bastırılması için icap eden vilayetlere hemişe tebligatı mukteziye icra edilmekte olduğundan tekriri vesaya edilmesinin ilaveten nazareti müşaru ileyhaya işarı ve Ermeni Fesadesinin⁷⁰.

Dersaadette dahi efaali mevsedet karaneye tasadi edememeleri zımnında tedabiri muesmeye tevessül edilerek zinhar o misullu tasaruratı cinayetin fiile çıkarılmasına meydan verilmemek için evvel ve ahir zaptiye nazaretine ba iradei seniye-i Hazreti Padişahı icra olunan tebligatın bu sırada dahi tekidi tezekkure kılındı ise de ol babda ve kastibeyi ahvalde emru ferman hazreti veliyul emirindir⁷¹.

Mukabele edilmiştir

Rasedei tazim olun iş bu tezkere-i saymiye-i sadaret penahileri meclisi mahsusa-ı vükelanın mazbetai maruzesi ile beraber manzuru Ali buyrulmuş mazbata-i mezkurenin bir fıkrasında ahaliyi müslime-i mahalliyede bir kaç şahsın dahi bu işte mudahaladar olduğu işarı mahalliyeye atfen arz ve beyan oluyor ise de Ermeni erbabı mefsedenin öteden beri icrayı melanet için hilye desayiş güne tevessül ve teşebbüs etmekte hatta bazen başlarına sarık sarmak sureti ile ulema zeyyi ve kıyafetine bile

⁷⁰BCA. Y. PRK. BŞK. Dosya. 15/64. 005.

⁷¹BCA. Y. PRK. BŞK. Dosya. 15/64. 006.

girmek olmalarına nazaran hadise-i vakiada zi medhal oldukları ve ahaliyi muslimeden bulundukları işar bulunan kesanın da İslâm kıyafetine girmiş Ermeni mefsedeleri olması kauyyen muhtemel bulunduğu gibi ve müşarıkınlardan bahs olunan ahşaşın fil hakiki ehli İslâm'dan oldukları takdirde dahiyane fesad pişekanın iğvaat ve tahrikatına kapılmış olacaklarında şüphe bulunmadığı cihetle ahaliyi merkuna hakkında mazuriyatı mucip bir muamelevukuuna mahal kalmamak üzere bu babda bil etraf ve kumemmeleren icrayı tahkikat olunmak lazım geleceğinde ve birde gecende sefaratı ecnebiyenin memurlarında ber zata Ermeni erbabı fesadından birinin müracaatı üzerine mumaileyhi tarafında vaki olan beyanata göre müfsidi markum dersaadete dinamit getireceklerine ve fakat hareketleri hükümetin nazarı dikkatinden dür ve mesdud kalmak üzere dinamiti kendi namına getirmek istediklerini bil ifade bunun için kendisinin müsaadesi istida eylemiş ve markumun bu suretle vuku bulan müracaat ve ifadesinden hasbel insaniye pek ziyade müteessir olan memuru muma ileyhi herifi derhal nezdinden taretmekle beraber cereyanı hali atabei ulyai hazreti padişahiye lieclil arz beyan ve ilan etmiş olup gerek şu hal gerek bu babda sair cihetlerde vaki olan ihbarat ve maruzatı ermeni erbabı fesadının menviyyat ve tasavvuratı muzırranelerini göstermekte bulunduğunu ve vaktiyle mefsedeti şedavete vesatet etmiş olan serserilerin bu defa dahi aleti fesat olmalarına meydan verilmemesi şerefsadır olan emri ferman hümayun hazreti padişahı cümlei celilesinden olduğu halde mazbatai müdevven bu babda hiç bir kararı mutanemmin olmadığına ve o gibi eşhas hakkında muamele-i lazimenin ifası takdirinde müfsidinin amal ve teşebbüsâtı akim bırakılmış olacağına binaen ona göre icabı hak teşebbüs olunmakla beraber zaptiye nezaretiyle birlikte şehir emaneti celilesininde icrai tebligat olunarak tasavvuratı fesadiyenin fiile çıkmaması biletraf tahtı teminealınmak iktiza edeceğinden o suretle icabı ifa kılınmak üzere gervechi tzekkür ve istizen tebligatı lazimenin icrai şerefsudur buyrulan iradei seniye-i cenabı hilafeten penahi mantuki munifinden bulunmuş olmakla ol babda. 17 Mart 324

Mukabele edilmiştir.

Kulları: Nizamettin, Ömer⁷²

⁷² BCA. Y. PRK. BŞK. Dosya. 15/64. 007.

Bi'z-zât hallolunacaktır.

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Emniyyet-i Umûmiyye Müdîriyyeti

Şifre

Kalem-i Husûsî: 409

Bizzât hallolunacaktır.

Van Vâlisi Cevdet Bey'e

Bitlis Vâlisi Mustafa Abdülhâlık Bey'e

Van Gölü etrâfında ve Van Vilâyeti'nce bi'l-hâssa ma'lûm olan mevâki'-i mu'ayyenedeki Ermeniler isyân ve ihtilâl için dâ'imî birer ocak hâlinde bulunduklarından bunların mütekâsif oldukları mahallerden tard ve ihrâclarıyla cenûba doğru sevkleri takarrür etmiş ve bu karârın derhâl tatbîki için vâlilere mümkün olan her türlü mu'âvenetin îfâsı lüzûmu Başkumandanlık Vekâleti'nden Üçüncü ve Dördüncü Ordular kumandanlarına tebliğ edilmiştir. Esâsen pek müfid netîcelere verecek şu teşebbüsün Van'la beraber Erzurum'un cenûb cihetiyle Bitlis merkezine merbût mühim kazâlara ve bi'l-hâssa Muş ve Sason'la Talori civârına da teşmîli ve tamâmî-i tatbîkine â'id tedâbîrin ordu kumandanıyla bi'l-müzâkere Erzurum Vâlisi Tahsîn Bey tarafından ittihâzı muvâfık görülerek keyfiyet kendisine de yazılmış olmakla Erzurum'la muhâbere olunarak karâr-ı mezkûrun îcâb eden tedâbîrin istikmâliyle serî'an ve muntazaman tatbîki ve şifre kopyesinin telgrafhânededen ahzı.⁷³

Fî 26 Nisan 1331

Nâzır

⁷³ COA, DH. ŞFR. Dosya: 52/282.

2.4. Van Merkezde Çıkarılan Olaylar

Van merkezinde birkaç Ermeni'nin çıkardığı küçük çaplı olayda yakalanan elebaşı Haçik'in üzerinde ele geçirilen mektupta Müslümanların meşgul olduğu, Kürtlerin de küçük bir hücumla kaçırılacakları ve derhal saldırıya geçilmesi gerektiğinin belirtildiği:

Makam-ı Seraskerî'ye mevrûd telgrafnâme suretidir. Ermeni fedaisinden Van'ın Bahçıvanoğlu Mahalleli Haçik veled-i Hamparsum Salı gecesi saat yarımda Tepebaşı Karakolhânesi önünde çend nefer refikleriyle mürûrlarında nevbetçi neferi Mustafa'nın kim olduklarını sualinde nevbetçi-i merkûma bir el silah endâht etmişler iseler de adem-i isabetle nevbetçi tarafından dahi mukabele edilerek koğuşdaki arkadaşları yetişip merkûmûnu takib etmiş ve o sırada hânelerinden çıkan beş-altı yüzden mütecâviz Ermenilerin arasında rûfekâları firar etdirilerek reis-i eşkıya olan Haçik derdest ve üzeri bi't-taharrî İngilizkârî mücedded kırma revolver ile otuz adet fişenk ve Ermeniyyü'l-ibare zuhur eden sekiz aded varakadan birinde: "İslâmlar meşguldür. Kürdleri de bir yaylım ateşle kaçırılıp fikrimize muvaffak oluruz. Durmayıp hemen hücum edelim." deyu muharrer ve diğer mektublar henüz tercüme edilmediği berây-ı malumât arz olunur. Fermân.⁷⁴

Fî 21 Teşrîn-i Sâni sene 1311 /1895

Van Alaybeyi Aziz

Van şehir merkezinde silahlı Ermenilerin Müslüman halka, devriye gezen askerler ve karakollara yaptığı saldırılar sonucunda birçok ölen ve yaralanan olduğu; Ermeni isyancıların bazı şartların kabul edilmesi durumunda yabancı konsoloslar aracılığıyla teslim olacaklarını bildirmesinin oyalamadan ibaret olduğu ve nihayetinde fırsatını bularak kaçtıkları; isyana müdahale etmek için gelen Müslüman unsurlara hükümet görevlilerince nasihat edilerek, büyük ölçüde olaylara karışmalarının engellendiği; Van'daki çatışmaların, bağlık alana kaymasının ve bu alanın devamında Ermeni köyleri bulunmasının, isyanı bastırmayı zorlaştırdığı; isyanı bastırmayı zorlaştıran bir başka etkenin de asker sayısı ile erzak miktarındaki yetersizlik olduğu; Fransa konsolosu ile Rusya maslahatgüzarının olayları asıl

⁷⁴COA, HR. SYS, Dosya: 2791/4, s. 1-2.

çıkaranların Osmanlı tebası olmayan Ermeni fedailer olduğunu ifade ettikleri; Erciş ve Adilcevaz'da da Ermeniler tarafından karışıklıklar çıkarıldığına dair raporlar:

Umum Erkân-ı Harbiye Dairesi

Dördüncü Şubesi

Makam-ı Seraskerî'ye Van Vilâyeti'nden mevrûd telgrafnâme suretidir.

Bugünkü vukuâtın bir kısmı evvelce takdim kılınan telgrafla arz olunmuş idi. Sadeddin Paşa hazretleri eşkıya tarafından muhasara edilen aşâyiri tahlîs eylemiş ise de fakat eşkıyanın aldığı kuvvet ve cür'ete binâen tahassun ettiği hânelerden tard u defedildikçe hânedan hâneye mürûrla siper arkasından asker ve ahaliye ateş etmiş ve arbeye akşama kadar devam eylemiştir. Eşkıya gördüğü tazyik üzerine terk eylediği hânelere ateş verip çıktığından bu sırada birtakım hâneler de muhterik olarak askerin arkasını takiben hod be-hod gitmiş ve eşkıyanın kurşunu altına sokulmuş olan ahali-i İslâmi ye'den tahminen elli nefer şehid ve yetmiş kadarı da mecrûh olmuştur. Arbedenin şekil ve rengi adeta bir muharebe hâlini gösterip her tarafı şaşırtmış ve ahalice galeyan ve heyecan tezâyüd etmiştir. Nihayet asâkir-i şahane eşkıya tarafından tutulmuş olan caddeleri tasallutdan tahliyeden muvaffakla ve eşkıya da bağların müntehâsında bulunan diğer bir mahallelerine çekilmekle akşam olmuştur. Eşkıya içinde Rusya ve Çerkes ahaliyi kıyafetinde birçok adamlar görülmüş olmasına nazaran yeniden imdad almış veyahud kendilerine mahsus olarak saklamış oldukları elbiselerini giyip meydana çıkmışlardır. Bugünkü keşfiyât ve meşhûdâtta eşkıyanın gerek esliha ve gerek talim ve terbiyece mükemmel oldukları ve suret-i hâlin ve planlarının bir suret-i mahirânede vaktiyle tertib etmiş bulundukları tezâhür etmiştir. Mülhakâtdan alınan iş'ârâtda Erciş ve Adilcevaz kasabalarındaki şûrişler bir takım telefât ve hasarâtla teskin edilmiş ise de mezkûr kurâlarca ve gerek merkez karyelerince Ekrâdın hücumlarının devamı anlaşılmış ve Karçıkan Kazası'ndan malumât alınamadığı cihetle oraca olan şûrişin ne hâl ve netice kesb eylediği bildirilmemiştir. Asâkir-i şahaneninin mevcudu merkezin asayişini bile te'mine kâfi olmadığından mülhakâtda icabı kadar asâkir-i şahane bulundurulamamaktadır. Serî'an Van'a yetiştirilmesi fermân buyurulan taburlar daha gelemediği gibi bir

haftaya kadar dahi gelmesi me'mûl olmadığı arz olunur⁷⁵.
Fermân. 3 Haziran sene 1312/1896

⁷⁵COA., Y. PRK. UM, Dosya: 35, s. 1.

2.5. Van'da Ermeniler Tarafında Uygulanan Planlı İsyan Hareketi

Van şehir merkezinde dört bin silahlı Ermeni'nin konsoloslar ve Ermeni murahhasınca yapılan silah bırakma davetini kabul etmeyerek çıkardıkları isyanın askerin müdahalesiyle bastırıldığı ancak Ermenilerin büyük bir kısmının dağlara kaçtığı; ayrıca Van'ın kaza, nahiye ve köylerinde yine Ermeniler tarafından çıkarılan olaylarda Müslüman ve Ermenilerden birçok ölü ve yaralının bulunduğu, birçok askerin de şehit olduğu; elde edilen belgelerden Ermenilerin bu isyanı planladıklarının ve ayrıca isyanda yabancı parmağı olduğunun anlaşıldığı:

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden fî 22 Rebûlevvel sene [1]314

20 Ağustos sene 1312/1896 tarihiyle mevrûd tezkirenin suretidir.

Devletli efendim hazretleri

Van hâdise-i mündefi'asının suret-i vuku'u hakkındaki malumât ve meşhûdâtın bi'l-etraf iş'ârı Tesrî'-i Muamelât Komisyonu kararıyla mukaddemâ Ferik saadetli Sadeddin Paşa hazretlerine bildirilmiş idi. İhtilâlin tahrik ve teşvik-i ecânible vuku'a geldiği âsâr ve esbâb-ı meşhûdesiyle kat'iyen sâbit olduğu ve esna-yı ihtilâlde nefsi-i Van'da vuku bulan telefât ve mecrûhînin yekûnu sekiz yüz yetmiş dokuz nefere bâliğ olup bundan üç yüz kırk neferi şehid ve iki yüz altmış neferi mecrûhîni İslâmiye'den ve iki yüz on dokuz telefât ve elli dokuz mecrûhîni Hıristiyanîye'den ibaret olup asâkir-i şahane ve zabtiyeden birisi yüzbaşı ve kusuru küçük zâbit ve neferât olarak on altı şehid ve birisi erkân-ı harbiye yüzbaşısı ve üçü mülâzım ve kusuru efrâddan olmak üzere yirmi mecrûh olduğu gibi nefsi-i Van'da yüz on iki bâb hâne muhterik olmuş ise de bunun kısm-ı küllisi eşkıya tarafından ihrâk edildiği ve merkez-i vilâyete tâbi kazalarda zuhura gelen iğtişâsın keyfiyet-i vuku'uyla İslâm ve Hıristiyan'dan şehid ve telef olanların ve mecrûhînin mikdarıyla İngiltere konsolosunun ve Fransa konsolos vekilinin raporlarında münderic mikdar-ı telefâtıdan birinin pek mübâlağalı ve diğerinin ona nazaran öşrü râddesinde bulunması bu bâbdaki mübâlağanın vücudunu isbata sened-i kavî idüğü ve tebaa-i ecnebiyeden ne telefât ve ne de malca zâyîât olup yalnız tebaa-i İraniye'den bir şahsın Erciş'den Van'a geleceği sırada ve esna-yı râhda maktûl olup kâtili bilinemediği ve eşyasından cüz'î zâyîât olduğu ifadesine ve bu yolda daha sair bir takım tafsilâta dair ferik-i müşârunileyh tarafından vârid olup komisyonca kırâet olunan lâyihanın ihrac etdirilen sureti komisyon-ı mezkûr ifadesiyle leffen tesyîr-i

savb-ı âlî-i nezâret-penâhîleri kılınmış olmakla lâyiha-i mezkûrenin bir sureti huzur-ı sâmi-i Sadâret-penâhî'ye ve Zabtiye Nezâret-i Celîlesi'ne takdim ve isrâ kılınmakla ol bâbda.⁷⁶

3 Haziran sene 1312/1896

Sekizinci Fırka Kumandanı
Ferik Şemsi

Yâverân-ı Şehriyârî'den
Sadeddin

Van Vallisi
Nâzım

⁷⁶ COA. Y. PRK. HR, Dosya: 22/22, s. 1-2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Van'ın Gevaş İlçesinde Meydana Gelen Ermeni Olayları

Sadeddin Paşa ve Sekizinci Fırka Kumandanlığı'ndan müştereken vârid olan şifreli telgrafnâmenin suretidir.

Gevaş'ta meydana gelen olaylar dahi Kazasının dere başı mahallesinde bir Ermeni çetesi Siirt Sancağı'nın Tavluh karyesi ahalisinden ve çerçi esnafından iki şahsa tesadüf edip birisini katletmeksizin diri diri gözlerini çıkarmak ve derisini yüzmek ve diğerlerini katledip cesedini parça parça etmek gibi muamelât-ı vahşiyâne icrasından ve Gevaş'ın Narik karyesi Ermeni ahalisi gulûv ile İslâmlara muhâcemesinden münba'is olup Haziran'ın on birinci gününe kadar devam etmiştir. Bu hâdisede suret-i katleri yukarıda mezkûr olan iki nefer Siirtli dahil olmadığı hâlde yerliden dört nefer şehid ve sekiz nefer mecrûh olup Ermenilerden yüz nefer maktûl vardır. Büyût ve emâkin yanmamıştır. Yalnız Akkilise nâm ma'bedin bir iki odası yanmıştır. Mahmudî ve Alpak kazalarındaki vukuât Van'dan firar eden iki eşkıya güruhundan yedi yüz seksen neferinin Alpak cihetine giderek Mezriki Aşireti'ni ve iki yüz seksen altı neferinin de Mahmudî cihetine azîmetle evvelen Şemsiki ve ba'dehû Milan aşiretlerini urmak istemelerinden inbi'âs edip tafsîlatı 14 ve 18 Haziran sene [1]312 tarihli telgrafnâme-i çâkerânemle arz olunduğu vechile muharebeye birkaç günler devam etmiş ve bunda ahali-i İslâmiye'den otuz dokuz nefer şehid ve otuz sekiz nefer mecrûh vuku bulmuştur. Bu kazalarda yanmış büyütlük ve emâkin ve me'âbid yoktur. Şatak Kazası öteden beri cinayet ve şakâvet yatağı olup hiçbir zaman bu kazada Ermeniler rahat oturmamış ve bu kazanın Kaçıt karyesi ahalisinden elde edilerek 6 Temmuz sene 1312 tarihli arîza-i kemterânemle Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Cenâb-ı Mülûkâne Başkitâbet-i Celîlesi'ne bir kıt'a resm-i fotoğrafisi takdim olunan Çeto nâm Ermeni şakîsinin kıyafetinden de istidlâl olunacağı vechile bu kaza halkı öteden beri şakâvetde devam edegelmiş olduklarından Van'da ihtilâl çıkardıktan sonra sebat edemeyerek firar eden eşkıya güruhundan Erek Dağı'nda ayrılıp Şatak'a giden iki yüz kadar şakî yollarda rast geldiği ahali-i İslâmiye'yi katlederek cemiyetle Şatak'a dâhil olup orada ihtilâl çıkarmışlar ve metin ve rasîn hânelere tahassun ile gelen geçen üzerine kurşun atmışlar ve nihayet bir kısmı firar ve kısm-ı diğeri yalnız bir cesîm kârgir hânede karar eylemişler ise de oradaki asâkir-i şahaneye ilâveten Van'- dan i'zâm olunan bir tabur piyade ile bir kıt'a dağ topunun

oraya vusûlüyle beraber teslim-i silah ederek kârgir hâneye tahassun edenler mutâvaat etmişlerdir. Firar eyleyenler dahi peyderpey gelmekdedirler. Bu vak'ada ahali-i İslâmiye'den on beş şehid ve otuz nefer yaralı olup eşkıyadan otuz maktûl ve sekiz nefer mecrûh vardır. Eşkîyanın tahassun etdiği hânedan birisine kendileri tarafından ateş verilerek ittisâlinde bulunanlara sirayetle cem'an yüz hâne yanmıştır. Müküs Kazası dahilinde ihtilâl zuhur etmeyip fakat ittisâlinde bulunan Şatak Kazası hududuna yakın Şidan karyesine gelmiş olan Şatak eşkıyası Müküs ahali-i İslâmiyesi'nden iki neferi mecrûh etmişler ve o civardaki Ermeni köylerinden de sekiz nefer vefeyât olup büyüüt ve emâkin yanmamış ve başka vukuât da olmamıştır. Olaylar iki gün devam etmiştir.⁷⁷ 3 Haziran sene 1312/1896

Sekizinci Fırka Kumandanı

Ferik Şemsi

Yâverân-ı Şehriyârî'den

Sadeddin

Van Vallisi

Nâzım

Van İsyanı'nın başlangıcı olan Gevaş Hükümet Konağına saldırmalarıyla Gevaş'daki olaylar başlamış ve Gevaş'ın merkezi kadar civar köylerinde de katliamlar sürdürülmüştür.⁷⁸

Ermeniler 24 Şubat 1915 tarihinde ikinci bir isyan çıkardılar. Ermeni çeteleri birkaç jandarmayı şehit ettiler. Vali Gevaş'taki birliklere uyanık olmalarını yeni bir olaya meydan verilmemesini bildirmiş, bir taraftan da göl üzerinden Gevaş'a elli kişilik bir milis birliği göndermiştir⁷⁹.

Ceyat karyesi civarında dolaşan Ermeni hazelesinin tedbiri için Van Vilayeti'nden talep olunan yüz nefer müfrezenin tertip ve sevki, Gevaş kazasına da merkez mevcudundan bir müfrezenin sevki gerektiğine dair Van Vilayeti telgrafnamesinin leffen gönderildiği. Gevaş'ta çıkan Ermeni olayları üzerine Van Valisi tarafında Gevaş'a destek için bir birlik gönderildiğine dair rapor:

Sadaret-i uzma mektubi kalemi

⁷⁷COA. Y. PRK. HR, Dosya: 22/22, s. 3.

⁷⁸Aydın Talay, *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, No:2, 1996, s. 145.

⁷⁹Mehmet Hocaoglu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalim ve Ermeniler*, Anda Dağıtım, İstanbul 2011, s. 623.

Taraf-ı Vala-yı Seraskeriye

Ceyat karyesi civarında dolaşan Ermeni hazelesinin tedbiri için Van Vilayetince talep olunan yüz neferin müfrezenin tertib ve sevki Van ve Başkale redif taburları idarelerinin temini ile taht-ı silah alınmalarına müvakkıf bulunduğuna ve Gevaş cihetlerine gönderilen müfrezelerin hazeleye tesadüf etmedikleri dördüncü orduyu hümayuna müşirin celilesinden bildirildiğine dair 12 recep.1325 tarihli ve 1632 numaralı tezkere-i aliye-i seraskeriye üzerine sebk eden işara cevaben merkez mevcuduna bir müfrezenin Gevaş kazasına sevki Van Vilayet-i behiyesinin ikamete(?) dair bazı ifadat-ı havi.gelen 1 ağustos.1323 tarihli telgrafnamenin leffen savb-ı vala-yı seraskerisine irsal olunmağla icabının ifa ve inbası melfufun iadesi babında. 17 recep 1325 – 13 Ağustos 1323⁸⁰

Milis birliği Tahmanis'te (Gevaş'a bağlı köy) karaya çıktı. Gevaş'a yaklaştıkları zaman, pusuya yatmış Ermenilerin saldırılarıyla karşılaşmışlardır. Kısa süren çarpışma sonunda Ermeniler kaçtılar. Ele geçenleri hapsedtiler.

Vali olayın büyümemesi Müslümanlar ile Ermenilerin barıştırılmaları için mebus Münip Bey ile Ermeni mebusu Veremyan'ı da Gevaş'a göndermişti.

Bu sırada başı boş sahipsiz bir kağının hükümet binasına doğru ilerlediğini gördüler. Başı boş arabanın yanına gidenler Gevaş müftüsünün feci bir şekilde parçalanmış cesediyle karşılaştılar. Yetmiş yaşındaki bu mübarek ihtiyarın Allah (C.C) a ibadet ve insanlar teselli verici sözlerden başka bir söz için açılmayan ağzına Ermeniler balta sapı büyüklüğünde bir kazık çakmışlar, kopardıkları dilini de bu kazığın üstüne çivilemişlerdi. Bir çamaşır teknesi büyüklüğündeki kağına sığdırmak içinde cesedin ayaklarını kesmişler, sarığı ile kunduralarını da kucağına koymuşlardı. Cesedi arabaya koymadan önce müftünün sakalıyla ellerini de ateşte kavurmuşlardı. Manzara o kadar kötü ve vahşiceydi ki görenlerin kızgınlıktan çıldırmaması imkânsızdı.⁸¹

1915 Şubat ayı içerisinde birçok olay meydana gelmiştir. Van'ın Tımar nahiyesinde koyun sayımları sırasında Ermeniler, memurlara silahla saldırmışlar ve olay üzerine binden fazla eşkıya toplanmıştır. İsyan bilâhare Gevaş ve Şatak (Çatak) kazalarına sirayet etmiş, asiler telgraf tellerini kesmekle kalmamış Gevaş Kadısı

⁸⁰ BCA, BEO. 003133, 234922. m. 001.

⁸¹ Mehmet Hocaoglu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Anda Dağıtım, İstanbul 2011, s. 623-624.

İsmail Hakkı Efendi'yi ve Tımarın Barat köyünde pusu kurarak Jandarma Kumandanı Süleyman Bey'le maiyetindeki erleri şehit etmişlerdir. Olaylarla ilgili tahkikata başlaması ve bazı Ermeni casuslarının yakalanması üzerine eşkıya grupları çevredeki bütün Müslüman köylerine saldırıya geçmişlerdir ve katliama başlamışlardır.⁸²

Bazı Ermeni köylerinin kıyam ederek Gevaş'a gitmekte olan kadı ile refikini ve Gevaş'tan posta evrakını Van'a taşıyan posta Jandarmalarını pusuya düşürerek şehit ettiklerinden bahis ile mezkûr husus hakkında malumat inbasına dair Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Van Vilayeti'ne çekilen telgrafita şu hususlar yer almaktadır:

Van Vilayetine

Van Bitlis arasındaki bazı Ermeni köylülerinin müsellahan(silahlı) kıyam ederek bunlara Ermeni asker firarilerinin de iltihak ettiği ve Gevaş'a gitmekte olan kadı ile refikini ve Gevaş'tan evrak postasını hamilen Van'a sevk olunan posta jandarmalarını pusuya düşürerek şehit ettikleri ve bu sebeble Van Bitlis postalarının te'hir-i İhalesi kesb-i zaruret eylediği posta ve telgraf nezaretinden işar kılınmıştır. Bitlis Vilayetiyle bil muhabere telgraf hutûtunun ve postanın te'min-i muhafazası ve vilayetçe mevcut malumâtın serî'an inbâsı.⁸³

Fi 15 Kanun-i Evvel 1330 (28 Aralık 1914)

Nazır Talat

Vali Cevdet Bey'in Van'ın Şatak Kazasının kaymakamının Ermenilerin çıkarmış olduğu olayları kendisine anında haber verdiğini ve Ermenilerin telgraf hattına zarar verdiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Gevaş Kaymakamının hattın tamiri için gönderdiği askerlerin Ermeni çeteleri tarafından saldırıya uğradıklarını söylemiştir. Gevaş ve Havasor Kazalarının Kaymakamlarından da Ermeni çetelerinin bölgede olaylar çıkardıklarını ve Şatak'ta çıkan bir olayda yedi askerin şehit olduğunu ve Havasor ve Şatak arasında on beş kişilik bir karakolunda çeteler tarafından muhasaraya alındığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Vali Bey'in de olaylar için tedbirler almış ve aldığı tedbirleri kaymakamlara iletmiştir. İlçelerde çıkan

⁸²Azmi Süslü, Fahrettin Kırzioğlu, Refet Yinanç, Yusuf Halaçoğlu, *Türk Tarihinde Ermeniler*, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara 2001, s. 197.

⁸³BCA. DH. ŞFR. 00048. 00182. 001.

Ermeni olaylarını ilçe kaymakamlarının kendisine haber verdikten sonra Vali Bey'in çıkan olaylarla ilgili verdiği kararları Dahiliye nazırı Talat Bey'i bilgilendirdiğine dair raporlartda şu ifadeler yer almaktaydı. Konu ile ilgili tel yazısı aşağıdadır.

Müstaceldir. Dâhiliye nazırı Talat Bey Efendi hazretlerine

Şatak kazası merkezinde polis muhakkirane muamelesinden dolayı derdest üzerinde mavzer tabancası kaza teşkilatına ait evrak zuhur etmekle tevkif olunan bir Ermeni mualliminin tevkifini müteakip kasabada civar Ermeni köylerinde nümayiş başladığı kaymakam makine başında bildirmişti. Tahkikatın oraca devamı hadiseye sebebiyet vereceği merhuz olduğuna mevkuf merhumun merkeze azami lüzumunu bildirmiştim. Sabahleyin telgraf hattı kırıldı. İhtar-ı malumat için civar kaza-i nahiyeden müfrezeler sevk etmişim. Şimdi Gevaş Kaymakamından aldığım malumatta Gevaş'tan hattın tamiri için gönderilen çavuş ile iki jandarmanın gayp müteakiben ahz-ı malumat zımında çıkarılan küçük bir müfrezenin yolda ihtilalcilerin pususuna uğrayıp vukuu bulan müsademede iki neferin mecruh düştüğü.⁸⁴

Gevaş kazası merkezi Vastan kasabası civarındaki Ak Kilise Manastırında, müsellaah birçok eşhas görülmeye başladığı beyan olunur. Havasor müdüründen malumat almak üzere gönderilen müfrezenin ilerleyemediği haricen alınan malumata nazaran Şatak merkezinde vukuu bulan müsademenin yedi jandarmamızın şehit Havasorla Şatak arasında on beş kişilik bir karakolun muhasaraya alındığı bildiriliyor. Bu hadisatın muntazır olan ihtilali umumiyeye mukaddeme olacağı anlaşılmıştı ona göre tertibat alınmıştır. Harfiyen vukuu bulan istihbara nazaran merkez komitesi henüz bir mestur olan geçitlerin tamamen açılarak ahvalin kendileri için daha müsait bir şekil alması emeliyle vakit kazanmak istediklerine Şatak mıntıkasında gösterilen isti'calden memnun görünmüyorlar.⁸⁵

Hatta şimdi dermeyan-ı nezd-i acizaneme geldi. Sükûneti temin için Şatağa gitmek arzusunu izhar etti. Kabul ettim efendim.⁸⁶

Vali Cevdet

⁸⁴ BCA. DH. ŞFR. 00467. 00095.001.

⁸⁵ BCA. DH. ŞFR. 00467. 00095.001. 002.

⁸⁶ BCA. DH. ŞFR. 00467. 00095.001. 003.

Vali Cevdet Bey'in Van'ın Havasor, Gevaş, Şatak kazalarında Ermeni ihtilalcilerle çatışmaların devam ettiğini ve Gevaş'ın Atalan ve Kersi Karyelerinde altı yüz kadar olan Ermeni çeteleriyle şiddetli çarpışmaların devam ettiğini söylemiştir. Ve merkez ile Şatak arasında da telgraf hattının kesik olduğunu Dâhiliye Nezaretine bildiren rapor da isyanın başladığını bildirmektedir.

Müstaceldir

Dâhiliye Nezaretine

Havasor nahiyesi dâhilinde isyana sarılan Ermeni köylerinin dördü müfrezeler tarafından muhasara sevk ettikleri mevkileri top ateşiyle tahrip olunarak kamilen mahvedilmiştir. Gevaş kazasıyla merkez vilayet Havasor nahiyesi rabıtasını kat'etmek üzere Atalan ve Kersi karyelerinde içtima eden miktarları altı yüz kadar tahmin edilen olan ihtilalcılar ile müfrezelerimiz arasında bugün şiddetle müsademe devam etmektedir. Şatak merkezine ve Şatakla Gevaş arasında müsademe devam ediyor. Gevaş ile merkez arasında telgraf⁸⁷ Muhaberatı katl olunmuş ve tel tamirine teşebbüs edilmiştir.⁸⁸

Van Valisi Cevdet

Vali Cevdet Bey'in Van'da Ermeni ihtilalciler ile askerden firar edip bu ihtilalcilere katılan Ermeni gençleriyle yapılan müsademenin şiddetle devam etmekte olduğunu Bitlis-Gevaş hattı hariç bütün telgraf tellerinin kesik olduğunu Dahiliye Nezaretine bildiren rapor aşağıda belirtilmiştir.

Pek mahremdir

Dâhiliye Nezareti Celilesine

Şehirde müsademe şiddetle devam ediyor. Kısım-ı küllisi asker firarisi ihtilalciler pek muntazam hareket ediyorlar. Gevaş Bitlis hakkında maada bütün telgraf telleri kat'olundu (kesildi). Kıyam umumidir Havasor'daki müfreze pek faaliyet göstermiş karşılarına çıkan ihtilalcileri tepelemişlerdir. Şimdi merkezle Havasor ve Gevaş arasındaki köylerde içtima eden asiler tedibe gayret etmekte latif-i

⁸⁷ BCA. DH. ŞFR. 00468. 00021. 001.

⁸⁸ BCA. DH. ŞFR. 00468. 00021. 001. 002.

hakla o cihetde vazifelerini çabuk bitirerek şehrin muavenetine şitab edeceklerini Ümit ederim.⁸⁹ 7 Şevval 1321

Vali Cevdet

Müdafaayı Şahsiye İçin Talimat adındaki komita talimatının ihtarına uyarak, Müslüman köylerinde bulunan Ermeniler derhal Ermeni köylerine göçmeye başladılar. Timar olayları üzerine bu durum, daha da genelleşti. Münferit Ermeni köylerinin gençleri, bu şekilde gereken noktalarda toplandılar. Kürt köylerine ve yolculara taarruz etmeye başladılar. Tesadüf ettikleri Müslümanları, çoluk çocuk ayırt etmeyerek vahşice öldürdüler.⁹⁰

Erzurum Valisi Tahsin Bey'in 20 Aralık'ta Başkomutanlığa yolladığı raporda özet olarak:

'Van'ın Karçıkan ve Gevaş kazaları Ermenilerinde isyan emareleri vardır. Bölgedeki telgraf tellerini kesmişler, bir onbaşıyı öldürmüşlerdir. Bitlis'ten bu bölgeye jandarma ve milis gönderilmiş ve çarpışmalara başlanmıştır. Kuvvetlerimiz az ve milislerin silahları yetersiz olduğundan kuvvete ihtiyaç gösteriliyor.⁹¹

Van'ın Karçıkan nahiyesi ve Gevaş kazalarındaki Ermeni çetelerinin çıkarmış olduğu olaylar ve saldırılarına karşı tedbir alınmasına dair Vali Tahsin Bey'in telgrafi aşağıda belirtilmiştir.

Dâhiliye Nazırı Talat Bey Efendi Hazretlerine

Bizzat Halli Pek Mahremdir

Van'ın Karçıkan nahiyesiyle Gevaş kazasında telgraf tellerinin kat'ı bir onbaşının şahadet ile makine ateş istimali gibi ahval-i vuku bulduğu dün ve bugün cereyan eden muhaberattan anlaşıldı. Meselenin bu şekli bir mukaddime-i isyandır. Cevdet Bey hudutta meşgul olduğundan vekil Şefik Bey ise yeni gelmek hasebiyle ahval-i ruhiyeye vâkıf bulunmadığından ihtimal ise ehemmiyet kesb eder. Karçıkan Bitlis'e daha yakındır. Eğer mesele bendenizin anladığı gibi ise Mustafa Abdulhalık'ı memur etmenizi muvaffık görüyorum. Merkez, efendimize de arz edilmiş. Muzırratın tatbiki bilhassa şiddet-i sürat gösterilmesi farzdır.⁹²

⁸⁹ BCA. DH. ŞFR. 00468.00035. 001.

⁹⁰ Abdullah Yaman, *Ermeni Meselesi ve Türkiye*, Otağ Yayınları, 1983, s. 304.

⁹¹ Kamuran Gürün, *Ermeni dosyası*, Remzi Kitapevi Yayınları, 10. basım, s. 293-294.

⁹² BCA. DH. ŞFR. 00454.00087.001.

3 ncü Ordu Komutanlığı'nın Başkomutanlığa gönderdiği 24 Mayıs 1915 tarihli mesajda:

"Vastan (Gevaş) civarındaki müfrezelerimizin kuvvetli Ermeni çeteleriyle çarpışmakta olduğu " ve 26 Mayıs 1915 tarihli mesajla da "bir piyade taburu ve iki süvari bölüğü karşısında dün altı saat çarpıştıktan sonra müfrezelerimizin geri çekilmek zorunda kaldığı "bildirilmiştir.⁹³

Türk birlikleri, Van Gölü'nün güney kıyısı boyunca Vestan istikametine çok süratli bir şekilde çekilmiştir. Korganoff'un (Ermeni asıllı Rus general) ifadesiyle 29 Mayıs'ta Ermeni 4. Lejyonu, Vestan'ı işgal emri almıştır. Altı saat süren bir çatışmadan sonra Türkler Vestan geçidinin ötesine atılmış ve üç topunu bırakmak zorunda kalmıştır. Lejyon, Vestan'ı işgal emrini başarı ile yerine getirmiş ve Van'dan gelen 3. Lejyon'la birlikte 7 Haziran'da inatçı bir muharebeden sonra Sevan'ı, 12 Haziran'da da Sorp'u işgal etmiştir. 13 Haziran'da Van Gölü güneyinde Rus cephe hattı Norkev, Müküs ve Çatak'tan geçmektedir. Korganoff'un ifadesiyle, "tüm bu hattın Ermeni Lejyonları ve bölgedeki Ermeni gönüllü grupları tarafında işgal edilmesi dikkat çekicidir.⁹⁴

Van'da Ermenilerin yapmış olduğu tahribata ve mezalimi 16 Eylül 1916 tarihli hariciye Nezareti yabancı misyonlara gönderdiği genelgeyle şöyle açıklamıştır:

"Yine Gevaş, Vestan, Mukas'ta 3000 kişi katledilmiştir."

Van'ın içinde camiiler, evler, kışlalar, hastaneler, hatta içindeki yaralı ve hastaları ile yakılmıştır, yakalanan subaylar işkenceler ile öldürülmüşlerdir. Bu arada şehirdeki durumu bilmeyen çevre köylerden Van'a gelmek isteyen göçmenlerden 1200 kişi Vastan ve Engil yolu üzerinden acımadan ve vahşiyane bir şekilde öldürülmüşlerdir.⁹⁵

⁹³Belgelerle Ermeni Sorunu, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1983, s. 215-216.

⁹⁴M. Salih Mercan, *Arşiv Belgelerinde Van Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 323-324.

⁹⁵Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 196.

3.2. Gevaş Kaymakam Muavini Ermenak Efendi'nin Ermeni Mahallesinde Katledildiğine Dair Raporu:

Van Valisi Ali Bey'in Dâhiliye Nezareti Celilesine yazmış olduğu telgrafta Van ve Gevaş'ta meydana gelen olaylar hakkında verdiği bilgiler, Van Vali Muavini Ohannes Ferid Efendi'nin biraderi olup mezunen Van'da bulunan Gevaş Kaymakam Muavini Ermenak Efendi'nin Ermeni mahallesinde katledilmiş olduğu ve muavin-i mumailayh de tehdit edilmekte olduğundan buraca bir hizmette kayırılması ve yerine diğerinin tayin olunması üzerine mumailayhin şimdiden Dersaadet'e gelmesi ve Ermenak Efendi'nin de katillerinin bulunarak muhakemeleri için yazılan rapor şöyledir:

Sadaret-i uzma mektub-i kalemi

14 Cemaziyel ahir Sene 1323

Dâhiliye nezareti celilesine

Van Vilayeti vali muavini Ohannes Ferid Efendinin biraderi olup mezunen Vanda bulunan Gevaş kaymakam muavini Armenak efendinin Ermeni mahallesinde katledilmiş olduğu ve muavin-i mumailayhin de tehdit edilmekte olduğundan orada devam-ı memuriyeti caiz olamayacağı hakkında vilayet-i müşarünileyh'-adan vaki olan işaretten bahisle .buraca münasip bir hizmetle kayırılmak ve yerine diğeri tayin olunmak üzere mumailayhin şimdiden Dersaadete gelmesiyle de istizan mumailayhin o vecihle Dersaadete azimetine ruhsat itası ve mumailayhe Armenak efendinin katillerinin beherhal zahire, ihraç olunarak bil muhakeme haklarında tertip edecek hükmü kanununin hemen icrasıyla emsaline ibret-i müesir-i iraesî lazimedden bulunduğundan ona göre iktiza-yı halin ifası şeref-sudur buyrulan irade-i seniye-i cenab-ı hilafet penahiye icab-ı aliyesine bulunduğu mabeyn-i hümayun-ı mülükane baş kitabet-i celilesine ba-tezkerei hususiye inba ve vilayet-i müşarünileyhaya tebligat-ı lazime-i ifa olunmakla nezareti Celilelerince de ber mantuk-ı emr-u ferman hümayun-u şahane iktizasının ifa ve inbasına hemen⁹⁶.

⁹⁶BCA. BEO. 003109. 233124. 001.

Van Vilayetinden gelen şifreli telgrafname

Harekât-ı mefsedet karanelerini hükümete haber verdiği vahimesiyle Ermeni fasadesi taraflarından geçende bir suret-i feciada katledilen Ermenak efendinin biraderi vilayet muavini Ohannes Ferid efendi, dahi tehdit edilmekle olduğundan burada devam devam-ı memuriyeti caiz olmasına ve on bir seneden beri mezkur muavinlikte rıza-yı ali dairesinde hüsn-ü ifa-yı hizmet ederek biraderinin itlaf ve kendisinin tehdit edilmesinde sadakatini müeyyet (müebbet?) olmakla münasip diğer bir memuriyetle biran evvel müreffehen buradan kaldırılarak tatyibi şan-ı mualî nişan-ı hazret-i padişahîye muvaffak bulunmasına mebni taltif-i esbabının istikmal-i hususuna müsaade buyrulması arz olunur ferman⁹⁷.

11 Temmuz 1323

Vali Ali

⁹⁷ BCA. BEO. 003109. 233124. 002.

3.3. Gevaş'taki Ermeni Çetelerine ait Mühimmat Konusundaki Raporlar:

Hizan kazasının Bitlis Vekili Ferit Bey'in Dahiliye Nezareti Celilesine yazdığı telgrafta Gevaş'ta meydana gelen Ermeni olayları üzerine Hizan Nahiyesinin emrinde bulunan bir ordu bu olayları bastırmak için harekete geçmiştir. Bunu duyan Gevaş'daki Ermeni eşkıyası üzerlerine gelineceğini haber alınca eşkıya ve eşkıya ya yardım eden ahaliyle birlikte firar etmişlerdir. Firar eden eşkıyaya ait Rus markalı silahların ve mühimmatların ele geçirildiğine dair raporlar aşağıda belirtilmiştir:

Dâhiliye Nezaret-i Celilesine

11 Eylül 1322 zeyildir kamer-i sabah Van'dan ne Vali Paşa ne de Van memurları gelememiş ise de Van ve Bitlis hudutları üzerinde vaki Sason'un Kilis gözan cebelinin daha ziyade fesaatiyle maruf olan Karkar deresi karyelerinde vilayete duhulu 'danberi iki vilayetten bil müteveccih kuvve-i inzibatiye sevkiyle icrasına lüzum gösterdiğim tahribat ve takibatın oralarda hazelenin şimdiye kadar cevelanı intaç⁹⁸.

İlk mesele-i te'hiratda ve yine vilayet-i müşarun ileyh Gevaş kazasında hazelenin serbest halde bulundukları oradan bu tarafa geçip nakl-i hane eden on dört haneden mütabaki altı haneden ibaret kalan Hanzurit Karyesindeki harabe hanelere gelip gittikleri keyfiyetin mevsukiyetine ve onbir eylül tarihli işar-ı kemteranemin vilayet-i müşarunileyhaden dört... cevabına intizar kılınıp zuhur etmediğine ve ehemine müsalaha, muhabir esir ile emrar vakte gayri müsaid bulunmasına nazaran muvaffakiyet velinimet bî minnetten, bi'l-istifade Hizan merkezinde⁹⁹.

Nezd-ı bendekanemden jandarma kuvvetiyle ve adliye polis memurlarıyla beraber geçen Pazar gecesı sevk edilen jandarma tertibatına badel icra eylülün on dördüncü Perşembe günü üç saatte sadır edilen bir cebelin bir saatte nüzul edilen vaki koturiyet karyesine girmiş kendilerine vusulünden evvel hazele ile beraber köylüler dahi firar eylediğinden ferd-i beşere tesadüf etmemişler isede hatenin Bir ferd çıktığını gördükleri ateş bu hariki ika' ile firar¹⁰⁰ları üzerinden çok vakit geçmediği ortada bulunan taze mezbu Karaman koyun derileri kuyrukları vesaireden anlaşılan hazelenin imalat için edhar ettikleri pek çok kömürden başka

⁹⁸ BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126.001.

⁹⁹ BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126.002.

¹⁰⁰ BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126.003.

nakil etmeye vakit bulamadıklarından ele geçmemesini kastettikleri cebhane ve humbaraların şerare-i işgalinden köy dahil pek dehşetli bir hale gelmiş olduğu halde yine ileri¹⁰¹. Çekilip ateş cümlesine süratiyle ihrak edinceye kadar geçen vakit arasında tahribat-ı lazıme bi'l-icra mavez ve martini ve gara Tüfeklerine mahsus ve makine ile dökülmüş üzerleri markalı on bir sandık derununda kurşun tanesi Rusya mamulatından yirmişer kıyyelik kırk bir adet boş barut tenekesi karyede mahal-i mahsusla müceddiden yapılmakta olan ceviz ağacından na-tamam elli kadar tüfek kundağı ve pek çok kundak imaline mahsus toz kereste¹⁰².

Halinde olup fırtına ve ateşten heder olan mikdar benzinden başka çubuk halinde on Batman kadar kükürt zuhur edip bunların cümlesi Hizan merkezine getirilmiş, eylülün on beşinci cuma günü vilayet-i müşarünileyhaden gelen telgrafiname-i cevabi aynen zîrde arz kılınmıştır. Bundan sonra vilayat-ı müşarünileyhaden memurlar gelir ise birleşilip bazı memur tahrisine lüzum gösterildiği halde icabının icrası hizan kaimakamlığına ve takyidat-ı mütemadiye ifası bu kazaya merbut iki nahiye müdürlüklerine tebliğ edildiğinden eylülün on yedinci yarınki pazar günü muamelatı için Muş sancağına müteveccihen hareket edileceği ve dört günde muvasalat kılınacağı maruzdur ferman¹⁰³. 16 Eylül sene 322 vusulü 17 Eylül sene 322

Hizan kazasında

Bitlis Vekili Ferit

Suret

11 Eylül 1322 vilayet jandarma kumandanı mukarreresi ile bu gece hareket eyledi. Hizan kazasında tabur ile jandarmanın kasıtlı keyfiyeti geçen seneki muharebede bi'l münasebe arz edilmişti. Şimdi kaden teşrif vilayet penahileri işitince savuşacağından ve şecaatinden olur bir tedbir ittihaz olunmaksızın mücerred. taharri etmek bin netice hasıl edemeyeceğinden Hizan ve Gevaş kaymakamlarıyla iki vilayet alay beylerinin birleşerek icab-ı mevkıa münasib tedabir-i ihtiyatiye olarak tayin edilecek günde hareket ederek tevhid-i ikdamat¹⁰⁴. Etmeleri temin-i maksada daha muvafık-ı mutala'a olunmakta isede her halde emr-ü ferman¹⁰⁵. 13 Eylül 1322

¹⁰¹ BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126.004.

¹⁰² BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126.005.

¹⁰³ BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126.006.

¹⁰⁴ BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126.007.

¹⁰⁵ BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126.008.

Van Valisi Ali Bey'in yazmış olduğu şifreli telgrafname de Ermeni Çetelerinin sıkı takibi üzerine Çetelerin Gevaş'a bağlı Akdamar Adasından ve Van'da saklandıkları diğer önemli yerlerinden de kaçmışlardır. Van'da bulunan Türk kuvvetleri de bu çeteleri takip ederek Bitlis'e kadar gittiklerine dair rapor şöyledir:

Van Vilayetinden Şifre

Ermeni hazele-i fesadiyesinin öteden beri mecmur-u şekavet (bütün şikayetlerinin tamamı) ittihat eyledikleri vukuat-ı adîde-i sabıka ile ma'lum bulunan Vastan'ın Akdamar Adasından suret-i firarlık Başkitabet-i Celile-i vasıtasıyla arz-ı atabe-i cenabı mülükane kılınmıştır. Hazele-i merkumenin dahil-i vilayette yazılamayarak Bitlis Vilayeti'nin Handerut Cihetinde savaştıkları anlaşılmasına mebnî takibat-ı ciddiye ifası hassaten vilayet-i müşarun ileyhaya yazılmıştır. Hazele-i fesadiye-i mel'üne hadd-ı zatında veli nimeti bi-minnet efendimiz hazretlerinin bedhâhî olmalarına ve Abdullah sıdıkları atabe-i ulya-yı mülükanenin azat kabul etmeyen Memlûk-ı mahsus ve nan u nimet hazreti hilafet penahileriyle pürür-u şiyab olmaklığım şeref ve haysiyetine mebni zihn u vücudumu uğur meyan-mevfür cenâb-ı zillu'l-lahilerine vakf ile ahd-u misâk eylediğimden müsteğni-i arz ve izah bulunan esbaptan dolayı asla ar ve hayâ etmenizin hazele-i merkûmeyi alenen muzaheret etmekte bulunan İngiliz, Fransız ve Rus Konsoloslarının hakk-ı çâkerânemde şitaben oldukları şikayetten hıfz-u siyanet Veli ni'met-i bi minnet hazreti hilafetpenahi eâzımıye sığınarak hazele-i merkumeye buraca ber-vechiyle göz açtırmayıp nerede mevcudiyetleri his olunur ise saye-i kudretvâye-i hazret-i tâcdarîde kahr-u tedmirlerine nasb-ı nefis olunduğunun mübarek hâk-i pâ-yı şevket istiva-yı cenabı hilefet penahiye yüz sürerek arz ederim. Ferma¹⁰⁶ n Fi 20 R. Evvel sene 325 ve Fi 20 Nisan sene 323.

Vali

Ali

¹⁰⁶BCA. Y. PRK. UM. 00079. 00095. 001.

3.4. Van/Gevaş ve Çevresindeki diğer Ermeni Olaylarını Anlatan Raporlar:

Bitlis Valisi Mustafa Bey'in Dâhiliye Nezaretine Celilesine yazmış olduğu Telgrafnâme de Van, Tatvan ve Adilcevaz civarında Ermeni çeteleri ve bazı aşiretler arasında çıkan çatışmalardan dolayı bu çatışmalara müdahale etmek için Van'dan buraya gönderilen askerler fırtına sebebiyle Adilcevaz'a gitmek zorunda kalmışlar buraya giden askerler Ermeni çeteleri tarafından tuzağa düşürülerek saldırıya uğramışlardır. Bu saldırı esnasında on dört asker şehit edilmiş ve on tanesi de yaralanmıştır. Daha sonrasında ise Tatvan civarında bulunan Ermeni çeteleri Tatvan'a saldırıya geçmişlerdir. Bunun üzerine Tatvan da asker ile Ermeni çeteleri arasında çatışmalar çıkmıştır. Bu çatışmalar esnasında bir asker ve Müslüman ahalinden de bazıları yaralanmışlardır. Bu olaylara müdahale edecek yeterli kuvvetlerin de olmadığına dair raporlardan şu bilgileri görmek mümkündür:

Dâhiliye Nezaret-i Celilesine

Bu saate kadar Cevdet ve Halil Beylerden bir malumat alamadık. Gevaş keşfe tavili mülk? Karyesi civarında bir Ermeni çetesiyle müsademet etmiş çeteyi püskürtmüşler. Çeteden altı maktul olduğu gibi beş altı kişide Engil suyunda boğulmuştur vapurla yapılan keşifte de Van'dan Vastan'a asilerin nefer kolları görülmüştür. Vapur kaptanının eser-i ihmal teseyyüp olarak vapurun Ermeni taifesi bugün Gevaş iskelesinde muhafız jandarmayı itlaf ile vapuruna teessüf kaçırmıştır. Vapur kaptanının tevkifine Gevaş'a yazılı Van'dan askerleriyle gelip fırtına hasebiyle üç gün evvel Adilcevaz taraflarına çıkanlara¹⁰⁷ Taarruz ile on dört kişiyi şehit onunu cerh etmek bir Ermeni çetesi Don Parkes karyesi civarında bastırılarak otuzu itlaf olunmuş dördü mecruh elde edilmiştir. Ellerin Ermenice (Ermenistan azat) kelimelerini havi bir bayrak da tutulmuştur. Dün sabah Tatvan civarında bulunan firar-ı aşair Tatvan'a hücum ile yağma ve garete başlamış yağmaya muatalet ile jandarmalarımız ile firari aşair arasında müsademe vuku bulmuş. Bir jandarma Van'dan gelen İslâmlardan iki erkek mecruh bir kadın maktül bir kadın mecruh ve tecavüzlerden dört maktül üç mecruh düşmüştür. Bütün müsademeye rağmen pek olan firariler köye girmeye muvaffak olmuş ve Ermeni evleriyle Van'dan gelen

¹⁰⁷ BCA. DH. ŞFR. 00471. 00057. 001.

askerlerin eşyasını yağma ve miktarı henüz anlaşılamayan Tatvan¹⁰⁸ Van Ermenilerinin bir kısmını katl ve cerh etmiştir. Vilayet de muntazam jandarma kolları kafeten Çatak/Şatak harbiyeden sevk olunduğunu idare-i emniyet için elde kuvvet kalmamıştır. Ahal-i İslâma bu istihdam olunmakla bulunmuştur. Van tarafına muhacirinin devamı ahali-i İslâmiyen'in kuvve-i maneviyelerini haleldar ettiğine imkân var ise Halep ve tarikiyle bu sevk edilecek nizamiye kuvvetinin ahalinin kuvve-i maneviyesini ve mesahı miktarı beş yeni mütecaviz firari aşairin muhalefet hattı harbe iade eylemek üzere Bitlis tarikiyle sevke inayet buyurulmuş.¹⁰⁹

Bitlis Valisi Mustafa

Van'ın Vastan Karyesi'nden üç Müslüman'a saldıran Ermeni çetelerinin bu Müslümanlardan iki tanesini katl ettiklerini ve bir tanesinin de bu saldırıdan yaralı olarak kurtulduğunu ve bu olayı çıkaran Ermeni çetesinin takibinin misyonerler yüzünden yapılamadığına dair rapor şöyledir:

Dahiliye Nezareti Celilesine

Geçende Vana tabi Vastan karyesi ahali-i müslimesinden üç neferin Van'dan köylerine giderken Engil Karyesi civarındaki yonca tarlasında bir takım Ermeni eşkiyası üzerlerine hücum ederek ikisinin suret-i feciada katledilmiş ve birinin kurtarılıp gelmiş olduğuna ve bu misillü faciadan tevalisi misyonerlerin henüz Van'dan çıkarılmamasından ve fedailerin hükümetçe defi çaresine bakamamasından münbais bulunduğu dair dördüncü orduyu hümayun müşiriyet-i celilesi Telgrafnamesi suretinin leffiyle taraf-ı vala-yı seraskerinden varid olan 18 zilhicce 1313 tarihli ve 485 numaralı tezkere melfufuyla mean savb-ı devletlerine irsal kılınmakla iktiza-yı ifa-yı himmet buyrulması siyakında tezkere

İşaret cenab-ı müsteşari mucibince¹¹⁰

Van Valisi Cevdet Bey'in Dâhiliye Nazırı Talat Beye, yazmış olduğu bu telgraflarda; Van'ın ikinci tahliyesinden sonra Vali Bey Emrindeki bütün askerle Gevaş'ta bulunuyordu. O sırada Ermeni çetelerinin toplanıp Müslümanlara tekrardan saldırmalarına karşın tedbir almak için çevre ilçelerdeki aşiretlerin yardımıyla bir kuvvet topladı fakat bu kuvvet fazla etkili olamadı. Ermeni çeteleri

¹⁰⁸BCA. DH. ŞFR. 00471. 00057. 001. 002.

¹⁰⁹BCA. DH. ŞFR. 00471. 00057. 001. 003.

¹¹⁰BCA. A.}. MKT. MHM. 00667. 00007. 001.

Müslümanlara karşı saldırıya geçip işkence ve zulüme başlamışlardır. Ermeni ve Rus çetelerinden kaçan Müslümanlar dağlara sığınmışlardır. Hakkâri’de ise Kürtler ve Nasturiler arasında çıkan olaylar sonucu da Musul Vali Vekili Haydar Bey Emrinde bir kuvvet ile bölgeye hareket etmiştir. Nasturilerden kaçıp dağlara sığınan Müslümanlar bu seferde Rus ve Ermeni çetelerinin saldırılarına maruz kalmışlardır. Çevre il ve ilçelerden Rus, Ermeni ve Nasturi çetelerinden kaçıp dağlara sığınan Müslümanlar bu seferde aç ve çıplak bir şekilde perişan olmuşlardır.

Vali Bey daha sonraki telgraflarında ise çevre il ve ilçelerin güvenlik kuvvetlerinin azlığı hakkında bilgi verdikten sonra buradaki Müslüman halkın Çetelerin saldırıları sonucu birleşmemesi için takviye kuvvet istemiştir. Sebebi ise hem kendi birliklerinin azlığı hem de Müslüman ahalinin güvenliğini sağlamak içindir. Vali Bey aynı zamanda iklim şartları hakkında bilgi verdiği raporlar. Da şu ifadeler yer almaktadır:

Dâhiliye Nazırı Talat Bey Efendi Hazretlerine

Vali tekrar tahliyeden beri altı yüz elli silahtan ibaret bütün bir müfreze-i askeriye ile Gevaş’ta bulundum. Ermenilerin kamilen firarı üzerine bir an toplanabilmiş olan Gevaş ve kısmen Şatak kazaları aşiretlerine bin kişilik bir kuvvet tefrik ettim. Birkaç gün evvel Van’dan Gevaş’a sarkan düşman alayına bu aşiretler vasıtasıyla bir baskın yaparak defettik. Hashar ve Cizre havalisinden Şitak Norduz taraflarına avdet ile perişan muhacir aşir ve ahaliden¹¹¹. İstifadeye Van’ın istirdadına gayret ediyoruz. Düşman Van Gölü’nden Hoşab Çoh Gediği İran’ın Dilman mıntikasına kadar olan hattı işgal etmektedir. Van’ın tahliyesinde Muradiye kazasının İran Bayezid sancağına hemhudud olan Abğa mıntikasında Mahmudi Hoşab kazası dahilinde esir düşüp Ruslara dehalet eden kalan bir kısım aşair daima Ermeni çetelerinin taarruzuna düşer olduklarından dağlarda¹¹². Vakit geçirmişlerdir. Birinci kuvve-i seferiye ile Hakkari’den Bitlis’e çekilmek mecburiyetinde kaldığımız zaman Hashar Cizre Beytüşşebap havalisine firar eden sekiz on bin haneden ibaret ahali ve aşiret Norduz’da düşman alaylarının Ermeni çetelerinin taarruzlarına uğrayarak malen ve canen birçok zayiata düşer oldukları Beytüşşebap, Şırnak Hashar havalisindeki vahşi hayvanattan daha hissiz hunhar aşair ve kabail tarafından

¹¹¹ BCA. DH. ŞFR. 00488. 00095. 001.

¹¹² BCA. DH. ŞFR. 00488. 00095. 002.

soyulmuş¹¹³. Olunup husumetlerine aklıkla, sefaletle havasıyla ifzac edememeleriyle helak olmuşlardır. Van'ın istirdad-ı düşmanın sürura tard olduğu avdet ile bu aşiretler şimdi Şırnak, Norduz, Başkale taraflarında bulunurlar. Dokuz vilayetle Gevaş, Adilcevaz, Erciş kazaları ahalisinin kısm-ı küllisi Bitlis ve Siirt'e hicret etti. Düşmanın Bitlis boğazına kadar ilerlemesi Diyarbekir, Mardin, sınırlarına da¹¹⁴. İken ordunun geçen ki taarruz üzeriyle avdet etmiş ve köylerine yetişmeden yine firara mecbur kalınca bütün bütün sefil olmuşlardır. Çölemerik kazası ahali-i islamiyesi bir düşman süvari alayı ile Nasturilerin hücumuna maruz kalarak dağlara firar etmişlerdi. Hala o vaziyettedirler. O havaliden Ruslar yalnız birkaç gün kalmışlardır. İmadiye Beytüşşebab aşairin Gevar kazasının Oramar ve Doski¹¹⁵. Kürtleri nasturilerle daima muharebe ediyorlar. Musul Vali Vekili Haydar Bey bu sefer de nasturilerin te'dibi için o havaliye hareket etmişlerdir İnşallah-u teala tam bir muvaffakiyet hasıl olur. Çölemerik ciheti sarahat ediyorlar. Hakkâri ovasının Şemdinan kazası düşman hareketinden masun kalmış. Gevar kazası aşair ahalileri kısmen dağlara çekilmişlerdir. Seferberlik ilanından beri birçok alaylara uğrayan nevahi-i şarkiyenin ve¹¹⁶. Aşayirinin de Şemdinan, Gevar cihetindeki dağlarda bulunanlar haber alınıyor nevahi-i şarkiyenin Ruslara muhalefete sevk edilen aşayirinin sakın oldukları yetmiş seksen pare kurra seferberliğimiz sırasında Ruslar tarafından kamilen ihrak edilmiş kışın istilaya uğrayan Başkale Saray cihetindeki kurrada uğramış aynı akıbete buralar ihtilal sırasında Ermenilerin ettikleri bazı köyler müfrezeleri ve mücahidîn¹¹⁷ tarafına ihrak olunmakla vilayetin tahliyesi üzerine Ermeni çetelerde birçok İslam köylerini yaktılar ve bu sefer firar edince Ruslarla bi'l-ıştirak şehir ile beraber kendi köyleri ve bilhassa kendilerine civar İslam kariyelerini ihrak ve tahrib eylediler. Muhacir aşayirin uğrağı olan Norduz, Şitak köyleri de mühimce tahribata maruz oldu bu suretle nevahi-i şarkiyeye ile beraber vilayetin elde mevcut sayılan yerleri birer¹¹⁸ Harabezara döndü işgal eylediğimiz Gevaş mıntıkası ahalisinin kısm-i âzamı köylerine geldiler umumi bir havf-ı istila eylediğimiz keşşaf kolu müsademesinden yalan yanlış aldıkları mübalağalı malumattan ürküp yine dağlara kaçıyorlar herkes de kendi kazasına karyesine

¹¹³ BCA. DH. ŞFR. 00488. 00095. 003.

¹¹⁴ BCA. DH. ŞFR. 00488. 00095. 004.

¹¹⁵ BCA. DH. ŞFR. 00488. 00095. 005.

¹¹⁶ BCA. DH. ŞFR. 00488. 00095. 006.

¹¹⁷ BCA. DH. ŞFR. 00488. 00095. 007.

¹¹⁸ BCA. DH. ŞFR. 00488. 00095. 008

yetişmek arzusu fevkalade ziyade tarlalarını biçip harman etmeleri takbih? Olarak Ermeni köylerine bırakılan muhacirîn emniyetsiz yoldan¹¹⁹ Akden nlk idarelerini temin ile iktiza ediyorlar. Hakkâri livası memurları şemdinan'da ve Musul vilayeti dâhilindedir. Vilayet memurları kısm-i azami Diyarbekirde olmak üzere civar vilayette bulunuyorlar. Ermeni memurinden ihtilalde bilfiil msademete iştirak edenlerden birkaçı telef olmuş idi diğerleri şimdikilerle beraber Rusyaya firar etmiş olacıklardan vilayet memurlarının kısm-i azami seyyar jandarma fırkasında bulundular fedakârane¹²⁰ çalıştılar ve çalışıyorlar yerli ahaliden sabit jandarma bulunanlar vilayetin tahliyesinde kısm-i azami dağılmış aileleriyle Cizre Botan havalisine gitmişlerdir. Kuvve-i zabıta namına nezdimde pek cüzi bir kuvvet vardır. Polislerden berhayat olanları burada ve Bitlis'de hizmet etmektedirler hal vaziyetimizi muhtasaran arz ettim dağlarda a çıplak kalmış aşiret efradı¹²¹ Ala mahsuldur. Mevâkı ele geçirmek merkez vilayetin ihrak olunmamış bir kısım Ermeni mahallatında mevcut olduğu tahmin ettikleri eşyadan istifade edebilmek emeliyle pek gayret gösterdiklerinden elde mevcut kuvvetle Van'ın yakınına istirdadına mit ederim. Böyle gayrı muntazam kuvvetleri, aşiretleri uzun müddet istihdam-ı mümkün olamıyor. Binaen alay muhafazasını zayıf bir müfreze vilayete¹²² Tevdi' ile iktifa olunursa halk emniyet edip birleşemeyecektir. Kış takarrüp etmekte bu keşmekeş arasında bütün bütün helak olacaklar. Kolordu kumandanı maiyetindeki kuvvetin iaşe-i idare faaliyeti nazarı dikkatine alınarak kış icraatında bulunmak arzusu ferman etmiştir. Buna muvafakat olunursa vilayete düşman harekâtından masun kalacak ahali oldukça sefaletten kurtulmuş pek makus olsa da¹²³ Vilayette yeniden bir idare te'mini imkânı hasıl olmuş olacaktır. Azerbaycan da kavi bir mevcudiyet gstermeliğimiz bilhassa şu sıralarda her vecihle lüzumlu, faideli olacağını arz eylerim. Fi 28/29 minh vusulu¹²⁴

Van Valisi

Cevdet

¹¹⁹ BCA. DH. şFR. 00488. 00095. 009.

¹²⁰ BCA. DH. şFR. 00488. 00095. 010.

¹²¹ BCA. DH. şFR. 00488. 00095. 011.

¹²² BCA. DH. şFR. 00488. 00095. 012.

¹²³ BCA. DH. şFR. 00488. 00095. 013.

¹²⁴ BCA. DH. şFR. 00488. 00095. 014.

Çatak Kazasının Sokat Köyünde yüz elli kadar Ağnama Miran Aşiretinin el koymasında sonra Pervari Kazası bu Ağnam gaspını Çatak Kazasına bildiriyor. Bunun üzerine Çatak Kaymakamlığıda durumu Diyarbakır Vilayetine bildirmiştir. Bunun üzerine Yüzbaşı Abdullah Efendi kendi müfrezesiyle Gevaş'a yaklaşırken Gevaş'ın İhata Köyünde bir gurubun dağa kaçtığını görüyor Yüzbaşı bunları takip ettiği sırada meydana gelen olaylar hakkında bilgi veriliyor. Daha sonra ise Erçek Nahiyesinin bir Köyünde iki eşkıya gurubu arasında sıkışarak çatışan Zabit Kazım Efendi ve dokuz askeri şehit edilmesine aynı zamanda iki askerinin de eşkıya tarafında esir edildiğine ait raporlar şu hususlar ifade edilmektedir:

Ve bu suretle asayiş mahalli temin edilmiş ve mütecasırların babı Ali

Derdesti acilen mahallına yazılmıştır.

10 Eylül de Şatak Kazasının Sokat Karyesinde yüz elli kadar Ağnam Miran Aşireti tarafından gasp ile dört gün evvel Pervari Kazası dahilinde ikrar edildiği Şatak Kaymakamlığına bildirilmiş ve Ağnamı mezkurenin istirdadı lüzumu Diyarbakır Vilayetine yazılmıştır. 11 Eylül Nizamiye yüzbaşısı Abdullah Efendi mefrezesinin devren Gevaş Kazasının İhata Karyesine takarrübü esnasında Köyden müsallah bir takım adamların dağa doğru firara koyuldukları görülmesi üzerine tevekkulları mükerreren nida edildiği halde durulduklarından başka asker ve jandarmalara karşı silah istimal etmeleriyle bil mukabele aşıl原因 silahlardan Horotis Karyeli Lesakop Oğlu Haro ile Refiki Serkısoğlu Ermenanın maktül düştüğü ve asker ile jandarmaya silah istimal edenler den Hizanın Sokat Karyeli Bağus¹²⁵ Oğlu Kelo ile Karyei Mezkureden Vartan Oğlu Bironun dahi kendilerine maktullara ait iki Rus mavzeri ve iki Rus sürmelisi ile iki res esp ile beraber derdest edilip ciheti adliyyeye teslim edildikleri Gevaş Kaymakamlığında bildirilmiştir. Derdest edilen iki Ermeninin Mesun oldukları Van Ermeni Murehhaseliği tarafından ifade olması üzerine istihsal olunacak neticeye göre müsebbipleri hakkında muamelei kanuniyeye tevessül olunmak üzere mahallına bir heyet tahkikiye'nin gönderilmesine karar verilmiştir ve kefalete raptent tahliyeleri lüzümü Gevaş Kaymakamlığına da yazılmıştır. 12 Eylül de Erçek Nahiyesine merbut Siyavan Karyesi civarında geçmekte bulunan Suvarı mefrezesine tesadüf eden mechulu ahval iki eşkıya çetesi tarafından ateş edilerek mefreze Zabiti Kazım Efendiyle dokuz nefer şehit düşmüş ve

¹²⁵BCA. DH. SYS. Dosya: 106. s.1.

iki neferde eşkıyayı merkume tarafından esir edilmiştir. Ehiren salıverilen işbu neferlerin ifadesine.¹²⁶

Müks kazası da Ermeni Komiteleri tarafından açılan okulların Müslüman ahali tarafından kendilerini tahrik ettikleri şikayetiyle bu okulların kapattırılması üzerine Ermeniler tarafından 28 mühür ve imza ile verilen belgeden Ermeni Komitelerinin açmış olduğu bu okulların tahrik amacıyla yapılan faaliyetler katılmadıkları ve her tarafta olduğu gibi kendi kazalarında da komite mektepleri açıldığı ancak okutturulan kitaplardan dolayı şikayetleri üzerine mekteplerin kapattırıldığı bildirilmesi üzerine bu konuda icra kılınan tahkikat sonucu elde edilen malumatın raporudur:

Babı Ali

Daire-i Umur-u Dâhiliye

Tesri-i Muamelat Komisyonu

Adet: 328

Hariciye Nezareti Celilesine

Devletli Efendim Hazretleri

Müküs Kazası Ermenileri cenabından 28 mühür ve imzayı havi irsal olunan varakada kazaları ahaliyi Ermeniyesi teşvikat-ı hasadiye'ye kapılan ve eşkıya saklayan güruha iltihak etmeyip tarik-i sadakat ve ubudiyetten sebat etmiş oldukları her tarafta komite mektepleri küşat olduğu sırada kendi kazalarında dahi küşat olunmuş iken okutturulan kitaplara nazaran derhal millet tarafından kapattırıldığı iş'ar edilmiş. Van Vilayeti vekaletinden telgrafla bildirilmesi üzerine ta'rizattan muhafazaları emrinde vekalet-i merkumeye vesaya-yı icabiye ifa kılınmakla beraber mektepler hakkında tahkikaf-ı icra ve inbası iş'ar olunmuş idi. Cevaben alınan telgrafname de Müküs Kazasınca eşkıyaya karışan 8 neferden maada ne bir telefât nede enval ve eşkıyaca zayıat olmayıp bazı köylerde mektepler bulunduğu gibi Van da 9 zükûra ve 5 inasa mahsus olmak üzere 14 bab mektep bulunduğu ve bunların 8 i ruhsat-ı resmiyeyi faiz ise de 6 sınıf ruhsat-ı resmiyesi bulunduğu ve bu ruhsatsız mektepler Muallim-i Darre-i maarif-e uğramamakta ve ruhsatlı ruhsatsız tekmi-i mekatip şakirdanına haftada 1-2 gün ta'lim-i fesat etmek üzere akdemce politika

¹²⁶BCA. DH. SYS. Dosya: 106. s.2.

müttehim 5 şahıs devam etmekte olduğu meratiben ale'l münderic bunlarında nizamına tevfiğ ettirileceği iş'ar olunmuştur. Bu makûle mekatip ile meabid gayrı müslümanın nizam ve kaidesine tevfiğ mezuniyet-i resmiye ile küşad ve mezuniyet-i resmiyesi bulunmayanların nizamı mahsus icabından olup hususiyle bil-cümle mekatibin nazar-ı teftiş-i daimi altında bulundurularak müfred-i sanatı diyanet ve tabiiyete mugayir tedrisat-ı icra ettirilmemesi cümle-i ahkamı nizamiyeden bulunmasına suret-i iş'ara nazaran mekatib-i mezkurenin ıslahıyla nizam ve kaidesine tevfiğ lazime-i halden idiğinden şimdiden icabının icrasıyla beraber politika müttehimlerin mekteplere uğrattırılmamsı vekalet-i mezkureye tavsiye ve inba kılınmış ise de Mearifi Nezareti Celilesi'nce de ol babda icab-ı maslahatın ifası zımında nezareti müşarın ileyhaya evamir ve tebligatı mükteziye itası huzuru sami-i hazreti sadaret penahiye arz ve inba olunmuş olmakla tesr-i muamelat komisyonu ifadesiyle beyanı malubata ibtidar kılınsa ol babda emr-u ferman hazreti men lehul-emrindir.¹²⁷

9 Haziran sene 1314 Fi 8 Temmuz sene 1312

Nazırı Umur-ı Dâhiliye

¹²⁷ BCA. HR. TH. 00178. 00070. 001.

3.5. Gevaş'ın Köylerinde Ermeni'lerin Yaptığı Mezalim

Gevaş'ın merkez köylerinden **Pendekanis** (Dokuzağaç) da Ermeniler her kötülüğü reva görmüş ve halkın yüzde seksenini yollarda katletmiştir. Düşman işgalinde kurtuluş yıllarında teşekkül ettirilen komisyonun tanzim ettiği tutanaktan muhaceretten dönüş sırasında henüz çürümemiş cesetlerin bulunduğu bildirilmektedir.¹²⁸

Gevaş Kaymakamı Şükrü Bey; 15 Eylül 1914'te **Pendekânis** köyünde, daha sonra **Atalan**'da, katledildikten sonra beyni ezilen ve cesedinin on-onbeş yerine "kama sokulan" jandarma Mehmet ve arkadaşının üzerine saldırılır. Bu saldırı sırasında Ermeniler "Artık biz Osmanlı hükümetinin idaresi altında bulunmaktan bıktık. Rus olacağız!" gibi ağır cezayı gerektiren sözler sarf etmişlerdir. Ahtamar Katogikos Vekilinin kefaleti ve ricası üzerine failler hakkında bir işlem yapılmamış, Ermenilere bir "Cemile" olmak üzere zanlılar, Divan-ı Harb-i Örfiye sevk edilmemişlerdir. Gevaş Kaymakamlığı, olaya rağmen, Ermenilerin Devlet'e güvenini sarsacak bir uygulamaya gitmemiştir.

Yine 15 Eylül 1914'te Atalan köylüleri, Bitlis'ten Van'a gitmekte olan 5 kişilik jandarma müfrezesine saldırarak, askerleri yaralarlar. Köylüler, jandarmaların kendilerine hakaret ettiklerini, mallarını almak istediklerini beyan ederek "meşru müdafaa"da bulunduklarını iddia ederler. Bu mesele de büyütülmeden, tutuklu muhtar ve ihtiyar heyeti serbest bırakılır. Şükrü Bey, bu muameleyi "Gevaş Kaymakamlığının gerektiğinde köylülerden merhameti esirgemediğinin bir delili" olarak gösterir.

30 Eylül 1914 tarihinde Karkar karakolu askerlerinden oluşan bir müfreze, asker firarilerini yakalamak üzere giderken, gece saat 8 sularında Horotis köyüne doğru gelmekte olan birisini durdurmak isterlerken, adam silahla karşılık verir. Çıkan çatışmada adam ölür. Adamın üzerinde yapılan aramada bir Rus mavzeri ve Ermenice yazılmış mektuplar bulunur. Mektuplar, Ahtamar Katogikos hanesinde ikamet eden, Gevaş'taki Ermeni mektepleri müfettişi Mihran Çetoyan tarafından kaleme alınmıştır. Mektuplarda, Ermenilere şu tavsiyelerde bulunulur: "Askerlik hizmetinden firar ediniz. Köylerdeki gençler, birer bahane ile askere gitmemeye çalışsınlar. Askere gitmek kaçınılmaz olursa, eldeki silahlar kadınlara

¹²⁸ Aydın Talay, *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, No:2, 1996, s. 146.

bırakılmayacak, kullanacak kimselere dağıtılacak ve hazır bulunulacak." Mektuplar, Melkon adında ünlü bir Ermeni çete reisine gönderilmektedir. Burada en dikkate değer husus ise mektubu taşıyan kişinin "Mebus Viramyan'ın tavsiyesiyle geldiği ve onun tensibiyle gönderildiği"nin belirtilmesidir.

23 Kasım 1914'te ise yine Gevaş'ın Tüşuğ adındaki bir köyünde, asker firarilerine mehil müddetini duyurmak üzere giden jandarma müfrezesinin üzerine, evlerden ateş açılır. Açılan ateş sonucu bir jandarma yaralanır. Muhtar dışında kimse tutuklanmaz. Ateş açıldığı tespit edilen dört ev yıktırılır. Bu olayda da Ahtamar Katogikos Vekili, Müküslü Kazar adında birinin, birkaç el ateş etmesinden başka silah atılmadığını söylemesine ve kesin teminat vermesine itimat edilerek köylüler hakkında işlem yapılmamıştır. Gevaş Kaymakamlığı, bu olayda da Devletin koruyucu vasfını devam ettirmiştir.

Üç aydır, çevreden gelen haberlerde, Ermeni asker firarilerinin belli yerlerde toplandıkları, köylerden gönüllülerin kaydedildiği ve erzak tedarik edildiği yaygın şekilde yer alır. Ermeni köyleri arasında, geceleri silahlı kişilerin gidip geldikleri görülür. Bu haberlerle, Müslüman halk ve yerel idareciler, Ermenilerin iyi niyetinden kuşkulananmaya başlarlar. Ermeni firari askerlerin sayısının gün geçtikçe artması, meydana gelen olaylarda, Devletin etkili bir yaptırımında bulunmamasından dolayı, bölge halkında, Devletin Ermeni örgütüne karşı "icra-yı harekette aciz bulunduğu" inancı doğmaya başlar. Oysa bu inanç, halkın zihninde yerleşmeden bertaraf edilmeliydi. Şükrü Bey bu durumu çok tehlikeli bir gelişme olarak kabul ediyor.

İşte bu atmosferin hâkim olduğu bir ortamda, çeteler, her türlü kanunsuz eyleme girişirler. Amaç, halkın, otorite boşluğundan doğan yılgınlığından istifade ederek, Ermenileri siyasî inançları doğrultusunda tahrik etmektir. Ermeni çeteciler, bölgenin merkezle olan bağlantısını koparmak için öncelikle Sorp ile Gevaş arasındaki telgraf direklerini tahrip ederler. Bunun üzerine Kaymakam Şükrü Bey, bu eylemi bizzat soruşturmak üzere Reşadiye'ye gider.

Kaymakam Şükrü Bey Reşadiye'ye giderken, Keşan Deresinde, Ermenilerle güvenlik kuvvetleri arasında çatışma çıktığı haberi gelince, Keşan Deresi istikametine doğru dönülür. Şükrü Bey, Engesor Köyünde Mehmed Emin'e rastlar ve meseleyi açıklamasını ister. Mehmed Emin, yüz altmış adamıyla birlikte, Reşadiye üzerinden cepheye giderken, bir Ermeni çetesinin hücumuna uğradıklarını anlatır.

Şükrü Bey, Kancas'ta soruşturma yaptırır, tutanaklar hazırlatır, olayı adlî mercilere aksettirir.

"Harb-i azim" içinde, Van ile başkent arasındaki haberleşmeyi kesmek amacıyla tahrip edilen telgraf telleri ve yıkılan direkler Ermeni çetelerin eseridir diyor Şükrü Bey. Bu eylemi bizzat gerçekleştiren de Enzekli Leon ve Aspo'nun çeteleridir. Buradaki eylemden sonra da bunlar soluğu Pelli'de almışlardır. Şükrü Bey'in Pelli olayı öncesi sıraladığı olaylar bunlardan ibaret¹²⁹.

¹²⁹Ahmet Tetik, "Portre-2: Viramyan", *Türk Ermeni İhtilafı/Makaleler*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Nisan 2007, s. 138-141.

3.5.1. Pelli (Bölüh/Alacabük) Köyü:

*Van Valisi Cevdet Bey'in Dahiliye Nazırı Talat Bey'e yazdığı telgrafta Gevaş'ın Reşadiye bucağına bağlı **Pelli Köyünde** çıkan Ermeni ayaklanmasında Palulu karakol komutanının Ermeni çeteleri tarafında şehit edildiği ve burada çeteler tarafından zarar gören telgraf tellerinin onarıldıktan sonra da olaylara müdahale edilmiştir. Buradaki çeteler Havasor ve Çatakta olaylar çıkarmak istemişlerse de köylülerden yüz bulamadıklarından başarılı olamamışlardır. Ermeni çeteleri daha sonra da Gevaş'ın **Atalan Köyü** ile çevre köylerde de olaylar çıkarmak için Ermeni halkını galeyana getirmeye çalışmışlardır. Ermeni çeteleri Kürtlerinde birleşip kendi üzerlerine saldırıya geçeceklerine bunun içinde Ermeni halkının hazırlıklı olması gerektiğini söyleyerek halk arasında çatışma ortamı yaratmak istediklerine dair raporlar:*

Şifre 322.

Mahrem ve Müsta'celdir.

Dâhiliye Nazırı Talat Bey Efendiye

Fi 17 Kanuni evvel 1330 Karçıkan da telgraf tellerinin kat'ı (kesilmesi) ve Palulu karakol kumandanının katl-i vukularını Gevaş Kaymakamı maiyetine gönderilen kuvvetlerle vukuata mütecasır olanlardan yedisi telef ve müzademede Pelli karyesi¹³⁰. İhrak suretiyle şart gösterilmiş ve teller tamir edilerek muhabere temin ve sükût-ı iade edilmiştir. Tahkikat ve istidlata nazara mütecasırlar Gevaş cihetinden Karçıkan'a gelmiş komitecilerinden Vastan ve Havasor tarikiyle Şatak civarına kadar geçerek bir iki vukua¹³¹. Daha yapmışlarsa da köylülerden yüz bulamadıklarından savaşıp ğayp olmuşlardır. Şatak Kaymakamı Hamit Beyle memurin ve ahaliden bazılarının şahadeti haberi doğru değildir. Tellerin kesri münasebetiyle Şatak ahvali bizzat tahkika-i memur edildiği halde¹³². Bazı Kürtlerin ifadesi üzerine böyle rical-i işarette bulunduğu anlaşılan memur kaymakam vekili cezalandırılmıştır. Bu yanlış iş'ar üzerine meselenin tebligat âcizane dairesinde tahkikini vukuat-ı isyan ihtilal halini alırsa şayan-ı endişe olmakla beraber düşman

¹³⁰ BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 001.

¹³¹ BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 002.

¹³² BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 003.

karşısındaki¹³³. Kuvvetten bir tabur ve top alarak her bir yürüyüşle Şatak ve Havasora girerek isyan eden köylüleri ve köyleri kahr-ı ihrak etmek Kazım Beyle karar vermiş ve keyfiyet-i vekaletle bildirmiştim. Hak öyle bir hal yoktur vukuat mutazarrır hadisattan ibaret kalmıştır. Tahkikat¹³⁴. Ve takibatta da bulunmaktadır. İstilaat ve müşahadat icazatında Ermenilerin düşman istilasına uğramayan veya düşmanın takdimiyle köylerin mutlaka işgal olunacağına hükmetmek suretiyle aldanmış mıntıkalarındaki köylerden maadasının umumen silaha sarılarak¹³⁵. İhtilale teşebbüs etmeyecekleri merkezindedir. **Pelli** ve **Atalan** gibi köylerdeki tezahürat arz olunacak. Vecihle serseri çetelerin cüreti ve köylülerin Kürtlerin de kendilerine taarruz edecek şayiatından tevahhuşları eseridir. Ümit var mı ki tedabir mütehasza ile bu da zail olmuş ve olacaktır. Mamafî maksad-ı gayeleri¹³⁶. Fırsat bulunca Hakimiyet-i Osmaniye'nin ref-i merkezinde olacağı anlaşılan bu milletin latif hakla Kafkasya'da ilerleyen ordumuza karşı alacakları vaziyete göre haklarında umumi bir hüküm ve karar ittihazı ve fırsat düşmanca ona göre hareket edilmek üzere hafi talimat¹³⁷. İ'tası lüzumuna arz eylerim. Evvelce dağılan aşair kısmen celp ve cemedilmiş ve diğerlerinin bir iki güne kadar celbi mamül bulunmuştur. Bu işin hitamında merkeze avdet edeceğim. 18 Kanuni Sani¹³⁸ 1320

Van Valisi Cevdet

Bu belgede de Reşadiye ve Gevaş Arasında Ermeni çeteleri tarafında telgraf tellerinin kesildikleri, bu çeteler tarafında Pelli karakol komutanının katl edildiğini ve o bölgede Ermeni çetelerin çıkarmış oldukları olaylar hakkında bilgi verilmiştir. Aynı zamanda Gevaş Kaymakamının emri altındaki birlikler ile Ermeni çeteleri arasında çıkan çatışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölgedeki Ermeni çetelerinin telgraf tellerini kesecek ve Kaymakamın kuvvetleriyle çarpışacak kadar gözlerinin döndüğüne dair rapordurda şu ifadeler görülmektedir.

¹³³ BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 004.

¹³⁴ BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 005.

¹³⁵ BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 006.

¹³⁶ BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 007.

¹³⁷ BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 008.

¹³⁸ BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 009.

Dâhiliye Nezâreti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
Hususî: 137

Mahrem ve müsta'celdir

Şifre

Van Vali Vekili Cevdet Bey'e

Reşadiye-Vastan ve Vastan-Van arasındaki telgraf tellerinin Ermeniler tarafından kesildiği ve Pelli karakol kumandanının yine bunlar tarafından katl olduğu ve o civarda bulunan Gevaş kaymakamı maiyetindeki jandarmalar ile Ermeniler arasında hakikî bir müsâdeme başladığı vekâletinizden alınan 6/7 Kânûn-ı Evvel sene [1]330 tarihli şifrede iş'âr olunuyor. Hattın esasen derkâr olan ehemmiyetine mebnî muhafaza ve te'min-i selâmeti ale'l-husus şu sırada her zaman ziyade matlûb ve mültezem olduğu halde Ermeniler tarafından birkaç defadır tahribata ma'rûz kalması ve fevkalâde şâyân-ı dikkattir. Hattı kesmek ve kuvve-i müsellaha ile çarpışmak derecesinden cür'et göstermek tabiî verilen bir karar ve talimata müsteniddir. Gevaş ve Reşadiye'de bunları sevk ve idare edenler tabiî mahdûd ve hükûmetçe de malumdur. Tahkikât-ı ser'a icrasıyla kendilerini temâdî-i mefsedetlerine meydan bıraktırılmaması esbâbının istikmâliyle beraber gerek hattın hüsn-i muhafazası ve gerek hükûmetin muhafaza-i haysiyet ve mevkii için gerek Gevaş muhitinden ve gerek ortaya mücâvir bulunan şâyân-ı itimad İslâm karyelerinden münasib suretde istifade olunması suretiyle mütecâsirlerinin tedîbleri.

Fî 7 Kânûn-ı Evvel sene [1]330

Nâzır

Talat

[20 Aralık 1914]¹³⁹

¹³⁹ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1909-1916)*, C. IV, Başbakanlık Basımevi-Ankara, s. 94.

3.5.2. Atalan Köyü:

19 Aralık günü akşam üzeri, Gevaş'a yarım saat mesafedeki Atalan'dan silah sesleri gelir. Hemen akabinde Van'la Gevaş arasındaki telgraf hattı kesilir. Jandarma komutanı, Pelli olayından sonra ihtiyatlı hareket etmek zorunda olduğundan, o akşam değil de ertesi sabah Atalan'a bir süvari jandarma göndererek durumu öğrenmek ister. Yoldayken süvari jandarmaya, Atalan ve yakınındaki Akkilise Köyünde çetelerin olduğu, ahali tarafından söylenir. Süvari jandarma geri döner ve anlatılanları jandarma komutanına aktarır. Komutan, bunlara inanmaz. Postacı görevini yürüten diğer bir jandarmayla birlikte yeniden gönderir. Yolda, kesilen telgraf hattını tamire çıkan telgraf çavuşu ve dört işçiye rastlarlar. İki jandarma Atalan'a girerken, köyden açılan şiddetli ateşle, hemen orada ölürler. Bunu uzaktan gören telgraf tamircileri kaçarlar.

İki jandarmanın şehit edilmesi üzerine, endişeye kapılan halk silaha sarılır. Bir jandarma müfrezesiyle Akkilise'ye doğru ilerlemek isteyen jandarma komutanına da ateş açılır. Çatışma başlar. On arkadaşıyla jandarmaya yardıma giden kasaba ileri gelenlerinden Hurşit Ağa, çatışma mahalline gelmeden, isabet eden bir kurşunla şehit olur. Karanlık basınca çatışma kesilir. Ertesi gün de Viramyan ve diğer milletvekili Münip Bey, Atalan'a gelirler.

Bu sırada Engil'de toplanan Ermeniler, köprüleri tahrip ettikleri gibi, Piltinis köyünde, Çatak'tan Gevaş'a gelmekte olan konvoydaki, Devlete ait malzemelere el koyarak, muhafız jandarmaları esir alırlar. Bütün bunlar "Ermenilerin genel ayaklanmaya başlama zamanı geldi" düşüncesiyle hareket ettiklerini gösterir. Organize bir hareket gelişmeye başlamış, toplu ayaklanmaların ilk adımları atılmıştır¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Ahmet Tetik, "Portre-2: Viramyan", *Türk Ermeni İhtilafı/Makaleler*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Nisan 2007, s 143-144.

3.5.3. Aktak köyü:

Van gölü yakınındaki Reşadiye Nahiyesi ne bağlı idi. Ruslar ve Ermeniler bu köydeki tüm Türkleri katlettiler bu kes çocukları diri diri yakma yolunu tercih ettiler, erkekleri ise gözlerini uydular. İhtilalcilerin başında Gevaşlı Osep isimli bir Ermeni vardı. Bedroz ve Antaranik ise diğer elebaşlarıydı. Köyün en güzel kızlarında 15 tanesini içki âlemlerinde "Yaşasın Ermenistan " naraları ile kirlettiler. Karşı koyanları ise kaçınılmaz son bekliyordu ve öyle de oldu.¹⁴¹

21 Şubat 1915'te Bitlis Valisi, dahiliye nazırına şu bilgiyi gönderdi:

Van ile iletişim halindeyim. Hizandaki güçlü ve kararlı faaliyetler nedeniyle Gevaş ve Reşadiye Ermenilerinin sorun çıkarmasını umuyorlar. Güçlü bir jandarma birimi komşu ve uzak bölgelerden gelen Ermenilerin Karjar Bucak'taki saldırılarına karşılık vermek amacıyla Gevaş'a gönderildi.¹⁴²

Yine Reşadiye ve civarındaki çarpışmalar hakkında 10 Nisan 1915 tarihinde Başkomutanlık vekâletine çekilen telgrafta: "Reşadiye civarında askerlerimize saldırıda bulundu. Düşman todon civarına kadar gelip, 9. kolordu'ya taarruz ile çarpışmalar oldu. Fakat düşman geri püskürtüldü. Yine Erganis sırtlarında düşman mührezelerimize saldırıda bulundu" denmektedir.¹⁴³

Yine görülmektedir ve anlaşılmaktadır ki, 1915 Ermeni olaylarında Ermeni çetelerinin pek de zavallı ve korumasız bir durumları bulunmamaktadır. Müfrezeler oluşturmuşlar, köyleri kasabaları şehirleri talan etmişler, halkı işkenceden geçirmiş masun insanları katletme yolunda herhangi bir tereddüt yaşamamışlardır. Tüm bu gerçekleri dünya dan gizlemek ve sadece kendini "mağdur" görmek ve bu yönde asılsız bir edebiyat yaratmak bütünüyle aymazlık ve yalandan başka ne olabilir?

Olaylara geri dönelim; saldırılar sonunda bu bölgede huzur kalmadığı anlaşılıyordu. Bölge insanları kaderlerine boyun eğip Bitlis yönüne doğru göç etmeye başladı. Çünkü Van'daki gibi bir mıntıkada Rus ve Ermeni katliamına uğrayacak, yaşlı, kadın ve çocuklar acımadan öldüreceklerdi. Artık hemen herkes bu

¹⁴¹ Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 211.

¹⁴² Justin McCarthy, Esat Arslan, Cemalettin Taşkiran, Ömer Turan, *1915 Van'da Ermeni İsyanı*, T&K Yayınları, No:1, 1. Basım, University of Utah Press 2006, s. 206.

¹⁴³ Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 211.

gerçeğin farkındaydı. Ermenilerin gözü dönmüş bir şekilde katliam yapmaya başlamışlardı. Yol boyunca her yerden Türklerin nasıl katledildiğine dair haberler geliyordu. Yıllarca bir arada huzur içinde yaşayan insanlar, Ermeniler tarafından acımadan öldürüleceklerdi, artık her kes başlarına geleceğini gayet iyi biliyordu¹⁴⁴.

Van Valisi Cevat Bey, 3'ncü Ordu Komutanlığına 20 Nisan 1915 tarihli şu mesajı göndermiştir:

Dün akşama kadar **Atalan Köyü** civarında meydana gelen çarpışmadan isyancıların büyük bir kısmı yok edilmiş ve **Atalan ile Peletniş Köyleri**'yle, belirtilmiş bir bölge olan Akkilise Manastırı tahrip edilmiştir.

Gevaş telgraf hattı onarılmış, haberleşmeye açılmıştır.¹⁴⁵

23 Nisan 1915 tarihli telgrafta 1. Kuvve-i Seferiyle Komutanı Halil Bey'in verdiği raporlarda şunlar belirtiliyor:

"Gevaş ve çevresinde çarpışmalar devam ediyor. Havosor'da isyan bastırıldı. Erçek yolunun açılması için dağ topuna ihtiyaç vardı. Erçek, Atalık ve Şatak'ta isyan devam ediyor."

Bu isyan hareketleri Mayıs, ayı başlarında hız kazanıyor ve çarpışmalar da büyüyordu. Nitekim 3. Ordu Kumandanlığı'nın 24 Mayıs 1915 tarihli telgrafında;

"Vastan (Gevaş) civarında müfrezelerimiz Ermeni çeteleriyle çarpışmakta olduğu", 26 Mayıs 1915 tarihli telgrafta ise " Altı saat süren çarpışmadan sonra müfrezelerimiz geri çekilmiştir" deniyordu.

Yine Enver Paşaya çekilen bir telgrafta da;

"Van'ın Karçıkan ve Gevaş ilçeleri Ermenileri ayaklanmıştır. Telgraf tellerini kesmişler ve bir binbaşyı öldürmüşler, kaymakam ve yanındakilere silah kullanmışlardır". Denilerek olayların hızla büyüme gösterdiği haber veriliyordu.¹⁴⁶

İsyan ve katliam, Ermenilerin çeteleri ile üzerine kâbus gibi çöküp geride bıraktıkları yerleşimlerinde doruğa tırmanmıştı.

Zaman zaman iyi ve modern silahlarla donatılmış olan Ermeni çetelerine karşı başarı da kazanılıyordu. Örneğin Baklakar tepesi'nde büyük bir mücadele verildi. Ancak, teçhizat bakımında güçlü Ermeni çetelerine daha fazla direnilemedi,

¹⁴⁴Van'da Ermeni çetelerinin katliamlarına uğramış mağdur Aileleri Derneği Yayınları, Van 2007, s. 18.

¹⁴⁵İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1984. s. 211.

¹⁴⁶ Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 211-212.

çatışmada yüzlerce kişi şehit oldu. (Burada şehit düşenler anısına baklakar tepesine bir anıt inşa edilmiştir.) Ayrıca Ermeniler bu çatışmanın ardından **İşkirt Köyünde** giriştikleri katliamda 185 Türk'ü hunharca öldürmüştür¹⁴⁷.

3.5.4. Müküs (Bahçesaray) köyü:

1915 Mayıs ayı sonlarında Ermenilerin giriştikleri katliamlardan birisi de bu köyde yapılmıştır. Kadın, kız, çocuk, ve yaşlı kişiler acımasızca öldürülürken birçoğunun burnu, kolları, kulakları kesilmiş, gözleri çıkarılmıştır.

Köy masum Türk çocukların cesetlerinden geçilmez bir hal almıştır. Bu katliam sırasında Ermeniler tarafından kutsal mekânlara yönelik saldırılar son hız sürmüştür. Camiler pisletilmiş, yıkılamayanların çoğu ahır olarak kullanılmıştır.¹⁴⁸

Aynı günlerde Van'la Müküs (Bahçesaray) aşılamaz gedik olan Ağıruf Dağında Ermeniler 3 bin kişi katletmişlerdir¹⁴⁹

Diğer bir vahşet tablosunu ise hamile kadınlara yönelik Ermenilerin özel ilgisi oluşturuyordu. Ermeni çete üyeleri, hamile kadınlara işkence etmekten ayrı bir zevk alıyorlardı. Önce çirkin sözlerle onlara saldırıyor daha sonra vakit geçirmeden süngüleriyle direkt bir şekilde karınlarını hedef alıyordu. Öyle ki katliamdan sonra köy meydanı, karınları yarılarak öldürülmüş kadınlar ve hemen üzerlerinde yatan bebeklerle doluyordu. Bazı Türk çocuklarına yönelik ise alışıldık işkence yöntemlerinin dışına taşıldığı bu çocukların yerlere vurularak öldürüldükleri anlaşıyordu. Bir diğer farklılık ise bazılarının başları yere bakacak şekilde asılarak hedef tahtası olarak kullanılmalarıydı. Vahşetin boyutları gerçekten de tüyler ürperticiydi.

Parço, Mako, Panik ve Sarkis yönetimindeki 500 kişilik bir Ermeni çete birliği, Gevaş'a bağlı Karkar Köyü'nü kuşatmış evleri ateşe vermiş, yine tüm köy halkı (çocuklar dahil) katledilmiştir. Kadınların bir kısmı kirletilmiş, bunun acısına dayanamayanlar intihar yolunu seçerek hayatlarına son vermişlerdir. Ermenilerin burada gerçekleştirdikleri vahşetten ise çok az kişi sağ kurtulabilmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Aydın Talay, *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, No:2, 1996, s.146.

¹⁴⁸ *Van'da Ermeni çetelerinin katliamlarına uğramış mağdur Aileleri Derneği Yayınları*, Van 2007, s.19.

¹⁴⁹ Aydın Talay, *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, No:2, 1996, s.146.

¹⁵⁰ *Van'da Ermeni çetelerinin katliamlarına uğramış mağdur Aileleri Derneği Yayınları*, Van 2007, s. 20.

3.5.5. Kasir Köyü:

Aynı çete grubunu burayı yağmalamış, kızları kirletmiş, erkekleri de acımadan yayılım ateşi ile öldürmüşlerdir. Bu köyde kadın, çocuk ve yaşlılardan 112 kişiyi katletmişlerdir.

3.5.6. Zivane ve Kalkar Köyü:

Van'dan gelen Akdamar Kilisesi Piskoposu Vartan ve Tütüncüyan, Simon idaresindeki yüzlerce grup bu iki köye saldırmışlar, Yağma, işgal, katliam sonunda buralarda da esir ettikleri 200 civarındaki genç kızı Van'a götürmüşlerdir.¹⁵¹

3.5.7. Müküs Köyü:

Zivane köyü baskınından kaçabilen az sayıda kişi müküs'e sığınmalarına rağmen kendilerini takip eden Ermenilerin bu köyü de hedef seçmelerine engel olamamışlardır. Ermeniler burada gerçekleştirdikleri katliamda köy nüfusunun neredeyse tamamını yok etmişler, 20-30 kadar Türk ise kaçabilmiştir.

3.5.8. Küm köyü:

Köyün tüm evleri yakılmıştır. Köyün ileri gelenlerinden Yunus ve karısı köylüleri gözleri önünde, saatlerce süren korkunç işkencelerle öldürülmüş Mehmet Bey'in karısı Fatma Hanım, İsmail Ağa'nın kızı Leyla da sıralı bir şekilde yapılan işkencelerde hayatlarını kaybetmişlerdir. Son olarak Süleyman Ağa'nın karısını işgalden öldüren Ermeniler geri kalanları yanlarına alarak uzaklaşmışlardır.

3.5.9. Engel Köyü:

Bu köy ile Gevaş arasında ölenlerin sayısının 10.000'den fazla olduğu, Rusların Van'dan çekilişleri sırasında görülmüştür. Öyle ki, yalnızca Gevaş halkından 3.000 kişi Müküs'teki Ermeni komitecileri tarafından Ahira Dağı'nda bizzat öldürülmüşlerdir.¹⁵²

Engil Köyü (şimdi mevcut değildir) ile Vestan (Gevaş) arasında Ermeniler tarafından öldürülen Müslüman halkın 10 binden fazla olduğu ve özellikle Rusların çekilmeleri sırasında feci katliamların hüküm sürdüğü bilinmektedir. Rusların şehre

¹⁵¹ Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 212.

¹⁵² *Van'da Ermeni çetelerinin katliamlarına uğramış Mağdur Aileleri Derneği Yayınları*, Van 2007, s. 20-21.

ani girişleri ve muhacirliğin hemen başlaması ve dar yollarla beraber özellikle Engil Köprüsü civarında yığılmaların baş göstermesi zayıtı arttırmış, hunhar katiller kolsuz kanatsız insanları kırıp geçirmişlerdir. Van halkından Teğmen Şükrü Efendi'nin 80 yaşındaki Tayyar adındaki amcası ihtiyar karısının gözleri önünde ellerinde kapıya çakılmış, önce burnu daha sonra kulakları ve çenesi kesilmiştir.

Van Müzesi ve Üniversite Ekibi müştereken Ağustos 1990 ayı içinde Gevaş Selçuklu Mezarlığı ve İzzetin Şir Bey Medresesi civarında yaptıkları kazıda içlerinde küçük yaştaki çocuklar da olmak üzere medresede okuyanlara ait katledilmiş 8 talebenin toplu iskeletlerini bulmuştur¹⁵³

Adana valisi faik Bey'in Dahiliye Nezareti Celilesine yazmış olduğu telgrafta Van'a beş saat mesafede kain Engel Karyesi yakınların da Gevaş ahalisinden üç Kürt'ten ikisinin meçhul şahıslarca katl edildiği ve yapılan taharriyatta kimseye rastlanılmadığından. Mersin'de silahlarıyla beraber yakalanan şahısların Engeldeki Kürt cinayetiyle alakalı bulunup adliyeye sevk edilmesiyle ilgili rapor şöyledir:

Dâhiliye nezaret-i celilesine

Bu gün mülhakan vilayetinden alınan telgrafnamelerde bir güna vukuat olmayıp yalnız Van'a beş saat mesafede kain şems-i hac Engill nam Ermeni karyesine gelen Gevaş kazası ahalisinden üç yolcu ekradın karye-i mezkure kurbundaki yoncalığa bir re's asilerini bağlayıp kendileri de yanında oturu iken dün gece saat üç raddelerinde maktül'lahval birçok eşhasın hücumuyla mezkûr asiye iterek muhalif itmesi üzerine ateş edilip bunlardan iki neferini birkaç mahalinden kurşun ve hançer ile bir suret-i fecide cerh ve itlaf eyledikkleri ve diğer bir nefer kurtulup kurra-yı mezkureye gelerek tesadüfen o gece karye-i mezkureye gelmiş olan zabıta zabıtine malumat vererek zabıta-i mumailayhe refaketinde on beş zabıta ile derhal mütecasirlerin takip ve taharrisine şıtab ve sabaha kadar etrafı geşt ü güzar eylemiş ise de kimseye tesafüd edilemeyeceği zabıta-yı mumailayhaya şimdi vürud eden zabıtanın ifade ve takrir-i şifahiyesinden anlaşılıp vakanın suret-i cereyanına¹⁵⁴ Eslihanın kendileriyle cihet-i adliyeye teslim olundukları Mersin mutasarrıflığının 22 Nisan sene 313 tarih ve yüz on altı numaralı tahriratında işar olunması üzerine

¹⁵³ Aydın Talay, *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, No:2, 1996, s. 146.

¹⁵⁴ BCA. DH. ŞFR. 00192. 00038. 001.

merkuminin tahliye, firar verilse bile saliverilmemesi eslihan ve elbisenin taht-ı takas muhafazada bulundurulması cevaben tebliğ olunmuş. Ve bunların mezkûr elbise ve esliha ile dersaadete izamları lazım gelip gelmeyeceğinin emr u işar buyrulması müsterihimdir ferman.¹⁵⁵

Fî 15 Mayıs 312

Adana valisi faik

¹⁵⁵BCA. DH. ŞFR. 00192. 00038. 001. 002.

3.5.10. Üzümlü Köyü 'nde Müslüman ve Ermeni Çatışması

Gevaş Kazasına bağlı Üzümlü Karyesindeki arazi meselesi nedeniyle Müslümanlar ve Ermeniler arasında meydana gelen olayların çevre il ve ilçelere yansımalarıyla bu illerin ve ilçelerin Vali ve Kaymakamlarının olaylara müdahale etmelerini ve çıkan olaylar hakkında Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Müslüman- Ermeni çatışması konusunu bildirmektedir.

Umumi: 2998

Hususi: 302

Van Vilayeti Tahrirat Kalemî

Dâhiliye Nezareti Celilesine

Tenislilerle Üzümlüler arasında vuku bulan müsademeye dair

Nazır Bey Efendi Hazretleri

Bitlis Vilayetine mulhak Pervari kazasına tabi ahali iki yüz haneyi mütecaviz Ermeni bulunan Üzüm karyesi hududuna mulasık vilayeti acizi müzafatından Müks nahiyesine merbut Tennis karyesi alisine ait (geliyü hırba) denmekle maruf meraya mezkur Üzüm ahali geçen sene müdahale ve zabt etmek istemiş ve Pervari Hükümetine müracaatla keşif memuru ve nahiye müdürünü mahalli mezkure götürmüş ise de bir neticeye iktisan ettiremediklerinden dolayı o sırada mezkur merada yapılmakta olan Teneslilerin ağnam çobanını kurşunla cerh ve ağnamı cebren meradan çıkardıkları ve ehiren bu sene tadat esnasında Üzüm ahali koyunlarını tadattan kaçırmak maksadıyla Müks nahiyesine aşırımlarıyla Tennis ahali keyfiyeti hükümeti mahalliye' ye bil ihbar memurları tarafından tadat ve iki kat resm alınmasından muğayyer olan Üzüm ahali koyunlarını en kasır mahı halın beşinci Salı günü Tennis merasına getirmiş çobanlar bırakmak istemişlerse de bunlar ısrar ve icbare başlayarak oralarında mudarebe ve nihayet kurşunla müsademe vukuyula her iki taraftan bir çok müsallah adamlar toplanıp yekdiğere ateş ettikleri sırada Müks müdürü Mütiullah Bey bir kaç jandarma ile mahallu vakaya giderek tarafayna nesayıhı lazımede bulunmasıyla Teneslileri teskin ve muharebeden men eylemiş olduğu halde Üzümlüler nesayıhı vakayı sem itibara almamış yanlarına giden jandarmalar istimalı silaha cüret ettikleri ve ehiren müdürü muma ileyh amcazadelerini tekrar yanlarına göndererek “muharebe etmeyin hükümet işinize

bakar." sözlerine karşı içlerinde biri "bizi muhafaza edecek ve işimize bakacak işte budur." Diye elinde ki mavzer tüfeği gösterir ve nihayet bir çok ricadan sonra siperlerinden kalıp köylerine gitmiş ve Tenesliler de karyelerine avdet etmişlerse de bir müddet sonra Teneslilerin köylerine üç saat mesafede bulunan zomadaki çadırlarını Üzümlüler basarak üç adam katl ve altı kişi cerh etmeleriyle Tenesliler mükabele etmiş ve Üzümlüler üzerine hücum etmiş tasavvurunda bulunmuşlarsa da müdürü muska ileyhin ittihaz eylediği tedabir ve mesaiyle vukuat tevessü ve tekerrür etmeden ve bundan dolayı Müküs de baş gösteren heyecanın önü alındığı ve Üzümlülerden bir Guna telefata olmaksızın çekildikleri ve bu mesele adi bir vakiadan ibaret olmayıp işte tahrikatta bulunduğu ve Üzümlülere iltihak etmek üzere Gevaş Karkar ve Şatak tan bir çok müsallah kimselerin Üzüme gittikleri işitildiği ve¹⁵⁶ mütecavizler içerisinde Üzümlülerden gayrı cevar kura ahalisinden müsallah adamlar bulunduğu ve meselenin bir tasdim ve tasavvur neticesi ettiğine kanaat hasıl olduğu ve iş bu vakadan Müks ahalisinin vaziyeti mahuf ve işin vaktıyla önü alınmadığı halde ikinci bir vukuat zühürü muhtemel ettiği ve Üzümlüler çocuk ve ailelerini Pervariye nakledip müsallah olanları karyede bulundukları ve faillerden on ikisinin hüviyyeti tahakkuk edip evrakı tahkiyesi bir ikmal ciheti adliyyeye devdi edildiği Gevaş Polis komiseri muavininin raporunda anlaşılmıştır. Vukuatın ademi tevessui için bu bapta Gevaş Kaymakamlığından vuku bulan işar ve gösterilen lüzüm üzerine Müks cihetine mefrezei askeriye izam kılınmış ve mahallında müştereken icrayı tahkikatla meselenin haklı ve haksız mütecaviz olanların derdest ettirilmesi için Gevaş Kaymakamıyla Pervari ve Hizan Kaymakamlarının mahallı vakiaya azimetleri tansip edilmiş ve Gevaş Kaymakamı buradan gönderilmiştir. Kaymakamı muma ileyhimini icra edecekleri tahkikat ve istitlaat üzerine de keyfiyet arz olunacaktır. Bu vesile ile de takdimi tazimat ve tekrimat eylerim efendim olbapta.¹⁵⁷

18 Recep 330, 120 Haziran 328

Vali

¹⁵⁶ BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 001.

¹⁵⁷ BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 002.

Bitlis Vilayetinde yazılan 9 Haziran 328 tarih 2701/54 telgrafname suretidir.

(Van Vilayeti Tahrirat Kalemi)

Haziranın beşinci günü Pervari'nin Üzüm karyesi ahalisi Temiran ve kurayı saire den celp ve cem ettikleri yüzlerle eşhas Tennis aşiretinin çadır ve zumalarına hücum ve kavga etmekte oldukları Müks müdürü ve eşrafi mahalliyeden birkaç adamla hemen mahalli vukuata giderek her iki tarafa nasihat etmişlerse de akşam üstü Üzüm ahalisi bir hücum icra ederek Tennis aşiretinden üç adam katl ve baş şahs cerh eyledikleri ve fikirleri daha büyük fenalık yapmak olduğu cihetle bunların şimdilik teskiniyle vukuatın tevsiiine meydan verilmemesi için la ekel elli neferlik bir piyade müfrezei askeriyesinin izami Gevaş Kaymakamlığından bildirilmiş ve bu bapta tedeberi lazime ittihas ve ifası vilayet jandarma kumandalığına tebliğ edilmiş olduğundan iktizayı halın ifası maruzdur.¹⁵⁸

Hizan Kaymakamlığına yazılan 10 Haziran 328 tarih ve 2712/54 nolu Telgraf suretidir.

(Van Vilayeti Tahrirat Kalemi)

Pervari'nin Üzüm ahalisiyle Müksün Tennis aşireti arasında katl ve cerh vukua geldiği ve keyfiyetten Temiranlıların Üzümlülere yardım etmek suretiyle methalleri olduğu ve Seyyid Ali Efendi'nin adamlarından bazılarının da Tennisiler tarafında bulunduğu haber veriliyor. Temiran tarafının bir devreye müfrezesiyle teressüt altına alınarak vukuatın azaltılacak tedabirin serian ittihası ve neticeden malumat itası ehemmiyet ve müstaceliyetle tebliğ olunur¹⁵⁹.

Siirt Mutasarrıflığına yazılan 11 Haziran 328 tarih ve 2761/57 nolu telgraf suretidir.

Gevaş Kaymakamı bu sabah hareket akşam mahalli vakaya vasıl olur. Pervari tesrii azimetiyle işar buyrulması mümtazdır¹⁶⁰.

Siirt Mutasarrıflığına yazılan 14 Haziran 328 tarih ve 2877/63 nolu telgraf suretidir. (Van Vilayeti Tahrirat Kalemi)

¹⁵⁸BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 003.

¹⁵⁹BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 004.

¹⁶⁰BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 005.

Müküs'te bulunan Gevaş Kaymakamlığından alınan tahriratta Pervari Kaymakamının akibi vakiadan gelerek hiçbir iş yapmadan avdet ettiği yazılıyor. Kaymakamların izamından maksat hadiseye sebep olan yayla münazaasının halı için tetkikat icrasıyla mezkûr yaylanın ciheti ayidetinin tayinen müşterek birer rapor tanzim etmeleri olduğuna göre Pervari Kaymakamının avdeti işi sektedar etmiştir. Maktulun ve Mecruhin Tenislilerden olduğundan mütecasırlerin Üzümlüler meyanında bulunduğundan bunların derdestlerin Pervari Hükümetine ait ise de buradan Müküs'e kuvvei askeriye izamı derdest ettiğinden hem yayla keşfinin ve hem de mütecasırlerin derdestin hunsu intacı için Pervari Kaymakamlığına şiddetle emir buyurmanızı beyan eylerim.

Mütasarrıflığı Muma İleyhaya yazılan 21 Haziran 1328 tarih ve 3025/71

Nolu Telgraf suretidir

Zeyil 14 Haziran 1328 ve 2877 Müküs'te bulunan Gevaş Kaymakamlığına mevрут diğer bir tahriratta Pervari, Hizan Kaymakamlarıyla birleşerek icra kılınan tahkikatı hav'ı rapor tanzim eylediği ve buradan gönderilen müfrezenin üç gün yazılı evvel Müküs'e müvasalat etmiş ise de Mütecavizlerin derdesti için Siirt'ten Pervari'ye kavi kuvvet gönderilmediğinden Pervari Kaymakam vekilinin mütecasırlar hakkında hiç bir teşebbüsatta bulunmaksızın avdet eylediği bildirilmiş ve mütecasırlardan teşebbüs olunmadığı anlaşılmıştır. Bu bapta tahkikat ve istitlaata nazaran vakiayı mezkûre o havali ekradı üzerinden fena tesir hasıl eylemiş olduğundan ve diğer vakiayı müsife hudusuna meydan bırakılmamak ve mütecasırların derdest ve tedip olunmak üzere o cihetten müktezayı kuvvetle kaymakamın hem sevk ve izamı ve keyfiyetten malumat itası mercudur¹⁶¹.

Bitlis Vilayetine yazılan 18 Haziran 1328 tarihli telgrafname suretidir.

C 12 Haziran 1328 ve 2604/145 vukuatın meni tevessüü ve müsebbiplerinin derdest ve tenkiti için jandarmaya kuvveti engeller olmak üzere 15 Haziran 1328 de mülazım Necati Efendi kumandasında kırk sekiz mevcutlu bir müfrezenin buradan sevk edildiği ve Hoşap'ta bulunan kırk bir kişilik müfrezenin de mezkûr kuvvete iltihakına emir verildiği kolordu kumandanlığı işarıyla maruzdur¹⁶².

¹⁶¹BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 006.

¹⁶²BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 007.

Kalemi

Umumi: 3072

Hususi: 305

**Üzüm ve Tenis vakası hakkında üç kaymakamının müşterek raporunun takdim
kılındığına dair**

Nazır Bey Efendi Hazretleri

20 Haziran 328 tarih ve 2998/302 nolu tahrirata zeyildir.

Üzüm karyesi ahalisiyle Tenis ahalisi arasında mutahaddıs münazaa ve mükatalanın ve mera davasının tahkiki için mahallı vakaya izam kılınan Gevaş, Hizan ve Pervari Kaymakamlarına icra ettikleri tetkikat ve tahkikatı havi müterek raporları leffen takdim kılındığının arzıyla teyidi tazimat eylerim. Efendim olbapta. 22 Recep 1330, 24 Haziran 1328

Vali¹⁶³

Bitlis Vilayetinde yazılan 25 Haziran 328 tarih ve 3093/72 telgrafname suretidir. (Van Vilayeti Tahrirat Kalemi)

Müküste bulunan Gevaş Kaymakamından mevrut Temır Bırında Bervari, Hizan Kaymakamlarıyla birleşerek Tenis vakası hakkında ivra kılınan tahkikat havi rapor tanzim edildiği ve Van'dan gönderilen müfreze on gün evvel Müks'e müvaselet etmiş ise de Mütecavizlerin derdesti için Siirt'ten Pervari'ye kafi kuvvet gönderilmediğinden Pervari Kaymakam vekilinin mütecasırlar hakkında hiçbir teşebbüsatta bulunmaksızın avdet eylediği bildirilmiş ve mütecasırlardan şahısları tanınmış olan yedi kadar Ermeni'nin isimleri telgrafla vilayette bildirildiği halde derdestlerine teşebbüs olunmadığı anlaşılmış olmasıyla Mütecavizlerin derdest ve tedibi için Siirt'ten mükteza kuvvetle kaymakamın hemen sevk ve izamı zümnünde Siirt Müseserifliğine yazılan telgrafta gelen cevapta Üzümlülerle Tenisliler beynindeki münazaranın önü alınmak üzere kuvvei kafiye izamı zümnünde defaatla makamı alilerine müracaat olunmuş iken henüz cevap alınamadığına ve işin ehemmiyetine nazaran bir zabıt kumandasında on sekiz neferlik bir jandarma kuvveti

¹⁶³BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 008.

mahalli vakaya gönderilmiş ise de bununla da bir iş görülemeyeceği beyanıyla istenilen kuvvetin izamı halinde meselenin faslı mütecasırlerin derdesti muhakkak olacağı bildirilmiştir. Vakayı mezkure Müks havalisi aşairi üzerinde büyük bir sui tesir hasıl etmiş olduğundan ve keyfiyette mudahildar olan mütecasırlar derdest ve tedip edilmeyecek olur ise de daha vahim bir hadisei müsife zühürü muhtemel bulunmak sebebiyle mütesarrıfıyeti muma ileyhanın ışarı vechiyle o taraftan da kâfi kuvvetin hemen sevkiyle mütecasırlerin derdesti keyfiyetinin inbası ehemmiyetle arz olunur¹⁶⁴.

Mahremane

Dahiliye Nezareti Celilesine

Babı Ali Daire-i Tahrirat Kalemi 2111

Devletlu Efendim Hazretleri

18 teşrini evvel 328 tarihli tezkureye zeyildir. Van havalisinden bir hadesi ikaine çalışan erbabı mefsedete karşı bir tedbiri acil ve müessir olmak üzere on birinci kolordu kumandanlığınca lüzum gösterilen mahallerde idarei urfiye ilanı lüzumuna dair şayanı dikkat ve ehemmiyet bazı ifadatı havı harbiye nezareti vekaleti aliyesinden bu kere gelen 21 teşrini evvel 328 tarihli ve 2997 nolu tezkere dahi leffen tısyar kılınmakla mealına ve ışarı sabıka nazaran vaki olacak mütalaayı Aliyelerinin serian inbasına ve malfufun iadesine hemen buyrulması siyabında tezkereyi senaveri terkim kılındı. Efendim¹⁶⁵. 24 Zilkade 330/22 teşrini evvel 328

Serdi Azem

Siirt Müteserrifliğine yazılan 6 Ağustos 1328 tarihli ve 4124 umumi/101 hususi nolu telgrafname suretidir.

C 30 Temmuz 1328 Tenis vukuatından dolayı maznun olup şimdilik isimleri malum bulunan Üzüm karyeli Hosıl oğlu Cafer ve Keylo oğlu Haço, Mukdis oğlu Hako, Pedros oğlu Matık ve Keşiş oğlu Aziz, Şahin oğlu Manik, Halo oğlu Delol Caferin bıradarı Yağus ve Vartan oğlu Marto haklarında 28 Haziran tarihinde Gevaş istintak dairesinden ita kılınan ihzar müzakereleri Pervari kazası mahkeme riyasetine irsal kılınmıştır. Efendim¹⁶⁶.

¹⁶⁴BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 009.

¹⁶⁵BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 010.

¹⁶⁶BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 0011.

Bitlis Vilayetine yazılan 7 Temmuz 328 tarih ve 3356/77 nolu telgraf suretidir

Zeyil 25 Haziran 328 Üzümlilerden Tenes vukuatında müdahildar olanların takip ve serian derdestleri esbabının istikbali ve neticeden tarafı aciziye de malumat itiası mümtazdır¹⁶⁷.

Siirt Mütesarrıflığına yazılan 7 Temmuz 328 tarih ve 3357/78 nolu telgraf suretidir.

Zeyil 21 Haziran 328 Üzümlülerden Tenis vukuatında müdahildar olanların takip ve serian derdestleri esbabının istikbali mümtazdır¹⁶⁸.

Bitlis Vilayetine yazılan 12 Temmuz 328 tarih ve 3490/82 nolu telgrafname suretidir.

Zeyil 7 Temmuz 328 gerek Üzümlüler ve gerek Şırnak ve Garzandaki erbabı cereyan ve cinayetin derdestleri için icap eden kuvvetin henüz gönderilmediği haber veriliyor arzu sabık vechiyle kuvvei tedibenin surati izamıyla binbaşı mümtazdır¹⁶⁹.

Bitlis Vilayetine yazılan 24 Temmuz 1328 tarih umumi 3801/90 nolu telgrafname suretidir.

Üzümlü mütecasırlerin halen derdest olunamamaları yüzünden Tenislilerin hırsı intikamları sükûnet bulmuyor. Halin bu suretle devamı atiyen hadisatı muhimme ikaatı intaç edecek gibi görünmektedir. Şu sırada da Tenisliler tarafından bir aksıl amel vukuu iki vilayetinde asayişini esatan rahnedar edecektir. Bu, taraftan yapılacak tedabire teşebbüs edilmiştir. Fakat her türlü mahazir ve mahalikin önü alacak yegâne care Mütecasırlerin derdest ve tecziye edilmemelerinden ibarettir. Siirt mütesarrıflığına yazılmış ise de hasetsen nazarı dikkati Samilerinin celbine müsaraat olunur. Efendim¹⁷⁰.

¹⁶⁷ BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 0012.

¹⁶⁸ BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 0013.

¹⁶⁹ BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 0014.

¹⁷⁰ BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 0015.

**Siirt Mütteserifliğine yazılan 24 Temmuz 1328 tarih ve umumi 3804/91
nolu telgrafname suretidir.**

Üzüm karyeli katile ve carihlerin halen derdest olunmaması yüzünden Tenislilerin vakıayı ahireden mütevellidi heyecan ve hırsı intikamları keskin olunamıyor. Halin bu surette devamı tehlikeli görünmekte olduğundan mütecasırların derdestleri esbabının herhalde istikmalıyla beraber Üzüm karyesinin her türlü ihtimalata binaen kuvvetli bir mefreze ile muhafaza altında bulundurulması lüzumu nazarı dikkat mütasarrıflerine arz olunur. Müks cihetinden de muktezayı tedbire tevessül edilmiştir¹⁷¹.

Babı Ali Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi: 3

Tızkar eyledikleri hal bu babda bir tarzı acibiyle karşılayanların maksadı ne olduğu ve bunlara karşı Ermeni milletin menafi hakikiyesi için suretine harekât olunmak lazım geleceğini mahremane istifsar buyursalar Babı Ali şu münasebetiyle bir fikri sahih eylemiş olur. ¹⁷². 19 Zilkade 328/21 vurudu.

Vali Ahmet

**Bitlis Vilayetiyle Siirt Mütteserifliğine yazılan 25 Temmuz 1328 tarihli
telgrafname suretidir. 23**

C26 Haziran 1328 Üzümlülerle Tenisliler arasındaki münazaanın önünü almak ve gösterilecek lüzuma göre harekât ve serian ifası ve vazife ile avdet etmek üzere bir mefrezenin tertip ve sevki otuz dördüncü fırka kumandanlığına yazılmıştır. Efendim¹⁷³.

**Siirt Müttesarrıflığına yazılan 28 Temmuz 1328 tarih ve umumi
3908/Hususi 96 nolu telgrafname suretidir.**

C 29 Temmuz 1328 Teniste nizamî mefrezesinin Üzüme ikamesi için buraca kol orduya tebliğ edilmiş ve mezkûr mefrezenin karyei mezkûre izami derdest olunmuştur. Efendim¹⁷⁴.

¹⁷¹ BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 0016.

¹⁷² BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 0017.

¹⁷³ BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 0018.

¹⁷⁴ BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 0019.

**Bitlis Vilayetine yazılan 2 Ağustos 1328 tarih ve 4065/Umumi 99 Hususi
nolu telgrafname suretidir.**

C 26 Temmuz 1328 ve 3579/225 Tenisliler üzerine hücum eden Üzümlülerden Şahin oğlu Osep biraderi Haylo, Vartan oğlu Murka, Dikran Bağusoğlu Reşo, Bağdo oğlu Şahin, Soso oğlu Cihur ve biraderi Bağus namı şahısların gerek müddei ve gerekse şahitler tarafından tanınmış olduğu Gevaş memurini adliyesinin tahkikatına atfen kaymakamlıktan bildirilmiş ve keyfiyet evvelce vilayeti aliyeleriyle Siirt müteserrifliğine işar edilmiş idi mamafih Üzümlülerden mahkemece haklarında celp ve ihzar müzekkureleri sadır olanların esamisi Gevaş Kaymakamlığından istifsar edildiğinden alınacak malumatında arzı tabidir. Hadise üzerine Müks'e gönderilen müfrezenin o zir ikamesi için kolordu kumandanlığından icabı edenlere emir verilmiş ve bittabi şimdiye kadar müfrezeye karyeye muvaselet etmiştir. Bu kuvvetle teşriki mesai olunarak mücrüminin derdest ve ciheti adliyeye teslimi ve hadisei ehirede müdahildar olan eşrarin tedlib ve tenkiki hususatında bezli gayret etmeleri lüzumunun lazım gelenlere emir buyrulması maruzdur¹⁷⁵.

Bitlis Vilayetine yazılan 15 Ağustos 328 tarihli telgrafname suretidir.

Zeyil 2 Ağustos 328 Üzümlü mütecasırlerin be heme hal derdestleri esbabının istikbaliyle neticesinin inba buyrulması maruzdur¹⁷⁶.

¹⁷⁵BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 0020.

¹⁷⁶BCA. DH. MKT, Dosya: 1383/33, 0021.

3.5.11. Karkar Cinayeti:

Akdamar Manastırı Seyyar Mektep müfettişlerinden Rafael Efendi dört köylüyle beraber Hizanda öldürülmesinden sonra bu olay bölgede bulunan Ermeni komiteleri tarafından Seyit Ali Efendi'ye yüklenmiştir. Sebebi de Seyit Ali ve yanındakileri yakalatmak ve Ermeni komitecilerinin Hizanda rahat hareket edebilmek ve bölgede bir Müslüman Ermeni çatışma ortamı yaratmaktır. Bu doğrultuda Rafael Efendinin cenazesi Van'a getirilip bir törenle defnedilmek istenmiştir. Sebebi de Van da cenaze töreni esnasında Ermeni halkını galeyana getirerek devlete karşı kışkırtmaktır. Fakat kolluk kuvvetlerinin zamanında olaylara müdahale etmesi ve cinayet suçlularını tutuklaması Ermeni halkının devlete karşı galeyana gelmesini önlemiştir ve cenaze töreni olaysız bitmiştir. Daha sonra yapılan araştırmalar sonucunda Karkar cinayeti aydınlatılmış ve bunu düzenleyenlerin amacı aslında bölgede komitecilerin yaptığı eylem ve olaylara engel olan Seyit Efendiyi önlerinde kaldırıp rahat bir şekilde hareket edebilmektir. Fakat başarılı olamamışlardır ve bölgede kaos ortamı yaratamamışlardır. Böylelikle bu komiteciler ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.

Karkar cinayetiyle ilgili raporlar:

İstanbul

Umumi:2938

Harbiye Dairesi Dördüncü Şubesi

Onbirinci kolordu kumandanı tarafından lüzum

Gösterilen mahallerde idare-i ürfiye ilanı hakkında

Maruzı Çakeri Kemineleridir

Akdamar manastırı Seyyar Mektep müfettişlerinden Rafael Efendinin dört köylü ile beraber Hizanda ki Mektepleri teftişe azimet ettiği sırada mahallı mezkurde mükim Seyit Ali namı kimsenin teşfikat ve tahrikatıyla muma ileyh Rafael Efendi ve arkadaşlarının Kürtler tarafından katl edildiklerine ve bu vakanın Ermeniler nezdinde fena bir tesir hasıl ettiğine ve saireye dair onbirinci kolordu kumandanlığından mevruz 13 Teşrini Evvel 328 tarihli telgrafnamenin bir sureti manzuru samiye fehmaneleri buyrulmak üzere leffen takdim kılınmıştır. Bitlis ve Van Vilayetleri dahilinde Seyit Taha Efendiyle Bedirhani Abdurrezzak Bey tarafından Kürtler ile Ermeniler beyninde bir kital ve saire ikai için her türlü teşfikat ve tahrikattan biran hali kalmadıkları işaret mahalliyyeden anlaşılmış ve bu gibi vukuatı musifenin şu

sıralarda hudusu katiyyen şayanı tecviz olamayacağına mebna mezkur kolordu kumandanı tarafından lüzum gösterilen mahallarda idarei urfiye ilanı için iktizam halın ifa ve inba buyrulması babında emir ve ferman Hazreti Menlehal emrindir.¹⁷⁷. 16 Zilkade 330 ve 14 Teşrini Evvel 328

Harbiye Vekili Umumi Erken Harbiye Dairesi

Van'da Onbirinci Kolordu Kumandanı namına Erkânı Harbiye reisi Cemal Bey'den mevrut 13 Teşrini Evvel 328 tarihli şifreli telgrafnamedir.

Mahıhalın onbirinci günü Gevaş Kazası Dâhilinde Karkar Nahiyesinde Akdamar Manastırı Seyyar Mektep müfettişlerinden Rafael Efendi dört köylüyle beraber Hizandaki Ermeni mektebini teftiş için azimet ettiği sırada Zoko isminde bir Kürt Köyünün yanında geçerken Hizanda Mukim Seyit Ali namı kimsenin teşfikiyle muma ileyh Rafael Efendi rüfekaşı vurulmuş ve iş bu fiili cinayet Ermeni Ahalisi arasında büyük bir heyecanı tevkif etmiştir. Hükümet vaki olan müracaatları semeresiz kalacağından bahisle gerk makamı Nezaret Penahilerine arzı ısrarında bulunup şimdi nezdi çağiraneme müracaat eden Van mebusu Sabıkı Vermiyân Efendi ile rüfekayı sairesi Hükümeti mülkiyenin icraatına emin olmadıklarından ve yegâne itimat ettikleri ciheti askeriye tarafından memleketin asayişini derühte edemediği takdirde kendileri mükabele bilmisil kaidesine riayeten mühafezei hayatları için ne yapılmak lazım ise icra edeceklerini beyan eylediler. Çağirleri tarafından kendilerine teminatı lazime ita ve keyfiyetin canıbı fehimanelerine arz edeceğimi beyan ettim. Mumaileyhim iş bu teminatına itimat ederek idarei cevabiyelerinin şeref vuruduna kadar intizar edeceklerini beyan eylediler. Gerek nevahiye şarkiye de cereyan edip dünkü gün müfassal telgrafname ile arz olunan ahval ve gerekse vilayet dâhilinde bu gibi efalı cinaiye ye ika edilmek istenilen fesat ve teşfikata nazaran ahvalında kespi vahamet edeceği teemül kılınmakta olduğundan Ermeni ahalisini iskat etmek üzere gerek maruzı cinayetin ika edildiği mahal ile kolordunun lüzum göstereceği sairı mahallarda idareyi urfiye ilanına müsade buyrulmasının yegane bir tedbiri acil ve münasip tasavvur edilmekte olacağı ve mumaileyhim dermeyan ve rıfekaşının iradei cevabiyelerine intizar etmekte oldukları maruzdur¹⁷⁸.

¹⁷⁷BCA. DH. SYS. 00100. 00001. 073.

¹⁷⁸BCA. DH. SYS. 00100. 00001. 074.

Babı Ali Dahiliye Nezareti

Şifre Kalemi: 2

Verilerek dağılmışlardır zanederisem Mürehhis Efendi de hakikatı hal böylece Patrikhaneye yazmış ve hükümetin icraatı seriasında beyan memnuniyet beraber şu nümayışın pek bi lüzum olduğu anlaşılmıştır.¹⁷⁹ 17 Teşriini Evvel 328

Vali İzzet

Onbirinci Kolordu'ca ilanına lüzum gösterilen idare-i ürfiye ile tedabiri saire-i mahalliye hakkında Maruzı Çakeri Kemineleridir ki

14 Teşrini Evvel 328 tarih ve 2938 nolu tezkere-i çakeriye zeylidir.

Akdamar Manastırı Seyyar Mektep müfettişlerinden Rafael Efendiyle rufekasını katl eden Karkar ve Ziko ahalisinden 18 kişinin derdest olunarak Gevaş Hükümetine sevk eylediği hakkında onbirinci Kolordu Kumandalığından bu kere varıt olan 19 Teşrini Evvel 328 tarihli telgrafnameye zeylen mezkur kumandalıktan aynı tarihle varıt olup bir sureti leffen takdim kılınan iki kıt'a telgrafname'nin birisinde havale-i mezkure ahalisinden cenazelerle Vana gelen bine karip ahalinin serd ettikleri mulebata ve bu babda hükümetçe icraatı acilen ve muesireden bulunulamadığı surette vukui muhtemel olan halata dair beyanı mütalaat olunmakla beraber diğer telgrafname de dahi bazı eşhasın o havalide hükümeti bir Ermeni Kürt meselesi karşısında bulundurabilmek için ne gibi amel ve efkar perverde eyledikleri teşrih edilmektedir.

Gerek mezkûr telgrafnameler mealine ve gerek mezkur kolordu kumandalığından bu hususa dair evvel ve ahir vuku bulunmakta olan işarete ve alel husus bir sureti 15 Teşrini Evvel 328 tarih ve 2952 nolu tezkere-i acizanemle takdim edilmiş ve Rusların Ermeniler hakkında Ehiren ihtihaz eylediği tarzı muamele-i mütazamın bulunmuş olan Vana kadar ki ihbarata nazaran o havalide hükümetçe icraatı nafise ve ciddiye ye tevessül olunmadığı surette bir badirenin karibuz zuhur olduğu yekinen his olunmaktadır. Şu aralık o havalide bir hadise vukuunun ne büyük netayıcı müzire tevlit edebileceği ise müstağnıyı arz ve izahtır.

Gavaile Hazire-i devletten bil istifade oralarda tohumu nifak saçarak terviç maksatlarına zemin-i müsait ihzarına çalışan Erbabı müfsedete karşı bir tedbir-i acil ve

¹⁷⁹BCA. DH. SYS. 00100. 00001. 082.

müessir olmak üzere lüzum-ı ilanına Kolorduca ihtiyaç gösterilmekte olan idare-i ürfiye ile tedabiri saire-i mahalliye hakkında babı Alice bir kararı seri itasıyla neticesinin tarafı çakiriye de emir ve inbasına müsaade buyrulması maruzdur ol babda emir ve ferman hazreti menlehul emrindedir.¹⁸⁰23 Zilkade 330

21Teşrini Evvel 328 3 Kasım 1912

¹⁸⁰BCA. DH. SYS. 00100. 00001. 089.

3.6. Gevaş'ın Köyleriyle ilgili Olaylar ve Raporlar:

Aşağıdaki raporda adı geçen Gevaş'ın Köylerinde yaşayan ahalinin, Van, Gevaş ve Havasorun tahliyesinden sonra Van'dan bunları takip eden Ermeni çeteleri Ruslardan aldıkları yardımla ve çevrede bulunan Ermeni köylerinde de aldıkları takviyelerle bu Müslüman köylerine karşı saldırıya geçmişlerdir. Köylerde cami, mektepler, medrese ve evleri yakıp yıkmışlardır. Daha sonra bu köylerde bulunan kadın ve kızları da esir alarak yanlarında Van'a götürmüşlerdir. Bu köylerde canlarını kurtaran Müslümanlar hep beraber Müküs'e gitmişlerdir. Fakat Müküs de tahliye olduğu için burada bu Müslümanları Ermeniler karşılamış ve bunlara saldırmışlardır. Bu saldırı esnasında Müslümanlara türlü türlü işkenceler ettiklerine dair raporda şu ifadeler yer almaktadır:

Bâb-ı Âlî

Dahiliye Nezâreti

Emniyet-i Umumiye Müdürüyeti

Zabıt Varakası

Gevaş'ın Arpit, Poğonis, Pa[h]vanis, Verenda[ni]s, Horavil, Zive, Ana[r], İriçvank, Eleşkird, Muşık, Vurkunis, Sarık, No[r]koh, Tıhtis, Engellor, Şubut, Varpan, Tahmanis, Şatvan, İn, Miçaros, Aht, Karkar, karyeleri ahalisindeniz. Van, Gevaş'ın ve Havasor'un Tahliyesinden sonra bütün etrafında ki Ermeni köylerinde ki Ermeniler Van'dan gelen Ahtamar Manastırı'nın İskele Kilisesi'nin Murahhası Yeznik Vartan ile Vanlı Tütüncüyan Simon'un maiyetinde Ruslarla muhtelitan büyük bir kuvvet karyelerimizin üzerlerine gelerek ve her karyeye yüzer-ikişer yüzer müsellah Reis Yeznik Vartanyan'ın kurduğu plan ve tedbir üzerine karyelerimize hem-civar olan ve bizim karyelerden daha büyük, daha nüfusça kalabalık olan ermeni köylerinde ki Ermeniler üzerlerimize bi'l-hücum katliama başladılar. Öyle ki karyeden ancak iki yüz nüfus tahlîs-i nefis edebildik desek yalan söylememiş oluruz. Bütün bu karyelerin emvâl ve eşyasını talan ettikleri gibi cami, medrese, mekteb gibi ictimâgâhlar ile ileri gelen bütün aşâyirin evlerini yakdılar ve tahminen iki yüz kadar genç kadın ve kızları Van'a göturdüler ki bilâhare içlerinden güç hâl ile kaçıp gelen bazı kadınlar el-ân sağdır. Bunlar gördükleri zulümleri, namussuzlukları zikr [u] ta'dâd ettikçe kan ağlıyorlar ve diyorlar ki "Van'a yakın bir mahalle gittiğimizde Ruslar bölük bölük içlerimize geldiler, herkes istediği gibi bizleri beğendi ve ayırdı,

çadırlarına götürdüler. Hakkımızda her türlü fenalığı yaptıkları gibi aşiretlerine hizmet ettirmek, usandıkları gibi ateşte kızarmış demirlerle dağlamak gibi ezalarda bulunduklarını ilave ediyorlar. Köylerimizden kaçtıktan sonra kalan nüfus Gevaş ile Müküs arasındaki Ağırof Dağı'nda toplanarak Müküs'e hareket eyledik. Meğer Müküs tahliye olmuş, müdür gitmiş. Orada toplanan Ermeniler bir daha üzerimize hücum ettiler. Kâffemizi kılınçdan geçirdiler. Bir kısmını diri diri nehre ittiler. Oradan da işte bu gördüğümüz biz ve bizim gibi birkaç tane daha kaçarak buraya gelebildiğimizi ve Ermenilerle Rusların dünyanın en zalimler[inden] ziyade hakkımızda gaddarlık ve hûnhârlık ettiklerini maa'l-kasem arz eyleriz.

Fî 6 Haziran sene [1]332

Karye-i Mezkûre Muhtârı

Abdullah

İmam

Azâ

Yukarıdaki beyânâtta hâzır bulunduğumuzu ve böyle ifade olunduğu tasdik eyleriz.

Fî 6 Haziran sene [1]332

Müküs Müdür ve

Müküs Beylerinden

Gevaş Beylerinden

Beylerinden

Mehmed Şevki

Hasan

Abdullah mutî'ullah

[23 Haziran 1916]¹⁸¹

Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti

Müküs nahiyesine bağlı Şeyhan köyünden olup, nahiye merkesinin tahliyesini işittikten sonra, bizde tüm aile fertlerimizi alarak Kasr köprüsün kadar geldik. Köyümüzün civarında bulunan Eçmiyalı köyünden, Muradi, Serkis, Haro, Bilan, Mardiros, Bakdo; Keçanıs köyünden, Berzo, Haco, Muradi, Serkis, Haro, Arınç köyünden, Hora, Avak, Ermeni mektebi muallimi Karabet, Peşi, Mıgırdıç, Tomalı, ismindeki Ermenilerle üç köy Ermenisinin köprübaşını tuttuklarını gördük. Geçmek için çok yalvardı. Bırakmadılar; “Gitmeyiniz, size bir şey olmaz” dediler. Bir yandan da üzerlerimizi ve kadınlarımızın namus mahallerine kadar aramaya başladılar. Biz

¹⁸¹ Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1909-1916), C. IV, Başbakanlık Basımevi-Ankara, s. 195-196.

bu durumdan çok korktuğumuzdan ve bir şey yapmamızın mümkün olmadığını bildiğimizden, çok yalvardık. Mademki bizim hükümet düşmüş bizde gideceğiz durmayız dedik. Bu alçaklar bütün paralarımız ve eşyalarımızı aldıktan sonra anlatılmayacak hayâsızlıklar yaptılar ve katliama başladılar. Bu durumu gören kadın ve çocuklara dağlara doğru yukarı kaçmaya başladılar. Bu durum onların çok hoşlarına gitti nişan tahtası gibi, kadın, çocuk, erkek ayırımı yapmadan ateşe başladılar. Elerinde Rus “Osmanlı” tüfekleri vardı. Bu suretle bütün ahaliyi katlettir ve telef ettiler.

Kursalan dağı adeta bir mezar haline geldi ve köyümüzden yüz yirmi bir nüfus feci bir şekilde mahvettir, katlettir.¹⁸² 7 Haziran 1332/1916

Aza	Muhacir İmam	Muhacir Köy Muhtarı
Mahmud	Halid oğlu Tahir	İsa
Yukarıda belirtilen beyanatta bizzat bulundum ve böyle ifade olunduğunu tasdik ederiz.		
Ulemadan	Meşayih-i	Müküs Müdür ve Beylerinden
El-Hüseyn	Nakşibendiyeden	Abdullah

¹⁸²Arşiv Belgelerine Göre Kafkas’larda ve Anadolu’da Ermeni Mezalim I, 1906-1918, Devlet Arşivleri Yayınları- 23, Ankara 1995, s. 176.

3.7. Van ve Çevresi İllerdeki Müslümanlara Yapılacak Baskınlara Karşı Alınan Tedbirler (Raporlar):

Bitlis Valisi Hüsnü Bey'in Dâhiliye Nezareti Celilesine yazmış olduğu telgrafta Ermeni çetelerinin hududu geçerek Erzurum, Van ve Bitlis taraflarına gelip ahalisi Müslüman olan köyler de olaylar çıkarıp Müslüman ahaliye saldıracaklarını ve saldırılar karşısında alınması gereken tedbirler hakkında raporlar:

Dahiliye Nezareti Celilesine

Cevap Fi 1 teşrin-i sani 1316 şemsi sabah Ermeni zaskasının? hudud-u hakaniye tecavüzleri evvel malumat alınarak vaktiyle ittihaz-ı tedabir olunması vecihle lazım-ı velabed olub ancak Bitlis vilayetinin memalik-i ecnebiye ile hududu olmadığı cihetle bu hususda Erzurum, Van vilayetlerine karşı tağyidad ifasından başka yapılacak tedabir olmayıp ona reft-i müdavemetde ise kusur olunmakda ve Van'dan birer ikişer geçirilmek olan tüfenkler ve Rusya'dan firar bir ay avdet ile yerli Ermeniler bile elde edilmektedir. Vilayetlerce kuvve-i zabitanın daha muntazam¹⁸³ suretin bulundurulması bahsine gelince vesait inzibatiyesi kalil olan vilayetlerce itmam-ı nevakıs olunması muktezi ise de bu vilayetin kuvve-i zabıtası saye-i nutuk vaye-i hazreti padişahide hal-i ve faaliyetdedir vilayetin her cihetinde ve hususiyle sason cebelince Ermeni eşkıyası kemal-i dikkat ve hükümle ve takib ettirilmekte olduğundan buralara haricden Ermeni eşkıyası gelmeye ve kurra-yı İslamiyeye ve ahaliyi müslimeye taaddi etmeğe teala fırsat bulmak olamayacakları maruzdur efendim.¹⁸⁴

7 Teşrin-i Sani 1316

Bitlis Valisi Hüsnü

Bitlis Valisi Ferit Bey'in Dahiliye Nezareti Celilesine yazmış olduğu telgrafta Akdamar Adası'na giden Ermeni hazelesinden bir kısmının Bitlis'in Adabağ karyesine gidip burada faaliyetle geçecekleri ve Akdamar'da kalanların ise Van'daki Tımar nahiyesine gidip buralarda olay çıkaracakları anlaşıldıktan sonra, bu kazalara müfrezeler gönderilerek olayların çıkmaması için gerekli önlemlerin alınmasına dair rapordaki şu ifadeler ilginçtir:

¹⁸³BCA. DH. ŞFR. 00253. 00115. 001.

¹⁸⁴BCA. DH. ŞFR. 00253. 00115. 001. 002.

Dâhiliye Nezareti Celilesine

Şemsi sabah Van Vilayetinde Akdamar adasına giden Ermeni hazelesinin yirmi bir neferi ayrılıp gölde dolaştıktan sonra Hakkari, Bitlis'e tabi Ahlât kazasıyla Adabağ karyesine gittikleri ve Akdamar'da kalanlar dahi Çarpanak Manastırlarına Van¹⁸⁵ Vilayetinin Timar nahiyesine gittikleri anlaşılarak takiplerine müfrezeler çıkarıldığı gibi adalara da müfreze bırakıldığı Van vilayetine bildirilmiş olduğundan 11Ağustos1320 tarihinde arz olunan tedbir-i takibiyeye ilaveten yine oralarda hem civar olan Hizan kazası kurra-yı hristiyanıyesi meyanesinde keşd-i güzar ise de eşkıyanın taharri-i tenkili ancak Bitlis'ten bir büyük nizamiye-i asakir-i şahane yirmi kişilik¹⁸⁶ Jandarma müfreze seyir Hizan kazasına gönderilmiş olduğu maruzdur efendim. ¹⁸⁷14 ağustos1320

Bitlis Valisi Ferit

Ermeni fesadesinin Bitlis ve Van cihetlerindeki harekât ve teşebbüslerinin men'i için Harutis karyesiyle Müküs, Karçıkan ve Sikengar'da çıkacak olan Ermeni olaylarına mahal vermemek için alınması gereken tedbirlere ait rapordaki şu görüşler ifade edilmektedir:

Van Vilayetinden mevrut şifreli telgrafname

Van ve Bitlis cihetlerindeki Ermeni fesadesinin muhaberat ve nakliyatını ifa ve tesriğ için Gevaş kazasının Karçıkan cihetini musaid hazele-i melunat orada vaktiyle bir şube ithaz ederek buna karşı Harotis karyesinde bir müfreze asker ikamesi için bir kale inşa ve asakir-i şahaneye ikame edilmiş iken ahiren asakir-i şahanenin kaldırılmasına mebni faside-i merkuma cevelanlarına bir mani görmeyince o cihette müstakil bir komite teşkil ile Van ve Bitlis Vilayetlerinin dahilinde ika-ı fesaddan hali kalmadıkları ve iki üç seneden beri Bitlis'in Cezorit karyesiyle Van'ın Akdamar adasında çent defa asakir-i şahane ve jandarmalarla müsademe etmiş oldukları muhaberat-ı sabıka ve lahika ile anlaşılmış Bitlis vilayeti ile Gevaş Kaymakamlığından gösterilen lüzum üzerine hazelenin cevelanına men ve tahdit ve mahalli asayişini takviyeyi teyit için mezkur kıslada bir müfrezenin ikamesi ve Akdamar Adasında mütehassıs asakir-i şahane ile müsademededen sonra

¹⁸⁵BCA. DH. ŞFR. 00331. 00128. 001.

¹⁸⁶BCA. DH. ŞFR. 00331. 00128. 001. 002.

¹⁸⁷BCA. DH. ŞFR. 00331. 00128. 001. 003.

fırar eden hazelenin takip ve tenkilinde mahalleri kuvveyi zabıtasına kuvvetle zuhur olmak üzere Müküs ve Karçıkan tacirlerine dahi birer müfrezenin fırka-i askeriye kumandanlığına yazılmıştı. Alınan cevap namede bu gibi mahallere ikişer bölükten aşağı müfreze konulamayacağı ve eldeki kuvvetle ancak tebea-i hazıra muhafaza edilmekte bulunduğu cihetle mezkur mahallerin jandarma ile muhafazası icap edeceği dördüncü orduyu hümayun müşiriyeti celilisinden işar olunduğu izbar edilmiş ve takyidatı ifası lüzumu mahallerine bildirilmiş ise de şiketfar cihetinin ehemmiyet-i mevkiyesi hasebiyle oradaki kışlada sabık-ı vecihle bir müfreze ikamesi mertebe-i vücübede bulunduğundan müfrezenin hemen sevk ve ikadı hakkında taraf-ı valayı seraskerinden meşruiyet müşarünileyhaya emr-ü seri-i ita ettirilmesi esbabının istikbali arz olunur ferman¹⁸⁸ 26 Mayıs 1323

Vali Ali

Taraf-ı Valayı hazreti Seraskeriye

Ermeni fasidesinin hareket ve teşebbüsünün men'i için evvelce görülen lüzum üzerine Harotis karyesinde bir kışla inşa ile asakir-i şahane ikame edilmiş iken ahiren oradan kaldırıldıklarına mebni faside o cihette bir komite teşkil ederek ika-ı mefasıd eylemekte bulunduklarına mezkur kışlada yine bir müfreze ikamesiyle beraber mahalleleri zabıtasına kuvvete zuhur olmak üzere Müküs ve Karçıkan nahiyyelerinde birer müfreze sevki fırka-i askeriye kumandanlığına yazılarak bu gibi mahallere ikişer bölükten az kuvvet gönderilemeyeceği ve eldeki mevcutlar ancak tebaa-i hazıra muhafaza olabileceği için oraların jandarma ile muhafazası icap edeceği müşiriyeti celileden bildirildiği cevabı alınmış ise de şükenane cihetin ehemmiyeti hasebiyle oradaki kışlada sabık-ı vecihle bir müfreze ikamesi mertebe-i vücuda bulunduğu Van Vilayeti Aliyesinden işar kılınan icabının musaraaten icra ve inba buyrulmasının savb-ı ali perdarilerine arz ve izbar tesri-i muamelat komisyonuna ifade edildi ol babda 1. Ve o tarafların ahvali şu aralık bir kat daha ehemmiyet kesp etmiş olmakla¹⁸⁹.

¹⁸⁸BCA. DH. TMIK. M. 00247. 00008. 001.

¹⁸⁹BCA. DH. TMIK. M. 00247. 00008. 002.

Van Valisi Ali Bey'in Dâhiliye Nezareti Celilesine yazmış olduğu telgrafta Van'daki Ermeni çetelerinin çıkan olayları yalan yanlış haberler yapmak ve bunun içinde talimat alarak harekât geçeceklerinin haberini alınca da hemen harekete geçilmiş bunlara baskın yapılarak bu yalan yanlış evraklara el konularak herhangi yalan haber yapılmaması için alınan tedbirlerin alınması istenmektedir:

Dâhiliye Nezaret-i Celile'sine

Van'daki Ermeni hazine-i fesadiyesinin neşriyat-ı mefasidi tertibat melanekâranelerini Gevaş kazasındaki refiklerine evrak ve talimat gönderdikleri istihbar kılınmakla icap eden mahaller terassud altına aldırılarak dikkatle Salih habisler üzerlerinde birçok evrak-ı muzırrayla beraber derdest olunarak evrak-ı merkumenin tercümelerine göre tahkikat icrasına müsaraat olunduğu bera-yı malumat arz olunur ferman.¹⁹⁰ 10 Haziran 1323 Gece

Van Valisi Ali

¹⁹⁰BCA. DH. ŞFR. 00382. 00102. 001.

3.8. Ermeni Patrikliğinin Gevaş ve Çevresinde Vergi Toplayan Memur ve Ahaliye Yaptığı Baskıya Dair Rapor:

Van'ın Gevaş, Karçıkan ve Müküs Nahiyeleri'ndeki muhtaç ahaliye vergi memurlarınca baskı yapıldığı şeklindeki Ermeni Patrikliği iddiası uyarınca lazım gelen tahkikatın yapılması istenmektedir. Ermeni Patrikliği iddiasına dair raporlar:

Dâhiliye Nezaret-i Celilesine

Van Vilayetinin bazı cihetlerinde geçen sene ğala-yı isa sebebiyle çekilen müşkülata bu senenin mahsulâtça bir bereketsizliği dahi manzum olarak başlıca Havasor ve Gevaş ve Karçıkan ve Müküs havalisinde ahalinin düçar-ı ızdırab ve muhtaç-ı iane olduğu ve tahsil memurları tarafına dahi tazyik edilmekte bulunduğu beyanıyla haklarında İstihakı havi Ermeni patriklerine adliye ve mezahib-i nezaret-i celilesine verilen takrir nezaret-i müşarünileyhanın 9 zilkade 1323 tarihli ve 585 numaralı tezkeresiyle beraber savb-ı uluhiyetine gönderilmekle meilllerine nazaran bi't-tahkik iktizayı halde ve inbasına ve mevkufların iadesine hemen¹⁹¹.

Adliye Mezahib-i Nezaret-i Celile-i Aliyyesine

9 zilkaade 1323 tarihli ve 585 numaralı tezkere-i âliye-i asıfhanelerine cevabıdır. Gevaş Karçıkan ve Müküs nahiyelerinde bu sene vuku bulan tahsilât geçen sene mürettebatının aynı zamandaki tahsilâtından otuz üç bin beş yüz kuruşu noksan olup bir de tahsilâtça cebr ve tezyin ifa edilmediğine delalet edeceği ve kararsız olanların esna-yı tahsile ahval nazar-ı itibara alınıp iktidarsız olup ağır davranmak isteyenler var ise onlar hakkında tahsilâta itina olunması hakkında mahalline tebligat icra edildiği Van Vilayetinin dahiliye nezaret-i celilesinin 23 zilhicce 1323 tarihli ve 4802 numaralı tezkere-i cevabiyesi melfufuyla mean savb-ı Ali ve Ermeni patrikliğinde cevaptaki takriri iade-i daverilerine irsal olunmakla ifası babında.¹⁹² Ba-ışaret-i âliye-yi cenab-ı mektub-i¹⁹³.

¹⁹¹ BCA. A.}. MKT. MHM. 00673. 00028. 001. 001.

¹⁹² BCA. A.}. MKT. MHM. 00673. 00028. 002. 001, s.1.

¹⁹³ BCA. A.}. MKT. MHM. 00673. 00028. 002. 002, s .2.

Huzur-ı Sami-i Hazret-i Sadaretpenahiye

Maruz-u Çaker-i Kemineleridirki

Van Vilayetinin bazı cihetlerinde geçen sene ğala-yı is'ar sebebiyle çekilen müşkülata bu senenin mahsulatça bereketsizliği dahi manzum olarak başlıca Havasor ve Gevaş ve Karçıkan ve Müküs havalisinde ahalinin düçar-ı ıztırab ve ianeye muhtaç olduğu ve vergi tahsil memurları tarafından dahi tazyik edilmekde bulunduğu beyanıyla haklarında isti'tafi havi Ermeni patrikliğinden verilen takrir leffen takdim-i pişkah-ı sami-i cenab-ı vekalet penahileri kılınmış olmakla ol babda emr-ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.¹⁹⁴

9 zilkade 1323 ve 22 kanun-ı evvel.1321

Adliye ve Mezahib Nazırı

¹⁹⁴BCA. A.}. MKT. MHM. 00673. 00028. 003. 001.s. 3

3.10. Yaşayanların Dilinden Gevaş ve Çevresi Ermeni Mezalimini

Fevzi Feyyat

Baba Adı: Hacı

Anne Adı: Zekiye

Doğum Yeri: Van-Gevaş

Doğum Tarihi: 1906

Bize Ermeni olaylarının olduğu dönemi ve olayların çıkış sebeplerini anlatabilir misiniz?

- Ermeniler Türk Milletine karşı, İslâm milletine karşı isyana başladılar. Bunlara Erivan da kuvvet geliyordu. Rusya'dan oradaki Ermenilerden yardım geliyordu. Türk milletini acımadan kesiyorlardı. Mesela, burada Arkalan Köyü halkını asıp kestiler. Derilerini yüzdüler. Jandarmaları öldürdüler. Buranın ileri gelenlerinden Hurşit Ağa daha ilk günü katledildi. İşte, Ermenilerin bu millete yapmadığı kalmadı. Böyle bir katliam tarihin eski günlerinde bile görülmemiştir.

Bunun gibi başka olaylar hatırlıyor musunuz?

Var tabii, daha fazlası da var. Mesela, Müküs Köyü derler, bir köyümüz vardı. Şimdi ismi değişmiş. Bahçesaray'ı Kırmızı Köprü mevkiinde Sil Köyünü tamamen kılıçtan geçirdiler. Aile efradının tamamı, mallarını mülklerini bırakıp kaçtı. Kaçamayanlar ise öldürüldü. Bundan başka çevre köylerden üç-dört tanesi aynı şekilde Ermenilerin zulmünden kurtulamadı.

-O zaman bu köyleri koruyacak bir devlet gücü yok muydu?

-Yoktu. Hiçbir şey yoktu. Silah yoktu. Devlet Savaşa girmişti. Rus Savaşı başlamıştı. Millet, gençler silah altına alınmıştı. O zaman benim gibi yaşlı adamlar, kadınlar ve çocuklar kalmıştı. Hatta, hicrette evlerinde götürebildikleri eşyaları yükleyen erkekler değil, kadınlar olmuştu. Bütün işler kadın ve çocuklara kalmıştı. Ben o zamanlar 8-9 yaşlarındaydım, çok iyi hatırlıyorum. Reşadiye'ye gitmiştik. Daha sonra da babam da askerlikten tebdil-i havaya gelmişti. Bize yetmişti. Bize bir müddet yardımcı oldu.

Ermeniler yolları kestiler, Gevaş'ta çıkıp rahat hareket edemiyorduk. Hükümet Savaştaydı. Ermeniler bunu fırsat bildiler. İç savaşı başlattılar. Pek çok

köye baskınlara bulundular. Bazı köylerde üç veya dört hane ancak kurtuldu. Mesela, burada Dere ağzı diye bir köy var. Bu köyü kâmilten kestiler. Kılıçtan geçirdiler.

-Bize başka neler söyleyebilirsiniz?

-Vallahi şunu hatırlıyorum. Biz Reşadiye'ye gittik. Döndük buğday almaya, yani buğday için gelip onu alıp değirmene götürmek istedik. Bu sırada, kalabalık geldi. Dediler ki "Ruslar geliyor" biz geri dönmeye çalıştığımızda yoldaki Türk askerleri bizi bırakmadılar. Sonradan Halil Paşa fırkası Rus ordusuna çok zayıat verdirdi. Top atışları durduktan sonra fırka komutanı bize izin verdi. Biz erzak yüklü atlarımızla tekrar yola koyulduk. Daha sonra zaferi bizim ordumuz kazandı, elhamdülillah.

Abdurrezzak Ayaz

(75 Yaşında vefat eden babası **Ömer Çavuş un** anlattıklarını naklediyor)

Baba Adı: Ömer Çavuş

Anne Adı: Emine

Doğum Yeri: Van-Gevaş

Öldüğünde Yaşı: 75

-Babanız ölmeden önce, bulunduğunuz yerde meydana gelen Ermeni isyan ve katliamı hakkında anlattıklarını bize anlatabilir misiniz?

-Babam topçuydu. Rusların Van'a gelmeleri sırasında onlara karşı koymuşlar. Hatta Rusları top atışlarıyla bir müddet durdurmuşlar. Ancak daha sonra Rus ordusu yeniden taruza geçti. Neticede Van halkı muhacir oldu. Daha sonra Gevaş'takilerde muhacir oldu. İşte bu karışıklık içinde Gevaş'ı terk etmişler. Ruslar girdiklerinde, Van da olduğu gibi burayı da yakıp yıkmışlar. Ekinleri ve ağaçları bile yakmışlar. Bu arada yola çıkanlar açlıktan ve hastalıktan kırılmaya başlamışlar. Ne askerde bir şey kalmış ne de göç edenlerde. Babam o zaman, "Ben çok güçlüydüm silahımı ve bir çuvalı alarak Gevaş'a geri döndüm. Belki bir şeyler bulur da getiririm ümidiyle tepeyi aştım. Bir de ne göreyim. Gevaş'ın üstü kara bir bulutla kaplı, her taraf yakılmış. Bu durumda pek bir şey bulamadım. Ancak dereye indiğimde, bir Rus kadasını, yani atını gördüm, ölmüştü. Bunların atları çok büyüktü. Uzun zaman kaldığından kurt düşmüştü. Fakat yinede sağlam yerleri kalmıştı. Kasaturamı çıkarıp bu sağlam yerlerinden kestim. Çuvala koydum ve onu bizimkilerin yanına getirdim.

Bu bize uzun zaman yetti." diyerek ne durumlara düştüklerini büyük bir üzüntüyle anlatmıştı.

-Gevaş'a döndüğünde katliam'da hiç bahsetti mi?

-Elbette anlattı. Çok ölü görmüş. Gitmeyip kalanların hepsini öldürmüşler. Hayvanları ve ağaçları bile yakmışlar.

-Rus ordusu buralara kadar gelmiş mi?

-Bitlis'e kadar gitmişler. Ordusu ve topları buradaki tepelerden geçmiş. Bir taraftan Rus vurmuş, bir taraftan da Ermeni çeteleri vurmuş. "Bizler Siirt'e kadar gittik. Daha sonra Rus orduları buralardan çekildikten sonra geri geldik. Her taraf harap ve yıkılmıştı. Ermenilerin ektiği ekini biçtik. Yavaş yavaş yerleşmeye başladık. Bu arada kapatılmış koyuları kazdığımızda pek çok insan kemiklerine rastladık." diyen babam çektiklerini anlatırken hep ağlar "'Allah bir daha bizlere o günleri göstermesin" sözüyle konuşmasını keserdi."¹⁹⁵

İbrahim Güllü

Gevaş civarlarında Ermeni köyleri çoktu. Ruslar ve Ermenilerin Gevaş'a doğru geldiği duyulunca hicrete karar verildi. Yollarda çok zahmet çekildi. Bu bölgelerde katliamlar ve yakıp yıkmalar başlamıştı. Yollarda Ermeni çeteleri yakaladıklarını öldürmüş, bir kısmını da Van'a geri götürmüşlerdir. Bizden sonra Gevaş'ta ağaç dahi bırakmamışlar, hayvanları dahi öldürmüşler, hiçbir şey bırakmamışlardır. Zaten Gevaş'ta Ermeni çok yoktu. Bu fırsatla Gevaş'ı tamamen yakmışlardır."¹⁹⁶

¹⁹⁵ Azmi Süslü, Gülay Ögün, Serdar Törehan M., *Van, Bitlis, Muş ve Kars'taki Ermeni Katliamları-Gazilerle Mülakat*, Van Yüzüncü Yıl Rektörlüğü Yayınları, No:8, 1. Baskı, Ankara 1994, s. 77-78-79-80-81.

¹⁹⁶ Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 213.

SONUÇ

Ermenilerin Türklerle münasebetleri Türklerin Anadolu'ya girişiyle başlamıştır. Anadolu'da kurulan Türk Devletlerinde Ermenilere üst düzeylerde görevler verilmiş ve Ermeniler ile Türkler dost bir şekilde beraber yaşamışlardır. Bu süreç Ermeni gençlerinin Eğitim için Avrupa'ya gitmelerine kadar sürmüştür. Avrupa'ya eğitim için giden bu gençler Avrupa'daki milliyetçilik akımlarından etkilenmişlerdir. Bu gençler Anadolu'ya geri döndüklerinde ise Osmanlı İmparatorluğunun yayınlamış olduğu Tanzimat ve Islahat Ferman'larıyla da Azınlıklara tanınan haklardan istifade ederek, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni Devlet kurmak için harekete geçmişlerdir. Bunun içinde dış güçlerden destek almak için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu süreçte özellikle Rusya sıcak denizlere inme rüyasını Balkanlarda başlattığı Panslavizm politikasından başarıya ulaşamayınca gözünü Doğu Anadolu'ya çevirerek, burada kendisine bağlı Bir Ermenistan Devleti kurarak bu sayede Doğu Anadolu'ya hâkim olup burdan Irak üzerinden tiki körfeze kadar olan toprakları ele geçirerek burdan sıcak denizlere inmek istemiştir. Bunun içinde Ermenilerin istediği desteği onlara vermiştir.

Avrupalıya eğitim için giden Ermeni gençleri Milliyetçilik fikriyle yetişip eğitim aldıktan sonra ülkeye gelerek burada başta Rusya olmak üzere diğer Avrupalı Devletlerinin desteğini aldıktan sonra Doğu Anadolu'da çıkarmış oldukları isyanlarda binlerce Müslüman'ı katletmişlerdir. Ermenilerin Müslümanları katletmelerinin sebebi ise Müslüman halkı korkutup bölgeden göç etmelerini sağlayarak bölgedeki nüfus çoğunluğun ulaşmak istemeleridir. Van ve ilçelerine de Ermenilerin çıkarmış oldukları bu isyanlarda nasibini almış ve Ermeniler tarafından binlerce Müslüman yerinden, yurdundan ve canında olmuştur. Ermenilerin özellikle Van'da bu isyanları yoğunlaştırmalarının sebepleri ise Van Vilayetinin özelliği ve önemi sınır vilayeti olmasıydı. Ermeniler Van üzerinden dışa bağlantılarını sağlıyorlardı. Vanda ki Ermeni nüfusu ve Van'ın coğrafi konumundan dolayı da isyan ve ihtilale elverişliydi. Ermeniler böylelikle bölgeyi Müslümanlardan temizlemek ve kurulacak olan Ermeni Devletinin başkenti yapmak için faaliyetlerine başlamışlardır.

Ermenilerin Van'da Müslümanlara yaptığı bu mezalimden Van'ın başta Gevaş olmak üzere diğer ilçeleride çıkan isyan ve olaylardan etkilenmişlerdir. Van'ın Gevaş

ilçesi kadar çevre köyleri de bu olaylardan etkilenecek Ermeniler tarafından Gevaş ve Köylerin de binlerce Müslüman mezarına uğramıştır. Gevaş'ın bu olaylardan etkilenmesinin sebepleri ise Van'ı boşaltan Müslümanların geçiş yolu olarak Gevaş'ı kullanmasıdır. Van'dan Bitlis'e doğru göç eden Müslümanları takip eden Ermeni çeteleri Gevaş'tan geçtikleri esnada Gevaş ve köylerini talan etmiş ve bu köylerde yaşayan binlerce Müslüman'ı katletmişlerdir. Gevaşta isyanın çıkmasının bir başka sebebi ise Gevaş'a yakın olan Akdamar Adasında bulunan Akdamar Kilisesi Ermeniler tarafından büyük bir değere sahip olması ve buranın Ermeniler tarafından kutsal sayılan dini yerlerinden biri olması hasebiyle Ermeniler isyanlar esnasında burayı bir üs gibi kullanmış ve dışarıdan aldıkları bütün cephaneliklerini bu kilise başta olmak üzere diğer bütün kiliselerine saklamışlardır. Ermeniler Gevaşdaki müslüman nüfusu azaltmak için ilçe halkına ve çevre köyler de yaşayan bütün Müslümanlara türlü türlü işkenceler yapıp ellerine geçirdikleri bütün Müslümanları katl etmişlerdir. Ve böylelikle Ermeniler Gevaşta alarak Van merkezli Ermeni Devletini kurmak istemişlerdir. Van'dan başlayıp bütün bölgeyi etkileyen Ermeni isyanlarından Gevaş'ta nasibini almıştır.

KAYNAKLAR

A-Resmi Kaynak:

1-Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri

COA. DH. MKT. 1383. 33. 001. -COA. DH. MKT. 1383. 33. 002.
COA. DH. MKT.1383. 33. 003.-COA. DH. MKT. 1383. 33. 004.
COA. DH. MKT. 1383. 33. 005.-COA. DH. MKT. 1383. 33. 006.
COA. DH. MKT. 1383. 33. 007.-COA. DH. MKT. 1383. 33. 008.
COA. DH. MKT. 1383. 33. 009.-COA. DH. MKT. 1383. 33. 0010.
COA. DH. MKT. 1383. 33. 0011.-COA. DH. MKT. 1383. 33. 0012.
COA. DH. MKT. 1383. 33. 0013.-COA. DH. MKT. 1383. 33. 0014.
COA. DH. MKT. 1383. 33. 0015.-COA. DH. MKT. 1383. 33. 0016.
COA. DH. MKT. 1383. 33. 0017.-COA. DH. MKT. 1383. 33. 0018.
COA. DH. MKT. 1383. 33. 0019.-COA. DH. MKT. 1383. 33. 0020.
COA. DH. MKT. 1383. 33. 0021.- COA. DH. ŞFR. Dosya: 52/282.
COA. HR. SYS. Dosya: 2791/4, s.1-2.- COA. Y. PRK. UM. Dosya: 35. s.1.
COA. Y. PRK. HR. Dosya: 22/22. s. 1-2.- COA. Y. PRK. HR. Dosya: 22/22. s.3.

2- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

BCA. A.}. MKT. MHM. 00551. 00020. 001.-BCA. A.}. MKT. MHM. 00551.
00020. 002.- BCA. A.}. MKT. MHM. 00667. 00007. 001.
BCA. A.}. MKT. MHM. 00673. 00028. 001. 001.-BCA. A.}. MKT. MHM. 00673.
00028. 002. 001.- BCA. A.}. MKT. MHM. 00673. 00028. 002.002.
BCA. A.}. MKT. MHM. 00673. 00028. 003. 001.
BCA. A.}. MKT. MHM. 1325. B. 22. 00551. 00020. 001. 002.
BCA. BEO. 003109. 233124. 001. 001.- BCA. BEO. 003109. 233124. 002. 001
BCA. BEO. 003133. 234922. m. 001.- BCA. DH. SYS. 00100. 00001. 073.
BCA. DH. SYS. 00100. 00001. 074.- BCA. DH. SYS. 00100. 00001. 089.
BCA. DH. SYS. 00100. 00001.082. -BCA. DH. SYS. 106. 001.
BCA. DH. SYS. 106. 002.- BCA. DH. ŞFR. 00048. 00182. 001.
BCA. DH. ŞFR. 00132. 00123. 001.- BCA. DH. ŞFR. 00132. 00123. 001. 002.
BCA. DH. ŞFR. 00192. 00038. 001.-BCA. DH. ŞFR. 00192. 00038. 001. 002.
BCA. DH. ŞFR. 00253. 00115. 001.-BCA. DH. ŞFR. 00253. 00115. 001. 002.
BCA. DH. ŞFR. 00331. 00128. 001.-BCA. DH. ŞFR. 00331. 00128. 001. 002.

BCA. DH. ŞFR. 00331. 00128. 001. 003.-BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126. 001.
BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126. 002. -BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126. 003.
BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126. 004.-BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126. 005.
BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126. 006.-BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126. 007.
BCA. DH. ŞFR. 00370. 00126. 008.-BCA. DH. ŞFR. 00382. 00102. 001.
BCA. DH. ŞFR. 00383. 00053. 001.-BCA. DH. ŞFR. 00413. 00102. 001.
BCA. DH. ŞFR. 00413. 00102. 001. 002.-BCA. DH. ŞFR. 00413. 00102. 001. 003.
BCA. DH. ŞFR. 00413. 00102. 001. 004.-BCA. DH. ŞFR. 00454.00087.001.
BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 001.-BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 002.
BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 003.-BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 004.
BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 005.-BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 006.
BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 007.-BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 008.
BCA. DH. ŞFR. 00456. 00020. 009.-BCA. DH. ŞFR. 00468. 00021. 001.
BCA. DH. ŞFR. 00468. 00021. 001. 002.-BCA. DH. ŞFR. 00468. 00035. 001.
BCA. DH. ŞFR. 00471. 00057. 001.-BCA. DH. ŞFR. 00471. 00057. 001. 002.
BCA. DH. ŞFR. 00471. 00057. 001. 003.-BCA. DH. ŞFR. 00488. 0095. 001.
BCA. DH. ŞFR. 00488. 0095. 002.-BCA. DH. ŞFR. 00488. 0095. 003.
BCA. DH. ŞFR. 00488. 0095. 004.-BCA. DH. ŞFR. 00488. 0095. 005.
BCA. DH. ŞFR. 00488. 0095. 006.-BCA. DH. ŞFR. 00488. 0095. 007.
BCA. DH. ŞFR. 00488. 0095. 008.-BCA. DH. ŞFR. 00488. 0095. 009.
BCA. DH. ŞFR. 00488. 0095. 010.-BCA. DH. ŞFR. 00488. 0095. 011.
BCA. DH. ŞFR. 00488. 0095. 012.-BCA. DH. ŞFR. 00488. 0095. 013.
BCA. DH. ŞFR. 00488. 0095. 014.-BCA. DH. TMIK. M. 00007. 00009. 001.
BCA. DH. TMIK. M. 00247. 00008. 001.-BCA. DH. TMIK. M. 00247. 00008. 002.
BCA. DH. ŞFR. 00467. 00095.001.-BCA. DH. ŞFR. 00467. 00095.001. 002.
BCA. DH. ŞFR. 00467. 00095.001. 003.-BCA. HR. TH. 00178. 00070. 001.
BCA. Y. PRK. BŞK. 15. 64. 001.-BCA. Y. PRK. BŞK. 15. 64.002.
BCA. Y. PRK. BŞK. 15. 64. 003.-BCA. Y. PRK. BŞK. 15. 64. 004.
BCA. Y. PRK. BŞK. 15. 64. 006.-BCA. Y. PRK. BŞK. 15. 64. 007.
BCA. Y. PRK. UM. 00079.00095. 001.-BCA. Y.PRK. ZB. Dosya: 34/65.
BCA. İ.HUS. Dosya: 44/1313/B-67.-BCA. Y.MTV. Dosya: 141/40

B-Araştırma ve İnceleme Eserler, Dergi ve Makaleler

ABDULKADİROĞLU Abdulkerim, *Van Kütüğü*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara 1992.

AKÇORA Ergünöz, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

ALAEDDİNOĞLU Faruk, vd., "Gevaş Kasabası ve Fonksiyonları", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 15, İstanbul, Ocak 2007.

Arşiv Belgelerine Göre Kafkas'larda ve Anadolu'da Ermeni Mezalim I, 1906-1918, Devlet Arşivleri Yayınları. 23, Ankara 1995.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 82, Yıl 31, Aralık 1982, Belge no: 1812.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 85, Yıl 34, Ekim 1985, s.41, Belge no: 2003.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 85, Yıl 34, Ekim 1985.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 86, Yıl 36, Nisan 1987, Belge no: 2052.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 86, Yıl 36, Nisan 1987, Belge no: 2054.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi. Sayı 3, Belge no: 1996.

ATAÖV Türkkaya, *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 94, Ankara 2002.

ATUN Hakkı, "Van'da Ermeni Olayları", *Ermeni Olayları Sempozyumu*, T.C. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van 1985.

BAYUR Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi 1914-1918 Genel Savaşı*, C III.

BİNARK İsmet, *Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 123, Ankara 2007.

CANVER Ln. Can, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Eos Yayıncılık, Şubat 2008.

ERDAL İbrahim, "Amerikan Belgelerine Göre; Ermeni Milletinin Oluşumunda Yabancı Devletlerin ve Yardım Kuruluşlarının Rolü", *Hosgöründen yol Ayrımına Ermeniler*, C. 2, Erciyes Üniversitesi Yayını 2009.

- GÜRÜN Kamuran, *Ermeni dosyası*, Remzi Kitapevi Yayınları, 10. basım.
- HOCAOĞLU Mehmet, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalim ve Ermeniler*, Anda Dağıtım, İstanbul 2011.
- KANTARCI Şenol, "Tarihte Türkler ve Ermeniler", *Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorunu'nun Ortaya Çıkışı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. IX, Ankara 2014.
- KANTARCI Şenol, *Tarih ve Uluslararası Boyutuyla Ermeni Dosyası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2011.
- KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi IX Cilt İkinci Meşrutiyet Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1999.
- KODAMAN Bayram, "Tarihte Türkler ve Ermeniler", *Türk-Ermeni İhtilâfının Başlangıcı (1878-1897)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. IX, Ankara 2014.
- KODAMAN Bayram, *Ermeni Macerası*, SDÜ Yayın Evi, No:12, 1. Baskı, Isparta 2001.
- KÖKSAL Osman, "Tarihte Türkler ve Ermeniler", *Ermeni Meselesinin Uluslararası Gündeme Taşınmasında Kilisenin Misyonu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. IX, Ankara 2014.
- KÜRŞAT Cengiz, "Ermeni terörü", *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi*, C. I, İstanbul 1989.
- LEWY Guenter, *Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?*, (Haz. Ceren Elitez), Timaş Yayınları, 4. Baskı.
- MANGALTEPE İsmail, "Tarihte Türkler ve Ermeniler", *Avrupalı Seyyahların ve Bazı Batılı Devletlerin Osmanlı Coğrafyası'ndaki Ermenilere Yönelik Destek Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. III, Ankara 2014.
- MAYEWSKİ Rus General, *Doğu Anadolu Raporu*, Van ve Bitlis Vilayetleri, (Haz. Hamit Pehlivan), Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayın no:4, Van 1997.
- McCARHY Justin, ARSLAN Esat, TAŞKIRAN Cemalettin, TURAN Ömer, *1915 Van'da Ermeni İsyanı*, T&K Yayınları, No:1, 1. Basım, University of Utah Press 2006.

- McCARTHY Justin, *Ermeni Sorunu Gerçeği Konulu Konferans*, TBMM Basımevi, 1. baskı, Mayıs 2005.
- MERCAN M. Salih, *Arşiv Belgelerinde Van Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.
- Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi*, C. I, İstanbul 1989.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1909-1916) IV*, Başbakanlık Basımevi-Ankara.
- SAKARYA İhsan, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Genel Kurmay Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1984.
- SAKARYA İhsan, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1984.
- SARAL Ahmet Hulki, *Ermeni Meselesi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1970.
- SÜSLÜ Azmi, KIRZIOĞLU Fahrettin, YİNANÇ Refet, HALAÇOĞLU Yusuf, *Türk Tarihinde Ermeniler*, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara 2001.
- SÜSLÜ Azmi, ÖĞÜN Gülay, M. Törrehan Serdar, *Van, Bitlis, Muş ve Kars'taki Ermeni Katliamları-Gazilerle Mülakat*, Van Yüzüncü Yıl Rektörlüğü Yayınları, No: 8, 1. Baskı, Ankara 1994.
- ŞİMŞİR Bilal N., "Ermeni Sorunu ve Van", *Ermeni Olayları Sempozyumu (Van, Bitlis, Muş 2-3-4 Nisan 1985)*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını 1986.
- TALAY Aydın, *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları 1996.
- TARHAN M. Taner vd., *Van-Gevaş mezarlığı Kurtarma kazısı Onarım ve Çevre Düzenlemesi çalışmaları*, 1989, XII. Kazı Çalışmaları Sonuçları Toplantısı, C. II, Ankara 28 Mayıs – 1 Hairan 1990.
- TETİK Ahmet, "Portre-2: Viramyan", *Türk Ermeni İhtilafı/Makaleler*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:122, Nisan 2007.

TUNCER, Hatice, Kübra, *Geçmişten Günümüze Tarihi Kayıtlarda Vestan (Gevaş)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018, (Yüksek lisan Tezi).

TURAN Mustafa, "Tarihte Türkler ve Ermeniler", *Yakınçağda Osmanlı Devleti'ni Parçalama Politikaları ve Ermeni Meselesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. X, Ankara 2014.

URAS Esat, *Tarihte Ermeni ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1987.

Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler, İstanbul 2006.

Van'da Ermeni çetelerinin katliamlarına uğramış Mağdur Aileleri Derneği Yayınları, Van 2007.

Van'lı Celal Şahbenderzade Hatıratı, (Haz. AKYÜZ Hüseyin), Erzurum 1992.

YAMAN Abdullah, *Ermeni Meselesi ve Türkiye*, Otağ Yayınları, 1983.

EKLER

Ek 1: Van Vali Muavini Ohannes Ferid Efendi'nin biraderi olup mezunen Van'da bulunan Gevaş Kaymakam Muavini Ermenak Efendi'nin Ermeni mahallesinde katledilmiş olduğu ve muavin-i mumaiyleh de tehdit edilmekte olduğundan, Ermenak Efendi'nin de katillerinin bulunarak muhakemeleri için yazılan belgeler.

Ek 2: Ceyat karyesi civarında dolaşan Ermeni hazelesinin tedbiri için Van Vilayeti'nden talep olunan yüz nefer müfrezenin tertip ve sevki, Gevaş kazasına da merkez mevcudundan bir müfrezenin sevki gerektiğine dair Van Vilayeti telgrafnamesinin leffen gönderildiği. Gevaş'ta çıkan Ermeni olayları üzerine Van Valisi tarafında Gevaş'a destek için bir birlik gönderildiğine dair belge.

Ek 3: Van'ın Vastan (Gevaş) Karyesi'nden üç Müslüman'a saldıran Ermeni çetelerinin bu Müslümanlardan iki tanesini katl ettiklerini ve bir tanesinin de bu saldırıdan yaralı olarak kurtulduğunu ve bu olayı çıkaran Ermeni çetesinin takibinin misyonerler yüzünden yapılamadığına ait belge.

Ek 4: Van'ın Çatak, Gevaş ve Havasor Kazalarının Kaymakamlarından da Ermeni çetelerinin bölgede olaylar çıkardıklarını ve Çatak'ta çıkan bir olayda yedi askerin şehit olduğunu ve Havasor ve Çatak arasında on beş kişilik bir karakolunda çeteler tarafından muhasaraya alındığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Vali Bey'in de olaylar için tedbirler almış ve aldığı tedbirleri kaymakamlara iletmiştir bu olaylarla ilgili belge.

Ek 5: Van'a beş saat mesafede kain Engel Karyesi yakınların da Gevaş ahalisinden üç Kürt'ten ikisinin meçhul şahıslarca katl edildiği ve yapılan taharriyatta kimseye rastlanılmadığından. Mersin'de silahlarıyla beraber yakalanan şahısların Engeldeki Kürt cinayetiyle alakalı bulunup adliyeye sevk edilmesiyle ilgili belge.

Ek 6: Akdamar Adası'na giden Ermeni hazelesinden bir kısmının Bitlis'in Adabağ karyesine gittikleri, Akdamar'da kalanların dahi Van'daki Timar nahiyesine gideceklerinin anlaşılması üzerine çeşitli mahalle'lere müfrezeler gönderilerek gerekli önlemlerin alınmasına ait belge.

Ek 7: Vali Cevdet Bey'in Van'ın Havasor, Gevaş ve Çatak kazalarında Ermeni ihtilalcilerle çatışmaların devam ettiği ve Gevaş'ın Atalan ve Kersi Karyelerinde altı yüz kadar olan Ermeni çeteleriyle şiddetli çarpışmaların devam ettiğini merkez ile Çatak arasındaki telgraf hattının kesik olduğuna dair belge.

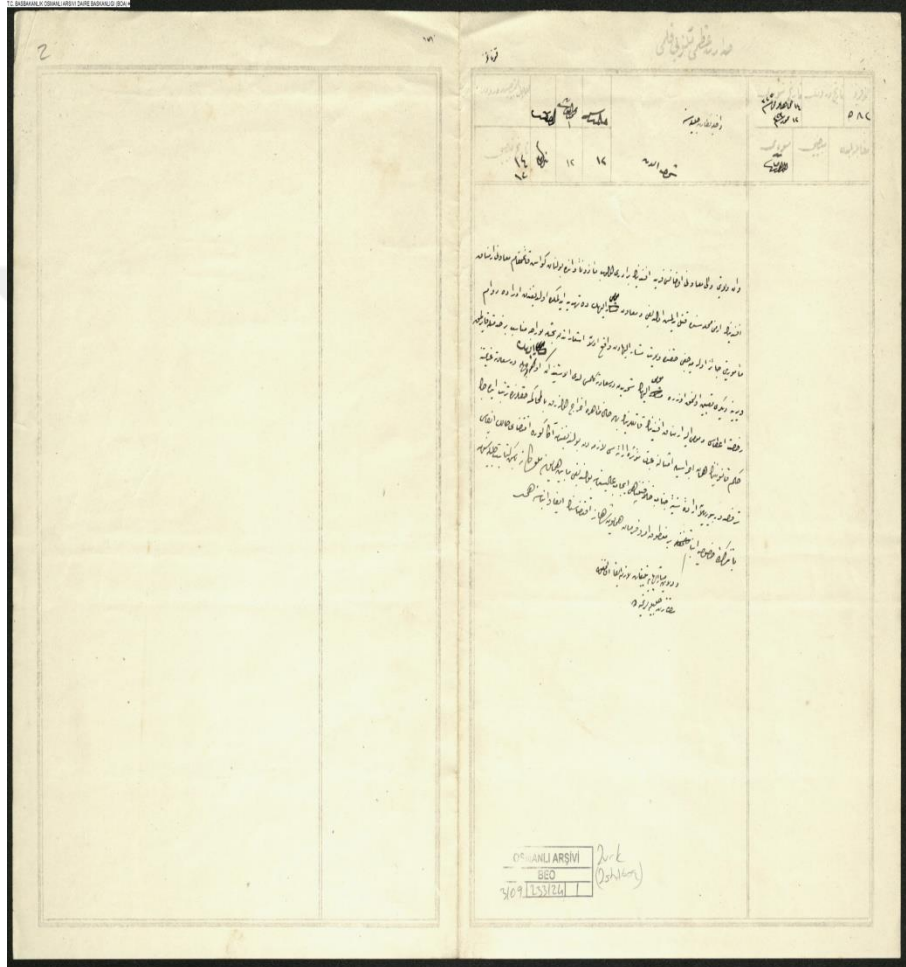
Ek 8: Gevaş'ta meydana gelen Ermeni olayları üzerine Hizan Nahiyesinin emrinde bulunan bir ordu bu olayları bastırmak için harekete geçmiştir. Bunu duyan Gevaş'daki Ermeni eşkıyası üzerlerine gelineceğini haber alınca eşkıya ve eşkıya ya yardım eden ahaliyle birlikte firar etmişlerdir. Firar eden eşkıyaya ait Rus markalı silahların ve mühimmatların ele geçirildiğine ait rapor.

Ek 9: Bitlis, Muş, Van, Harput ve Diyarbakır'ın bazı kazalarında, Rusya'nın Şuşa Kalesinde bulunan Nihlis isminde bir vatandaşın Ermeni papaz ve kesişler Ermeni milliyetçiliği propagandası yaptırdığı ve Ermenileri devlet aleyhine kışkırttıklarına dair belgeler.

Ek 10: Bazı Ermeni köylerinin kıyam ederek Gevaş'a gitmekte olan kadı ile refikini ve Gevaş'tan posta evrakını Van'a taşıyan posta Jandarmalarını pusuya düşürerek şehid ettiklerinden bahis ile mezkûr husus hakkında malumat inbasına dair Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Van Vilayeti'ne çekilen telgraf'ye ait belge.

Ek 11: Hizanın bir köyünde Manuk namında Ermeni vatandaşının Ermeni çeteleri tarafında öldürülmesinden sonra bölgede kuvvetli bir Ermeni çetesinin bulunduğu da teyit edilmiştir. Bu çeteye karşı Gevaş Kaymakamlığından da yardım istenmiştir. Konuya dair belge.

Ek 1: Van Vali Muavini Ohannes Ferid Efendi'nin biraderi olup mezunen Van'da bulunan Gevaş Kaymakam Muavini Ermenak Efendi'nin Ermeni mahallesinde katledilmiş olduğu ve muavin-i mumaileyh de tehdit edilmekte olduğundan, Ermenak Efendi'nin de katillerinin bulunarak muhakemeleri için yazılan belgeler.

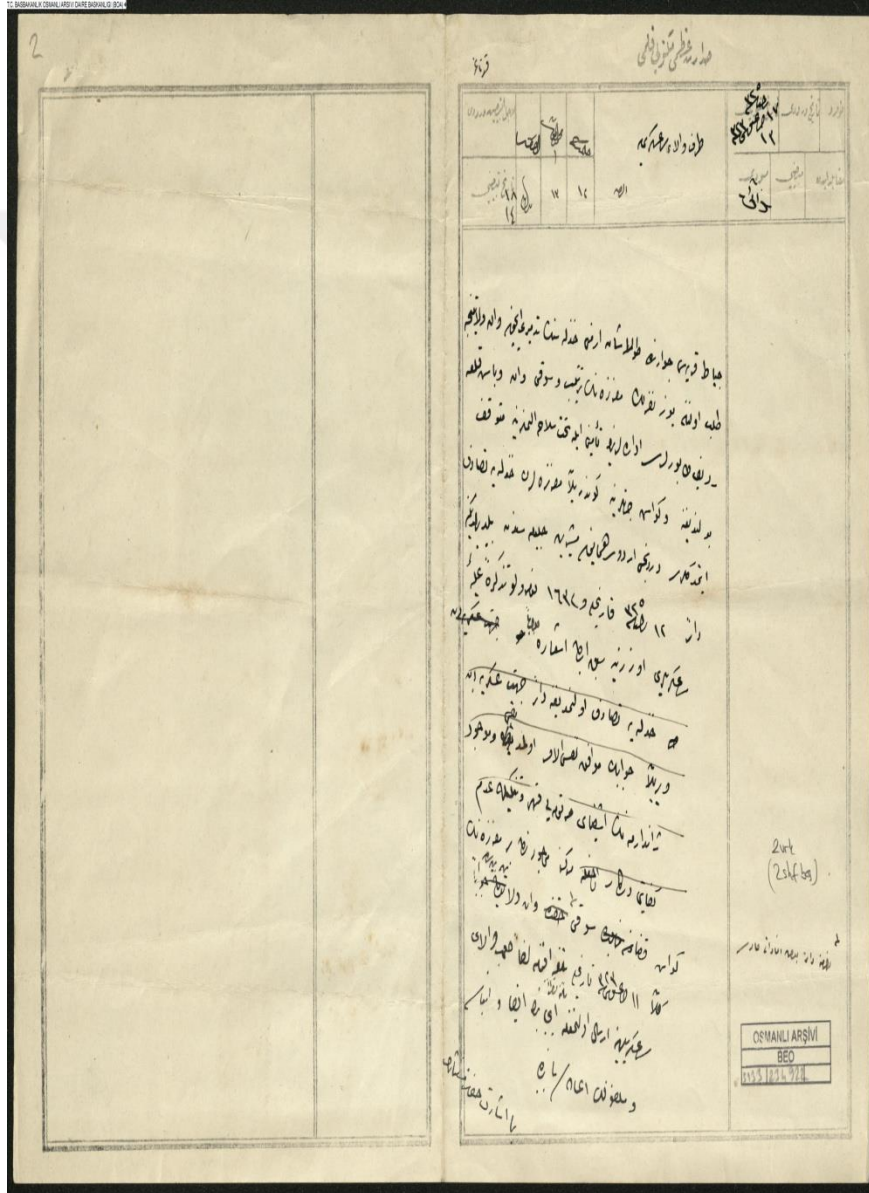

BEO.003109.233124.001

197

¹⁹⁷ BCA. BEO. 003109. 233124.001.

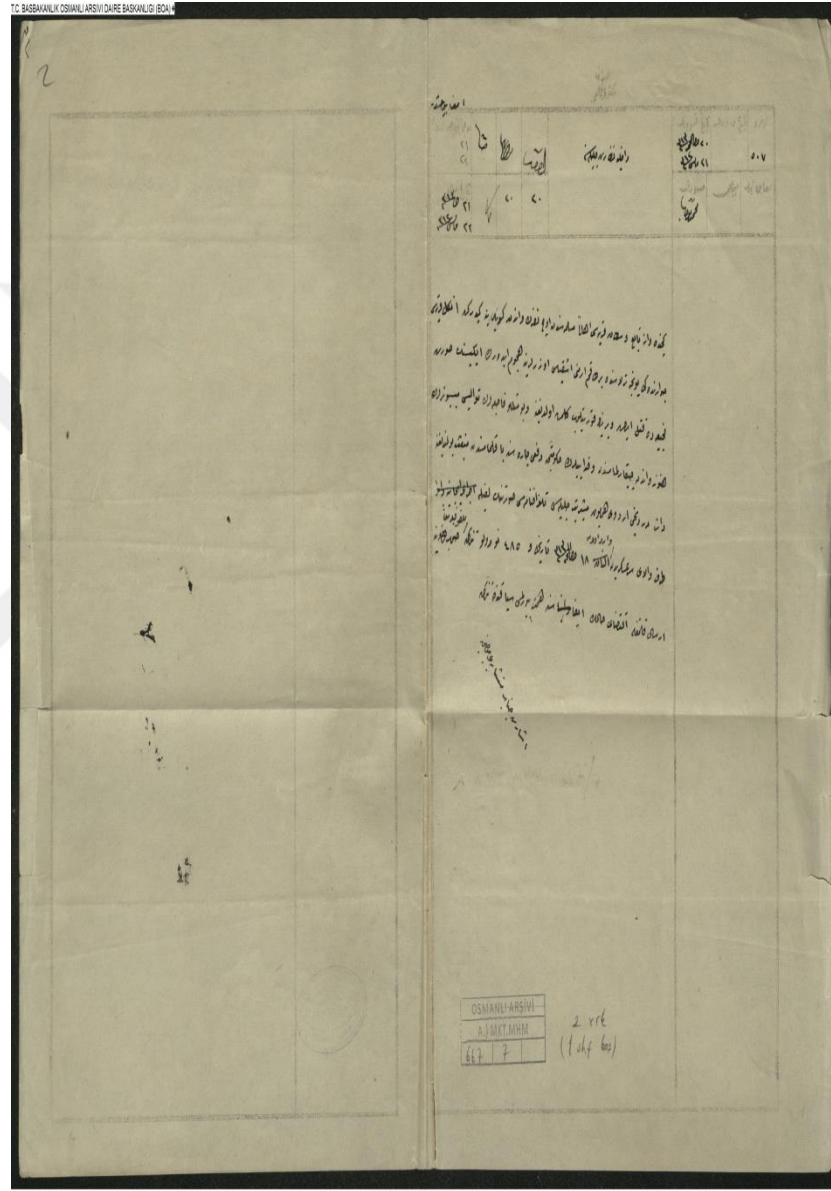
Ek 2: Ceyat karyesi civarında dolaşan Ermeni hazelesinin tedbiri için Van Vilayeti'nden talep olunan yüz nefer müfrezenin tertip ve sevki, Gevaş kazasına da merkez mevcudundan bir müfrezenin sevki gerektiğine dair Van Vilayeti telgrafnamesinin leffen gönderildiği. Gevaş'ta çıkan Ermeni olayları üzerine Van Valisi tarafında Gevaş'a destek için bir birlik gönderildiğine dair belge.

198

¹⁹⁸ BCA. BEO. 003133. 234922. m. 001.

Ek 3: Van'ın Vastan (Gevaş) Karyesi'nden üç Müslüman'a saldıran Ermeni çetelerinin bu Müslümanlardan iki tanesini katl ettiklerini ve bir tanesinin de bu saldırıdan yaralı olarak kurtulduğunu ve bu olayı çıkaran Ermeni çetesinin takibinin misyonerler yüzünden yapılamadığına ait belge.

A.J.MKT.MHM.00667.00007.001

199

¹⁹⁹ BCA. A. J. MKT.MHM. 00667. 00007. 001.

Ek 5: Van'a beş saat mesafede kain Engel Karyesi yakınların da Gevaş ahalisinden üç Kürt'ten ikisinin meçhul şahıslarca katl edildiği ve yapılan taharriyatta kimseye rastlanılmadığından. Mersin'de silahlarıyla beraber yakalanan şahısların Engeldeki Kürt cinayetiyle alakalı bulunup adliyeye sevk edilmesiyle ilgili belge.

Ek 6: Akdamar Adası'na giden Ermeni hazelesinden bir kısmının Bitlis'in Adabağ karyesine gittikleri, Akdamar'da kalanların dahi Van'daki Timar nahiyesine gideceklerinin anlaşılması üzerine çeşitli mahalle'lere müfrezeler gönderilerek gerekli önlemlerin alınmasıait belge.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

تاریخ: ۱۲۸۱

مقام: ۱۲۸۱

موضوع: ۱۲۸۱

رقم	اسم	مقام	تاریخ	ملاحظات
۱	...	...	...	...
۲	...	...	...	...
۳	...	...	...	...
۴	...	...	...	...
۵	...	...	...	...
۶	...	...	...	...
۷	...	...	...	...
۸	...	...	...	...
۹	...	...	...	...
۱۰	...	...	...	...
۱۱	...	...	...	...
۱۲	...	...	...	...
۱۳	...	...	...	...
۱۴	...	...	...	...
۱۵	...	...	...	...
۱۶	...	...	...	...
۱۷	...	...	...	...
۱۸	...	...	...	...
۱۹	...	...	...	...
۲۰	...	...	...	...
۲۱	...	...	...	...
۲۲	...	...	...	...
۲۳	...	...	...	...
۲۴	...	...	...	...
۲۵	...	...	...	...
۲۶	...	...	...	...
۲۷	...	...	...	...
۲۸	...	...	...	...
۲۹	...	...	...	...
۳۰	...	...	...	...
۳۱	...	...	...	...
۳۲	...	...	...	...
۳۳	...	...	...	...
۳۴	...	...	...	...
۳۵	...	...	...	...
۳۶	...	...	...	...
۳۷	...	...	...	...
۳۸	...	...	...	...
۳۹	...	...	...	...
۴۰	...	...	...	...
۴۱	...	...	...	...
۴۲	...	...	...	...
۴۳	...	...	...	...
۴۴	...	...	...	...
۴۵	...	...	...	...
۴۶	...	...	...	...
۴۷	...	...	...	...
۴۸	...	...	...	...
۴۹	...	...	...	...
۵۰	...	...	...	...
۵۱	...	...	...	...
۵۲	...	...	...	...
۵۳	...	...	...	...
۵۴	...	...	...	...
۵۵	...	...	...	...
۵۶	...	...	...	...
۵۷	...	...	...	...
۵۸	...	...	...	...
۵۹	...	...	...	...
۶۰	...	...	...	...
۶۱	...	...	...	...
۶۲	...	...	...	...
۶۳	...	...	...	...
۶۴	...	...	...	...
۶۵	...	...	...	...
۶۶	...	...	...	...
۶۷	...	...	...	...
۶۸	...	...	...	...
۶۹	...	...	...	...
۷۰	...	...	...	...
۷۱	...	...	...	...
۷۲	...	...	...	...
۷۳	...	...	...	...
۷۴	...	...	...	...
۷۵	...	...	...	...
۷۶	...	...	...	...
۷۷	...	...	...	...
۷۸	...	...	...	...
۷۹	...	...	...	...
۸۰	...	...	...	...
۸۱	...	...	...	...
۸۲	...	...	...	...
۸۳	...	...	...	...
۸۴	...	...	...	...
۸۵	...	...	...	...
۸۶	...	...	...	...
۸۷	...	...	...	...
۸۸	...	...	...	...
۸۹	...	...	...	...
۹۰	...	...	...	...
۹۱	...	...	...	...
۹۲	...	...	...	...
۹۳	...	...	...	...
۹۴	...	...	...	...
۹۵	...	...	...	...
۹۶	...	...	...	...
۹۷	...	...	...	...
۹۸	...	...	...	...
۹۹	...	...	...	...
۱۰۰	...	...	...	...

DH.ŞFR. 331 / 128 (3 v. 2 shf bos) 1-1

DH.ŞFR.00331.00128.001

202

²⁰² BCA. DH. ŞFR. 00331. 00128. 001.

Ek 7: Vali Cevdet Bey'in Van'ın Havasor, Gevaş ve Çatak kazalarında Ermeni ihtilalcilerle çatışmaların devam ettiği ve Gevaş'ın Atalan ve Kersi Karyelerinde altı yüz kadar olan Ermeni çeteleriyle şiddetli çarpışmaların devam ettiğini merkez ile Çatak arasındaki telgraf hattının kesik olduğuna dair belge.

T.C. BASKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

TELEGRAMME **تلغرافنامه**

دولت علیه عثمانیه تلغراف اداره سی
ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison de service de la Télégraphie
دولت تلغراف، مبداء لا یتقید دولتی مسئولیت قبول ایناز

Retransmission en Et/4/11111111			RECEPTION		
No d'expédition	Date	Signature de l'employé	Trésor	Signature de l'employé	No d'ordre
100	10/11/1908	[Signature]	100	[Signature]	100

De: Van Pour: Merkez Mots: 10 Date: 10/11/1908 H: 10 M: 10 S: 10

Voie: Indic. Eventuelles Indic. Eventuelles: 10 100

[Handwritten Message in Ottoman Turkish]

DH.ŞFR 468/21 2 vsk (1. shp 600)

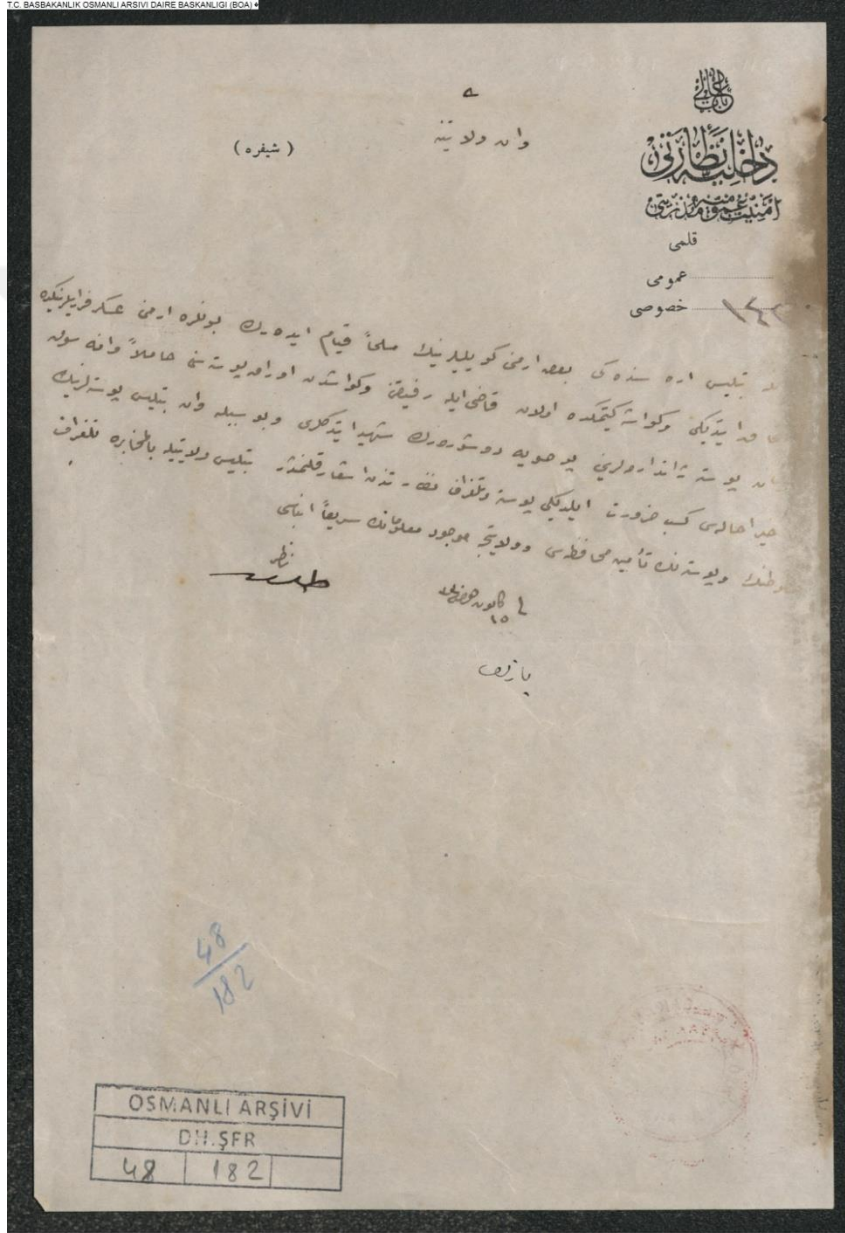
1-1

DH.ŞFR.00468.00021.001

203

²⁰³ BCA. DH. ŞFR. 00468. 00021. 001.

Ek 10: Bazı Ermeni köylerinin kıyam ederek Gevaş'a gitmekte olan kadı ile refikini ve Gevaş'tan posta evrakını Van'a taşıyan posta Jandarmalarını pusuya düşürerek şehid ettiklerinden bahis ile mezkûr husus hakkında malumat inbasına dair Emniyet-i Umumiye Müdüriyyeti'nden Van Vilayeti'ne çekilen telgraf'ye ait belge.

DH.ŞFR.00048.00182.001

206

²⁰⁶ BCA. DH. ŞFR. 00048. 00182. 001.

[illegible]